

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Xəlilova Aytən Mahir qızı

“Azərbaycan Respublikasında yüngül sənaye sahələrinin ərazi təşkilinin ekoloji-iqtisadi problemləri və həlli istiqamətləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı : 060510 Ekologiya

İxtisaslaşma: Ətraf mühitin mühafizə metodları və bərpası

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

dos.A.S.Məmmədov

dos. F.M.Novruzova

Kafedra müdiri:

prof.V.Z.Mehdiyeva

B A K I – 2020

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA YÜNGÜL SƏNAYENİN YERİ VƏ ROLU, ONUN SOSIAL- İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ.....	7
1.1. Dünya yüngül sənayesi, inkişaf xüsusiyyətləri və istiqamətləri.....	7
a) Yüngül sənaye anlayışı və əsas sahələri.	
b) Yüngül sənayenin inkişaf istiqamətləri və əsas regionları.	
1.2. Yüngül sənaye, onun sahələrinin yerləşməsinin əsas prinsipləri və problemləri.	27
1.3. Yüngül sənayenin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeri və rolu.....	33
1.4. Yüngül sənayenin inkişaf mərhələləri, tarixi coğrafi xüsusiyyətləri və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti.....	38
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YÜNGÜL SƏNAYENİN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ, ONUN XAMMAL BAZASININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	44
2.1. Aqrar - sənaye kompleksinin yüngül sənaye sahələrinin ərazi-təşkilində rolu və təsiri, xammal bazasının genişləndirilməsi məsələləri, kənd təsərrüfatı ilə bağlılığı.....	44
2.2. Yüngül sənayenin mövcud vəziyyəti və inkişaf meylləri.....	53
2.3. Yeni mərhələlərlə inkişaf və biznes münasibətləri.....	63
III FƏSİL.YÜNGÜL SƏNAYENİN İNKİŞAF STRATEGİYASI, SAHƏ VƏ ƏRAZİ QURULUŞUNUN VƏZİYYƏTİ.....	69

3.1.	Yüngül sənayenin əsas inkişaf strategiyası.....	69
3.2.	Yüngül sənayenin xammalla təmin olunma problemlərinin həlli məsələləri.....	75
3.3.	Yüngül sənayenin sahə strukturu, quruluşu, ərazi təşkilinin regional – coğrafi xüsusiyyətləri.....	79
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....		86
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....		89

GİRİŞ.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında yeniləşmənin, artımı və inkişafı modernləşmə və sənayeləşmə ilə əlaqədar olduğunu bilirik. Bunun üçün də əsasən kənd təsərrüfatı ilə bağlı məsələlər və problemlər nəzərə alınmalı, çətinliklər və maneələr aradan qaldırılmalı, yeni inkişaf məsələləri və mərhələləri hazırlanmalıdır. Kənd təsərrüfatı ilə bağlı olan sənaye sahələrini inkişaf etdirmək iqtisadiyyata veriləcək faydanın artımı deməkdir. Ayrılıqda deyil, kənd təsərrüfatı ilə sənayenin birlikdə inkişafı iqtisadi faydalılığın artımı və dövlətin müdafiə xəttinin etibarlı olması deməkdir. Sənaye hər bir ölkənin müdafiə və bir növ qalxanı deməkdir.

Yüngül sənayenin və emal sənayələrinin inkişafının yüksəlməsi və artımı üçün əvvəlcə bu mühüm və vacib olan məsələləri həll etmək lazımdır:

I. Əhalinin tələbatının ödənilməsi üçün istehlak mallarının artırılması,

II. Təsərrüfatın digər mərhələlərində də sənayeləşdirilməsi üçün yığımın artırılması.

Emal sənəyisinin aparıcı qollarından olan yüngül sənaye son dövrlərdə inkişaf edərək, daxili ehtiyac və tələbatı ödəmək gücündədir. Beləki, bu inkişaf və artım sayəsində daxili tələbatı ödəmək gücü olan yüngül sənaye xarici bazarlara da məhsul çıxarmaq gücündədir.

Yüngül sənaye və onun sahələri həm əhalinin tələbatının ödənilməsində, həm onların işlə təmin olunmasında, əsasəndə dövlət büdcəsinin artımında faydalı olan bir sahədir. Bu sahənin özünün də inkişafı və artımı üçün etibarlı və yerli xammala olan ehtiyacı ödənilməlidir. Bunun üçün də həmin xammal bazaları formalaşmalı və inkişaf etdirilməlidir. Bu inkişaf üçün də torpaq sahələrinin yeni texnika ilə əkilib – becərilməsi, yeni iqtisadi şəraitə keçid, kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının və məhsuldarlığın artımı lazımdır.

Bölgələrdə və region ərazilərdə inkişaf üzrə Dövlət Proqramları işlənilib hazırlanması, bu proqramlar vasitəsilə yüngül sənəyinin xammal olan ehtiyaclarını ödəməyə vasitəçi olan kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı məsələləri həll olunacaqdır. Bu proqramda əsas məsələ xammal bazasının genişləndirilməsi

məsələsidir. Bu da elmi tədqiqatların aparılması və yenilənməsilə baş tutacaqdır. Bu proqramda əsasən məqsəd, vəzifə, istiqamət və nəticə olaraq bir çox planlar göstərilmişdir. Tədbirlər planına - sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, rəqabətin yüksəldilməsi, ixrac imkanın artırılması, müəssisələrinin iqtisadi - sənaye cəhətdən uyğun olan zonalarında cəmləşməsi və bu kimi istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi aiddir.

İşin aktuallığı. Aktual bir mövzu olaraq əlbətdəki, ölkə iqtisadiyyatının, şəraitin, bazar prinsiplərinin, daxili və xarici əlaqələrinin təmin olunması məsələsi durur. Ərazi baxımından necə yerləşdirilməsi, ərazi sistemi, düzgün təşkili məsələləri mövzunun əsasını təşkil edir. Aktual və vacib məsələ kimi yüngül sənaye sahələrinin yerləşməsində bir neçə vacib şərt əsas götürülür: - ərazinin səmərəliliyi, əhalinin işlə təmin olunması, məhsuldarlığın və istehsalın yüksək olma dərəcəsi, rayonun və ərazinin iqtisadi cəhətdən əlverişliliyi, enerjinin, nəqliyyatın hərəkətinin təmini və s. Ən əsas aktual olan şərt isə ərazinin səmərəli təşkilidir.

İşin obyektı və predmeti. Obyekt olaraq - Respublikamızın yüngül sənayesi, sahələri, xammal bazası olan kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye seçilmişdir. Predmet olaraq – yüngül sənayenin inkişafında, aparılmasında köməkçi və vasitəçi olan sahələr arasındakı münasibətlər, eləcə də ölkəmizin iqtisadi, sosial inkişafındakı rolu götürülmüşdür.

İşin vəzifəsi və məqsədi. İşin məqsədinə və vəzifəsi araşdırma xarakterlidir. Yüngül sənaye sahələrinə lazım olan material, xammalla təmin edən sahələrinin imkanlarının araşdırılması və onların iş prinsiplərinin gedişatının yoxlanması işin məqsəd və vəzifəsidir.

İşin informasiya bazası. İşin informasiya bazasını elmi ədəbiyyatlar, bir çox alim və tədqiqatçıların araşdırmalı əsərləri, tədqiqi materiallar, mövzular, iqtisadi sahədə qanunlar, proqramlar, İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları və məlumat topluları təşkil edir.

İşin elmi yeniliyi. İqtisadiyyatın inkişafında yüngül sənaye sahələrinin araşdırılması, onun xüsusi rolunun səciyyəsi, göstəricilərinin uyğunlaşması, xammal tətbiqinin tədqiqat göstəricilərinə uyğun gəlməsi və tədqiq olunması, istehsalın

payının nə dərəcədə olduğunun müəyyənləşdirilməsidir. Hərtərəfli elmi cəhətdən tədqiq olunaraq yüngül sənayenin xammalla necə təmin olunduğu araşdırılmışdır. Xammal bazasının inkişafı, genişlənməsi, inkişaf edərək artırılması üçün mühüm və səmərəli təkliflər verilmişdir.

Praktiki olaraq əhəmiyyəti. Aparılan müşahidələr, toplanmış nəticələr işin həlli yollarının praktiki cəhətdən aparılması tədqiqat işinin gedişatına təkan vermiş olar.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi 90 səhifədən, giriş, 3 fəsil, nəticə və təklifdən, istifadə olunmuş ədəbiyyatlardan ibarətdir. Dissertasiyada 7 cədvəl qurulmuşdur.

I FƏSİL. ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDA YÜNGÜL SƏNAYENİN YERİ VƏ ROLU, ONUN SOSİAL-İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ.

1.1. Dünya yüngül sənayesi, inkişaf xüsusiyyətləri və istiqamətləri.

Yüngül sənaye anlayışı və əsas sahələri.

Yüngül sənaye və ona aid olan başlıca sahələr. Çeşidli xammallardan, xüsusən də istehlakı vacib və lazımlı olan mallar istehsal edən yüngül sənaye bir neçə modernləşmiş sahələri özündə cəmləyən bir toplumdur. Ümumi məhsul istehsalında əsas və vacib yerə sahib olan yüngül sənaye, həm ölkəyə iqtisadi baxımdan faydalı və gəlirli bir sahədir, eyni zamanda da əhalinin tələbatının əsas hissəsini ödəyir. Bunun üçün onun texnoloji cəhətdən təmin olunmuş bölmələri, ixtisaslı kadrları, mütəxəssisləri, işçi qüvvəsi, istehsal üçün lazım olan xammal və xammal ehtiyatı, faydalı iş rejimi və iş saati, dövlətdən aldığı dəstəyi və maddi köməyi vardır. Yüngül sənayeyə aid olan sahələr və bu sahələrin bölmələri xammaldan məhsul istehsal etməklə yanaşı, özləri də xammal istehsal edirlər. Onların istehsal etdikləri xüsusi məhsullar və geyimlər də vardır ki, bunlar aviasiya, mebel, məktəb, qida sənayesində çalışanların xüsusi geyimləri, avtomobillərə lazım olan örtüklər, kimya və kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların istifadə etdikləri geyimlər, hərbi hissələrə lazım olan geyimlə və bu kimi məhsulları aid etmək olar.

Bir çox xüsusiyyətlərinə görə yüngül sənaye digər sənayelərdən fərqlənir. Əsas fərqlənən cəhəti odurki, bura da sərf olunan maddiyatın, kapitalın itməməsi və tez bir zamanda əldə olunmasıdır. Texnoloji cəhətdən də yüngül sənayenin fərqliliyi odur ki, istehsal sahələrinin daimi çalışmasını təmin etmək üçün və məhsul istehsalının daimiliyi üçün az bir məsrəf də yetərli olur. Digər fərqli cəhəti az məsrəflər sərf edərək istehsalı və istehsal çeşidlərini dəyişərək istehsal fəaliyyətini artırma imkanına malik olmasıdır.

İnsan cəmiyyətinin tarixi yüngül sənaye olmadan təsəvvür edilə bilməz. İnsanın inkişafı ilə onun ehtiyacları, xüsusən geyim, ayaqqabı, parça, lüks əşyalara olan

tələbat artdı, buna görə də toxuculuq, tikiş, dəri və xəz və ayaqqabı istehsalı inkişaf etdi. Sənayeləşməyə və kapitalizmin inkişafına təkan toxuculuq istehsalının inkişafı idi. Buna, ilk istehsallardan birinin meydana çıxdığı İngiltərədə ən aydın formada rast gəlmək olar. Bu gün yüngül sənayenin tərkibinə 17 alt sektor daxildir. Onlardan ən böyüyü toxuculuq sənayesi, yun kətan və çətənə, ipək, texniki tekstil istehsal edən sənaye, toxunmamış materiallar, trikotaj, corab, xalça, ip, tikiş, dəri, xəz, ayaqqabı, süni dəri və polimer materialları. Müasir dövrdə yeni - 18-ci yüngül sənayenin alt sənayesinin adını çəkmək olar. Bu gün istehsal həcmi və orada işləyən insanların sayına görə bir çox ənənəvi yüngül sənaye alt sektorunu üstələmiş "moda sənayesi" mövcuddur.[17,18]

Moda sənayesi, yüngül sənayenin nəhəng bir zirvəsidir, şöhrət şüalarının içərisində gözəl və parlayan hissəsidir. Bu gün, ölkənin bütün yüngül sənayesində inkişaf və işlərin vəziyyəti ilə bağlı dünya bazarındakı uğurlarına əsasən qiymətləndirilir. Buna görə də regional və ümumrusiya və beynəlxalq festival və moda müsabiqələrinin son zamanlarda bu qədər geniş inkişafa qovuşması təəccüblü deyil. Yüngül sənaye maşın və avtomobil istehsalı, hərbi - sənaye kompleksi, kimya sənayesi və sair kimi "nəhənglərin" satışından qabaq dünyanın aparıcı sənayesinin bir hissəsidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, yüngül sənaye məhsullarının istehlak həcmi Yer kürəsinin əhalisinin böyüməsindən daha sürətli bir sürətlə artır. Bir cəmiyyətin inkişaf və rifah səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, o qədər çox istehlak edir. Məsələn, son 15 ildə Aİ-də tekstil və geyim istehlakı 90,5%, ABŞ-da 99%, Yaponiyada 220% artmışdır.[17]

Yüngül sənaye bir çox sənayeni və alt sektoru özündə birləşdirir, bunlardan başlıcası toxuculuq, geyim və ayaqqabı sahələridir. Bu sahələr hal-hazırda yeni sənayeləşmə ölkələrində və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çox sürətlə inkişaf edir ki, bu da onların xammal və ucuz işçi qüvvəsinin yüksək olması ilə əlaqədardır. İnkişaf etmiş ölkələr bir sıra ənənəvi kütləvi, texniki cəhətdən mürəkkəb olmayan məhsullarda -ucuz növ parçalar, ayaqqabı, paltar və geniş istehlak məhsullarının digər növləri, öz mövqelərini itirərək xüsusilə dəbli, yüksək keyfiyyətli, bahalı məhsul istehsalında lider rolunu qoruyurlar.

Elmi və texnoloji inqilab dövründə toxuculuq sənayesi strukturunu əsaslı şəkildə dəyişdirdi. Uzun müddət dünyanın əsas toxuculuq sənayesi pambıq, ardınca yun, kətan və süni liflərin emalı ilə qaldı. Hal-hazırda, dünya istehsalında kimyəvi liflərin payı əhəmiyyətli dərəcədə artdı, pambıq, yun və xüsusilə kətanın payı azaldı. Təbii və kimyəvi liflərdən, trikotaj parçalardan qarışıq parçaların yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin toxuculuq sənayesində kimyəvi liflərin nisbətini artırdı. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında toxuma xammalının əsas növləri pambıq, yun, təbii ipək olaraq qalır, baxmayaraq ki, son zamanlarda kimyəvi lif məhsullarının payı xeyli artmışdır. Bütövlükdə toxuculuq sənayesi inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupunda daha sürətlə inkişaf edir. Dünyadakı toxuculuq sənayesinin əsas bölgəsi bu gün ümumi parçaların təxminən 70% -ni, pambıq və yun parçaları istehsalının yarıdan çoxunu verən Asiyadır. Pambıq parçalarının əsas istehsalçıları Çin (dünya istehsalının 30%), Hindistan (10%), ABŞ, Yaponiya, Tayvan, İndoneziya, Pakistan, İtaliya, Misiridir. Yun parçalarının aparıcı istehsalçıları arasında Asiya ölkələrinin də əhəmiyyətli bir hissəsi var. Bu parçaların dünyanın ən böyük istehsalçısı Çin (15%), ardınca İtaliya (14%), Yaponiya, ABŞ, Hindistan, Türkiyə, Koreya Respublikası, Almaniya, Böyük Britaniya, İspaniya. Ən bahalı ipək parçalar istehsalında, ABŞ-ın mütləq liderliyi ilə Asiya ölkələrinin, xüsusilə Hindistan, Çin və Yaponiyanın payı da çox böyükdür.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri, xüsusilə ABŞ, İtaliya, Yaponiya, Almaniya, Fransa pambıq və yun parçaları istehsalında paylarını azaltmaqla, toxuma geyimlərinin, kimyəvi liflərdən sintetik və qarışıq hazırlanmış ən böyük istehsalçı olaraq qalır. Bu toxuculuq sənayesində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, Hindistan, Çin, Koreya Respublikası, Tayvanda istehsalın təşkili səbəbindən onların rolu durmadan azalmaqdadır. Dünyadakı bütün növ təbii parçaların ən böyük istehsalçılarından biri olan Rusiyada da istehsalında güclü azalma müşahidə olunur.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin geyim sənayesi istehsalında alt paltarları, xarici geyimlər və s. də böyük əhəmiyyətə malikdir. Onların bir çoxu, xüsusən Çin, Hindistan, Cənubi Koreya, Tayvan, Kolumbiya hazır paltarların ən böyük

istehsalçısı və ixracatçısına çevrilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələr getdikcə dəbli, elit, fərdi məhsulların istehsalında ixtisaslaşır.

Ayaqqabı sənayesi yüngül sənayenin sahələri arasında ən çox inkişaf etmiş ölkələrdən ucuz əməyi olan ölkələrə - inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçdi. Ayaqqabı istehsalında liderlər sırasında olan əsas Çindir. Keçmiş liderlərin istehsalında İtaliya və ABŞ-ı qabaqlayır və dünyada ayaqqabıların 40% -dən çoxunu verir. Digər Asiya ölkələri - Koreya Respublikası, Tayvan, Yaponiya, İndoneziya, Vyetnam və Tayland inkişaf etmiş ölkələrdə əsasən bahalı xammaldan dəri ayaqqabı istehsalı yüksək əməksevərliklə qalmışdır. Belə ayaqqabıların ən böyük istehsalçısı və ixracatçısı İtaliyadır. Rusiyada son illərdə ayaqqabı istehsalı bir neçə dəfə azalıb və dünyanın ən böyük ayaqqabı istehsalçısı olan ölkə bunun əhəmiyyətli bir idxalçısına çevrildi. Halbu ki, 1990-cı ildə Çindən sonra ikinci yerdəydi.[18]

Dünyanın toxuculuq sənayesi.Toxuculuq sənayesi əmək tələb edən bir sənayedir və tədricən tekstil istehsalı inkişaf etməkdə olan ölkələrə "köçür".Dünya toxuculuq sənayesində beş əsas bölgə mövcuddur: Şərqi Asiya, Cənubi Asiya, MDB, xarici Avropa və ABŞ. Hər növ parçalar istehsalında mütləq liderlik aşağıdakılara aiddir:

1. Çin - 35 milyard m²;
2. Hindistan 20 milyard m²;
3. ABŞ 10 milyard m².
- 4.Digər böyük ölkələr arasında - bütün növ parçalar istehsalçıları: Cənubi Koreya, Tayvan, Yaponiya, Rusiya, Almaniya, İtaliya, Fransa və Braziliya.
- 5.İnkişaf etmiş ölkələr bütün növ parçalar istehsal edir, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə pambıq parçaları istehsalında 90% ixtisaslaşır.
- 6.Pambıq istehsalçıları arasında Çin, Hindistan və İndoneziyadır.
- 7.Yun parçaları istehsalı üçün - Çin, İtaliya və Yaponiya.
- 8.İpək istehsalı - Çin, Yaponiya və Hindistan.

9. Kimyəvi liflərdən parça istehsalı üçün - ABŞ, Hindistan və Yaponiya.

10. Toxuculuq sənayesinin xüsusi bir sahəsi xalça istehsalıdır. İnkişaf etmiş ölkələr arasında bu sənayenin liderləri ABŞ, Belçika və Böyük Britaniya, inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında isə Hindistandır.

11. Ən böyük tekstil məhsullarını ixrac edən ölkələr Çin, ABŞ, Hindistan, Pakistan, Cənubi Koreya, Tayvan, Misir, Fransa, Almaniya, Yaponiyadır.

Müasir yüngül sənaye dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edən və dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi inkişafa təkan verən qlobal bir sənayedir. Son iki onillikdə baş verən mühüm sənaye dəyişiklikləri, sənayenin idarəetmə yanaşmalarındakı dəyişikliklər, qlobal istehsal mərkəzlərindəki dəyişiklik və bazarlarda struktur dəyişiklikləri daxildir. Bu sənaye dəyişiklikləri bir sıra səbəblərdən qaynaqlanır. Bunlara istehsalçı ölkələrin iqtisadiyyatındakı struktur dəyişiklikləri daxildir; kapital artımı və texnoloji inkişaf; ümumdünya ticarət təşkilatının standart qaydalarına uyğun olaraq kvotaların ləğvi və sənayenin tənzimlənməsi; iqtisadiyyatdakı böhran hadisələri və istehlakçı aktivliyinin azalması; keyfiyyətə, davamlılığa və geyim dizaynına istehlakçı tələblərinin gücləndirilməsi, "sürətli moda" ya keçid. Son iki onillikdə dünya qlobal yüngül sənaye mərkəzlərinin Avropa və ABŞ-dan sonrakı dövrdə sənaye inkişafı yoluna qədəm qoyan ölkələrə köçürülməsinin şahidi olur.

Hal-hazırda dünya miqyasında geyim və toxuma ixracatının 70% -i Cənub-Şərqi Asiya, Türkiyə, Latın Amerikasına ölkələrinin payına düşür. Bütün dünya ixracatının 30% -dən çoxunu təmin edən Çin rolunun misilsiz dərəcədə möhkəmləndiyini qeyd etmək lazımdır. Əvvəllər məhsul istehsal etmə üzrə liderlər hesab olunan ABŞ, Almaniya, Fransa və Yaponiya kimi dövlətlər hazırda yüngül sənaye məhsullarının əsas idxalçısıdır. Bu tendensiyanın səbəbi, ilk növbədə, dünya ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması, bir sıra ölkələrdə idxal kvotalarının ləğvi və ümumdünya ticarət təşkilatı (ÜTT) prosedurları çərçivəsində ticarətin idarə edilməsi, nəticədə bazarların şok yenidən qurulmasına səbəb oldu. Bu, inkişaf etməkdə olan ölkələrə öz istehsallarını yaratmağa və iqtisadiyyatı tədricən inkişaf etdirməyə imkan verir.

Asiya rəqabətinə qarşı çıxmaq üçün Avropa və Amerika istehsalçıları keyfiyyətlərini, dizaynını və markasını vurğulayaraq daha çox kapital tələb edən və innovativ texnologiyalara istiqamətləndirməyə başladılar. Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan ölkələrin istehsalçıları müəssisələrin birləşməsi və saylarının azalması, avadanlıq və texnoloji komplekslərin idxalı ilə xarakterizə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə yüksək məhsul xərcləri olan kiçik firmalar üçün artan bir tendensiya var. Qazaxıstan istehsalçıları üçün istehsalın inkişafı və beynəlxalq bazara çıxması üçün zəif giriş maneələrindən faydalanmaq mümkündür.[1]

Yüngül sənaye ənənəvi olaraq əmək tələb edən bir sənaye kimi tanınır. Ancaq son illərdə tendensiya belədir ki, getdikcə daha çox bilik tələb edir. Bu baxımdan, bu sənayedə rəqabət mövqeyinin gücləndirilməsi elmi inkişafın investisiya qoyuluşunu və istehsal prosesində tətbiqini tələb edir. Eyni zamanda, yüngül sənaye texnoloji cəhətdən aqrosənaye kompleksi və kimya sənayesi ilə bir-birinə sıx bağlıdır. Buna görə toxuculuq və geyim istehsalının inkişafı bu sahələrin inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Müasir elmi inkişaf istehsal prosesinə informasiya texnologiyalarının daxil edilməsinə, rənglənmənin innovativ üsullarına, parça rənglərinin son emalına, rəqəmsal rəng uyğunlaşdırma metodlarından istifadə etməyə, məhsulların dizayn prosesinin avtomatlaşdırılmasına və istehsalda “süni intellekt” in istifadəsinə yönəlmişdir. Yüngül sənayenin bilik intensivliyini artırmaq Asiya istehsalçılarının güclü rəqabət təzyiqinə qarşı zəruri tədbirdir.

Yüngül sənayedə istehsalın beynəlmilləşdirilməsi prosesi 1970-ci illərdə başlamış və bu gün geniş yayılmışdır. İstehsal güclərinin az işçi qüvvəsi olan ölkələrə köçürülməsinə əsaslanır. İlk mərhələdə Qərbi Avropa ölkələri, xüsusən Almaniya, İtaliya, Fransa, istehsallarını Şərqi Avropa ölkələrinə, Macarıstan, Çexiya, daha sonra Asiyaya, Çin, Hindistan, Vyetnama köçürərək bu üsula əl atdılar. Bu gün böyük geyim və toxuculuq istehsalçıları məhsuldarlığı artırmaq üçün istehsal sifarişlərini Litva, Belarusiya, Özbəkistan və Latın Amerikasında da yerləşdirirlər. Yüngül sənayedə istehsalın beynəlmilləşdirilməsi həm də birgə layihələrin həyata keçirilməsi, təcrübə və məlumat mübadiləsi, səy və mənbələrin birləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Avropalı geyim istehsalçıları tərəfindən olduqca uğurla həyata keçirilən yeni bir tendensiya, sənaye istehsalı və moda nümayəndələrinin konsolidasiyasıdır. Belə bir ittifaqın mahiyyəti, dizayner kolleksiyaları, piştaxtalarda təqdim edildikdən və fərdi alıcılara satıldıqdan sonra bu modelləri kütləvi istehlaka uyğunlaşdıran və böyük məhsul dəstləri tikən tikiş müəssisələrinə göndərilməsidir. Bu cür əməkdaşlıq hər iki tərəf üçün faydalıdır. Dizaynerlər şöhrət və tanınma əldə edərkən qazanclarını artırmaq üçün modellərini ən aşağı qiymətə çıxarmaq imkanı əldə edirlər. Eyni zamanda, sənaye müəssisələri, moda meyllərini yaxşı bilən, moda dəyişikliklərə tez reaksiya verən və istehsalını genişləndirən mütəxəssislərdən moda eskizlər alırlar. İstehlakçılar da bu cür əməkdaşlıqdan bəhrələnərək dəbli dizayner geyimlərini münasib qiymətə almaq imkanı əldə edirlər. Beləliklə, moda və sənaye istehsalı ittifaqının həyata keçirilməsi yüngül sənayenin inkişafı üçün çox perspektivli bir istiqamətdir. Qazaxıstan istehsalçıları üçün bu cür əməkdaşlığın istifadəsi həm də tanış istehsal konsepsiyasından imtina etmək və ixtisaslaşdırılmış sifarişlər üzrə güzəştli işlərə deyil, ayrı-ayrı istehlakçıların ehtiyaclarını ödəmək üçün daha perspektivli məhsul konsepsiyasına və istiqamətləndirməyə keçmək zərurəti deməkdir.

Beləliklə, müasir dünya yüngül sənayesi çoxluq inkişaf modelindən yararlanmaq üçün bazar iştirakçılarının fəal əməkdaşlığı ilə xarakterizə olunur. Birləşərək şirkətlər həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə danışıqlar apara biləcək böyük institusional quruluşlar yaradırlar. Eyni zamanda, istehsalın parçalanmasına meyl var: fərdi istehsalçılar fəaliyyətlərini texnoloji zəncirin dar bir seqmentində cəmləşdirərək istehsalını inkişaf etdirərək məhsulun maya dəyərini artırırlar. Təcrübə yüngül sənayedə şaquli inteqrasiyanın zəif effektivliyini göstərdi. Əksinə, autorsinq strategiyası və şirkətlərin fəal əməkdaşlığı yüksək göstəricilərini nümayiş etdirir. Buna baxmayaraq, belə bir siyasət həyata keçirərkən, çoxluq canlı bir orqan kimi fəaliyyət göstərdiyindən, iştirakçılarının marağının təsirli bir klasterin təməlinə olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Böyük bir ehtimal ilə süni klaster meydana gəlməsi uğursuzluğa məhkumdur. Yerli yüngül sənaye üçün klasterləşmə rəqabət qabiliyyətini təmin etməyin yeganə yoludur, çünki ÜTT-yə üzvlük

şəraitində vergi və gömrük tariflərinin tənzimlənməsi kimi sənayeni dəstəkləyən bu kimi effektiv mexanizmlərin istifadəsi istisna olunur.

2008-ci ildəki qlobal iqtisadi böhran və baş verən dərin tənəzzül, yaxın gələcəkdə inkişafı üçün ən vacib istiqamətləri müəyyən edən qlobal yüngül sənayedəki tendensiyalara düzəlişlər etdi. Ümumiyyətlə, bu böhranın mənfi təsiri sənayenin böyümə sürətinin azalması və Çinin dünya liderliyini təhlükə altına salan istehsal xərclərinin artması ilə özünü göstərdi. Bununla birlikdə yüngül sənaye qlobal iqtisadi sarsıntılara olduqca davamlıdır və 2008-ci ildə bazarda 0,7% azalma, 2010-cu ildə 4% artım izlədi. Qlobal yüngül sənaye bazarının illik artım tempi ildə təqribən 6% təşkil edir. Qlobal böhran səbəbiylə sənayenin inkişafının ən vacib tendensiyaları bunlar idi:

- Təbii xammalın, xüsusən 2010-cu ildə pambıq qiymətlərinin qlobal artması tələbin dəyişməsinə səbəb oldu: ucuz sintetik parçaların populyarlığı artdı və istehsalda qarışıq meyl üstünlük təşkil etdi.

- Kimyəvi liflərin istehsalı üçün texnologiyaların inkişafı bizə parçaların istehlak xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmağa imkan verir: aşınma müqavimətini, yüngüllüyünü və incəliyini artırır, görünüşünü, toxumasını və toxunuşunu yaxşılaşdırır. Önümüzdəki illərdə toxuculuq və geyim istehsalında qarışıq tendensiyanın üstünlük təşkil edəcəyini böyük bir inamla qəbul etmək olar; [19]

- İstehlak mallarının qiymətlərini orta hesabla 17-25% endirmək üçün ümumi bir tendensiya var. Bunun bir neçə səbəbi var idi. Əvvəla, xərclərini yenidən nəzərdən keçirmək və tez-tez daha ucuz məhsul almaq məcburiyyətində qalan insanların alış fəaliyyətində qlobal azalma. Eyni zamanda, qlobal iqtisadi şoklar, bir qayda olaraq, istehsalçıları fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün yeni alternativ yollar axtarmağa məcbur edir. Beləliklə, logistika, infrastruktur, informasiya texnologiyalarının inkişafı, satınalmaların artması və "moda dövrünün" sürətlənməsi sənayenin orta qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb oldu;

- İstehlakçı gəlirlərinin azalması ilə nəticələnən tələb strukturunun qlobal yenidən qurulması: lüks mallarla təmsil olunan geyim bazarının yuxarı qiymət seqmentində orta qiymət seqmentinin xeyrinə orta hesabla 5% azalması.

- Qlobal iqtisadi böhran səbəb olan maraqlı bir proses baş verdi: alıcılar məşhur lüks markalara daha az pul xərcləməyə başladılar və diqqəti daha az tanınan dizaynerlərin məhsullarına çevirdilər. Bu, əvvəllər naməlum dizaynerlərin Avropa və Amerika bazarlarına nüfuz etməsinə və dünya şöhrətli moda dizaynerlərinin böyük bir bazar payını "qazanmasına" kömək etdi. Mütəxəssislərin fikrincə, gələcək illərdə ən perspektivli bazar seqmenti orta qiymət seqmenti olacaq. Hal-hazırda əksər ölkələrdə yüngül sənaye genişmiqyaslı xarici sərmayə cəlb etmək, müştərək müəssisələr yaratmaq və istehsalçıların inkişafı üçün şərait yaradan məqsədyönlü dövlət siyasətini həyata keçirməklə dəstəklənir. Qazaxıstan istehsalçılarının müsbət xarici təcrübə tətbiq etmələri mümkündür, eyni zamanda bunun daxili şəraitə uyğunlaşdırılması lazımdır. [1,17]

Cədvəl 1.1

	Dünyanın əsas regionları	Aparıcı sahəsi
Yüngül sənaye	Şərqi Asiya	Toxuculuq
	Cənubi Asiya	
	Rusiya	
	Avropa	
	ABŞ	

Çin əsas parça və geyim istehsalçısıdır. Son dövrlərdə Honkonq, Tayvan, Cənubi Koreya, Hindistan və Meksika kimi inkişafda olan ölkələrin payı artmaqdadır. Bu ucuz işçi qüvvəsinin çoxluğu ilə izah olunur.

Yüngül sənayenin xüsusiyyətləri bunlardır:

- ərazi və istehlakçı üçün sıx bağlıdır;
- əhalinin iqtisadi səviyyəsindən asılılıq;
- moda və üstünlüklərdəki dəyişikliklər;
- istehsal texnologiyaları və xammala tələblərin vaxtaşırı dəyişməsi;
- Çeşidin tez dəyişdirilməsi.

Yüngül sənaye sahələri öz quruluşlarına malikdir, aşağıdakı sahələrə daxildir:

- xammal - dəri emalı, kətan, pambıq və s.
- aralıq - boyama, toxuculuq;
- hazır məhsullar - ayaqqabı, paltar.

Dünya yüngül sənayesinə əsas sektorlar - toxuculuq, ayaqqabı və geyim daxildir. Dünya iqtisadiyyatında onlar qeyri-bərabər şəkildə təmsil olunurlar. Əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye uğurla inkişaf edir. Bu, ucuz əmək və xammal, sadə istehsalın olması ilə əlaqədardır. İnkişaf etmiş ölkələrdə tez-tez ixtisaslı işçi qüvvəsi və yüksək texnologiya ilə bahalı məhsullar istehsal olunur.

Toxuculuq sənayesi. Dünyanın yüngül sənayesində aparıcı yeri toxuculuq sənayesi tutur. Məşğulluq və istehsal həcmi digərləri arasında liderdir. Əsasən bu məhsulların istehsalı ilə məşğuldur:

- sintetik və təbii parçalar;
- toxunmamış materiallar;
- iplər və iplik;
- xalça məhsulları.

Bu sənayenin ən əsas sahəsi olan toxuculuq sənayesi ən qədimdir, ona pambıq, yun, ipək, eləcə də kimyəvi liflər daxildir. Ən geniş və populyar qarışıq parçalarıdır, tərkibi təxminən 50% pambıq və 50% sintetik liflərdən ibarətdir. Dünya istehsalında sintetik liflərin payı əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başladığı müddətdə təbii liflər istehsalı azaldı. Son 20 ildə toxuma istehsalı Asiya bölgəsi ölkələrinə doğru irəliləmişdir. Əsas liderlər: Çin, Tayvan, Cənubi Koreya, Hindistan, Türkiyə. İnkişaf etmiş ölkələrin sənayedəki payı əhəmiyyətli dərəcədə azalıb, daha bahalı tekstil istehsalı ilə öz mövqelərini qoruyub saxlayırlar. Bir çox inkişaf etmiş ölkələr sənayenin bir hissəsini inkişaf etməkdə olan bölgələrə köçürdülər. Texniki

məqsədlər üçün istifadə olunan toxunmamış materialların istehsalı artır. Bu sektorun böyük hissəsi Çinə aiddir.

Yüngül sənayenin inkişaf istiqamətləri və əsas regionları. Bütün dünya ölkələrinə və iqtisadiyyatına xas olan xüsusiyyətdirki, yüngül sənaye tələbatların ödənilməsinə xidmət edir. Qədimlərdən inkişaf edərək hələ də dayanıqlı olan yüngül sənayenin sahələri ölkənin inkişafına əsaslı formada kömək edən amillərdəndir. Yüngül sənayenin pambıq parça, sintetik liflər istehsalı olan sahələri bu yönündəndir. Pambıq parça toxunuşu üçün xammal digər yerlərdən idxal olunur. Britaniya kimi böyük dövlət parça toxunuşu üzrə məşhur və tanınmış dövlətlərdəndir. Lakin yun parçanın toxunuşu üçün isə xam məhsulu Avstraliyadan, CAR-dan, Yeni Zelandiyadan gətirilir. İllik yun tədarükünə görə Britaniya dünyada 7-ci yeri tutur. Ölkədə pambıq parça, yun parça, xeyli miqdarda sintetik parçalar, kətan parça toxunmuşdur. Pambıq parça - yun parça, trikotaj, kətan parça İrlandiyada toxunuşu ilə məşhurdur. İngilislərin yun parçası və paltarları öz keyfiyyətləri ilə dünyada şöhrət qazanmışdır. Buranın Qlazqon adlı diyarında istehsal olunan xalçalara görə ölkənin «xalça» paytaxtı adlandırılmışdır. Hazırlanmış məhsullar, toxunmuş parçalar öz yerində istifadədən başqa digər ölkələrə də ixrac olunur. Yüngül sənayedən başqa özünün geniş və dəyişkən çeşidli tikinti, meşə, yeyinti sənaye sahələri ilə Avropada tanınmaqdadır.

Klasterlərin yüngül sənaye üzrə hazırkı vəziyyəti. Bildiyimiz kimi yüngül sənaye bir çox sahələrin – ayaqqabı, toxuculuq, xəz, tikiş, gön, xalçaçılıq, trikotaj sahələrinin fəaliyyətini əks etdirir. Yüngül sənayeni süni liflə, heyvan məhsulu, sintetik liflə və bitkiçilik məhsulu təmin edən kimya sənayesiylə də əlaqəlidir. Əsas sənayelərdən olan yüngül sənaye bir çox ölkələrdə inkişaf edərək öz sahələrini də genişləndirmişdir. Əsasən də pambıq parçanın istehsalı sahəsində inkişaf etmişdir.

Pambıq parça istehsalının özəyi sayılan dövlətlərə İEOÖ, Çin, Misir, Hindistan, Pakistan, Argentina, Meksika, Braziliya aiddir. Bu sahənin geniş və daha dinamik inkişaf etməsinə əsas səbəbi daxili məhsul olan pambığın bolluğu, iqlim şəraitinin əlverişli olmasıdır. Amerika və Yaponiyada isə kimyəvi lifdən hazırlanmış parçalar daha gəlirli və bazar yönümlüdür. İpək parçanı - Çin, ABŞ, Hindistan, Yaponiya,

yun parçanı – ABŞ,Çin,Yaponya, Rusiya, kətan parçanı - Rusiya, Ukrayna, Belarus, Fransa, çit parçanı –Çin,Pakistan, Hindistan, Banqladəş. Çində təbii lifdən istifadə edərək hazırlanan - parçaların sayı azalmışdır, qarşılığında isə kimyəvi lifdən hazırlanmış parçaların sayı çoxalmışdır. Misir, Pakistan, Hindistan, Koreya, Çin, Tayvan, Braziliya kimi ölkələr çox xammal və işçi hesabına təbii parça istehsal edən bir ölkələr sırasına keçmişlər. [28]

Yüngül sənayenin parlayan dövrünün əsas sektoru tekstil sənayesidir. Bu dövrün ilk başladığı sektorlardan biri olan tekstil sahəsi yüksəkgəlirli və mənfəətlidir.

Dünya üzrə tekstil sənayesinin xüsusiyyətləri bunlardır:

- Bu sektor dövlət və şirkətlər tərəfindən qurulur;
- Bu sektor kapital yönümlü, intensivli sənayedir;
- Bu sektorun böyük torpaq və əraziyə ehtiyacı, tələbatı yüksəkdir;
- Bu sektorun nəqliyyat, maşın, texnika və avadanlığa ehtiyacı var;
- Bu sahənin yerləşdiyi ətraf təbii mühitin, ərazinin qorunması tələb olunur;
- Bu sektorun elektrik enerjisinə və suya böyük tələbi var;
- Bir satış sektoru olaraq bazar əlaqələrində qayğıya ehtiyacı vardır;
- Bu sektor tikəş sənayesinin tələblərinin öhdəsindən gəlir və qoyulan tələbatlarını ödəyir.

Yüngül sənayenin sahə və sektorlarından biri olan tekstil və geyim sənayesinin ümumi tekstil sənayesi ilə müqayisədə belə bir xüsusiyyətləri də vardır:

- Qadın əməyi və əmək davamlılığı;
- Az maddiyat və kapital sərfi;
- Mobil və modern üslubda cihaz və avadanlıqları;
- Hər bir bazara daxil olma və çıxış çox asandır.

Zaqafqaziyada yüngül sənaye sahəsi olan iri pambıq - parça fabriki və birinci tikəş fabriki Bakıda açılmışdır. Bu zaman burada tonlarla xam ipək, pambıqdan alınan mahlıçı, milyonlarla tona qədər yundan olan məhsullar istehsal olunmuşdur. O dövrə görə bu, ümum rusiya istehsalının ipək materialı üzrə 79%-i, mahlıçı istehsalının 10%-i və yun istehsalının 2%-ni əhatə edirdi.

Həmin dövrlərdə respublikada ilkin emalından tutmuş, hazır olunmuş məhsul istehsalına qədər lazım olan bütün texnoloji prosesləri özündə birləşdirən bir çox kompleksləşmiş müəssisələr mövcud idi.

Toxuculuq və yüngül sənaye bir çox ölkələrdə büdcəni təşkil edən iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən Almaniya, Fransa, ABŞ-da bu sənaye sahələrinin payı 6-8%, İtaliyada 12% təşkil edir. Bu, ölkələrə toxuculuq sənayesi və geyim istehsalından ayırmalar hesabına büdcənin 20% -ni təşkil etməyə imkan verir, eyni zamanda daxili bazarın öz istehsalının 75-85% -i ilə doldurulmasını təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçmiş Sovet İttifaqında büdcə tərtibatında toxuculuq və yüngül sənayenin payı təxminən 27% təşkil etmişdir. ABŞ-ın yüngül sənayesi ölkənin istehsal sektorunun ən böyük, ən şaxələndirilmiş seqmentlərindən biridir. ABŞ-ın toxuculuq və yüngül sənayesində ailəyə və ən yeni istehsal avadanlıqları ilə təchiz olunmuş böyük müasir fabrikalara bölünən 6 mindən çox müəssisə mövcuddur. ABŞ-ın toxuculuq sənayesinin ən müasir və yüksək keyfiyyətli avadanlıqlarla təchiz olunmasına baxmayaraq, hazırda Cənubi Amerika və Asiyadakı xərcləri az olan və daha az əmək haqqı olan toxuma istehsalçılarının güclü rəqabəti səbəbindən sənaye uzun müddət böhran vəziyyətindədir. Bu ölkələrin Amerika bazarına axını son illərdə davamlı artmaqdadır. Belə ki, 1996-2002-ci illərdə Asiya toxumalarının idxalı 85%, hazır paltarların idxalı isə təqribən 60% artmışdır. 1996-cı ildə Meksika Çini ABŞ bazarına toxuma və yüngül məhsulların aparıcı tədarükçüsü vəzifəsindən kənarlaşdırdı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən 2002-ci ildə təqdim edilmiş ABŞ, bu sahələrdən 78,6 milyard dollar dəyərində məhsul idxal edərək, dünyanın ən böyük idxalatçısı oldu. İxracat cəmi 16,6 milyard dollar təşkil etdi. Beləliklə, ticarət kəsiri 62 milyard dollar olaraq qiymətləndirildi, eyni zamanda bu çatışmazlığın təxminən 20% -i Meksikadan tekstil və hazır geyim tədarükü ilə qarşılır. Sənayedə kütləvi istehsaldan çevik istehsal texnologiyaları vasitəsi ilə çeşidin genişləndirilməsi istiqamətində tədricən istehsal dəyişikliyi yaranır. Bu, əlverişli qiymətlərlə yüksək keyfiyyətli məhsullara üstünlük verən və geniş çeşiddə məhsul seçilməsini və yaranan istəklərə tez cavab verilməsini tələb edən müştərilərin

ehtiyaclarının dəyişməsi ilə əlaqədardır. Gələcəkdə, bazarın tələblərinə uyğun olaraq, uğurlu şirkətlər istehsal həcmələrini çox saydan kiçik partiyalara qədər sürətli və iqtisadi cəhətdən dəyişdirmək məcburiyyətində qalacaqlar. [17]

Mövcud vəziyyətə uyğun olaraq, 2003-cü ildə ABŞ Konqresi, bu cür malların kütləvi axınına cavab olaraq Çindən idxalın bəzi kateqoriyalarına kvotaların müəyyənləşdirilməsi tədbirləri daxil olmaqla, 8 bənddən ibarət "Tekstil Sənayesinin artırılması üçün Fəaliyyət Planı" təqdim etmişdir. bu ölkənin. Qeyd etmək lazımdır ki, Çinin ÜTT-yə qəbul olunduğu dövrdə ABŞ-ın idxal axınlarına cavab olaraq bu cür tədbirlərin tətbiq olunacağını təmin etmək üçün toxuculuq təhlükəsizliyi sazişinin xüsusi bir şərti razılaşdırılmışdı. Çin sənayesinin proqnozlarına görə, yaxın beş ildə Çində toxuculuq istehsalı ildə orta hesabla 6% artacaqdır. 2005-ci ildə toxuma liflərinin sənaye emalının həcmi 14 milyon tona çatmalıdır. Bu dövrdə adambaşına orta hesabla lif istehlakının inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə yüksələcəyi və toxuma mallarının və geyimlərin daxili istehlakının bu dövrdə kəskin artacağı ehtimal edilir. Mütəxəssislər, Çinli sahibkarların xarici bazarlara özlərini fəal şəkildə təqdim etmələrini tövsiyə edirlər. Yalnız idxal və ixrac korporasiyalarına güvənmək əvəzinə xaricə birbaşa investisiyalar qoymağı, qloballaşma meylinə uyğun olaraq beynəlxalq səviyyədə orada müəssisə və şirkətlər yaratmağı məsləhət görürlər. Son 10-15 ildə qlobal tekstil sənayesində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması nəticəsində toxuculuq istehsalı mərkəzi Avropa və ABŞ-dan "üçüncü dünya" ölkələrinə - Cənub-Şərqi və Orta Asiya, Cənubi Amerikaya köçdü. Eyni zamanda, Avropanın aparıcı tekstil şirkətləri üçün xərclərə qənaət istehsalın bağlanması və daha az əmək xərcləri olan ölkələrə köçürülməsinə səbəb oldu. Öz növbəsində, inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətləri öz toxuculuq sənayesinin yaradılması perspektivlərini dərk edərək yeni sənaye sahələrini, o cümlədən vergi güzəştlərini və s təşkil etdi. Qısa müddət ərzində toxuculuq məhsulları və hazır paltarların ixracı kəskin şəkildə artdı - 1980-ci ildəki 130 milyon dollardan 1990-cı ildə 2.8 milyard dollara çatdı. Türkiyə iqtisadiyyatının ixracata yönəldilməsi 1994-cü ildə baş verən maliyyə böhranını aradan qaldırmağa kömək etdi, bu dövrdə istehsal azaldı, lakin ixrac artmağa davam etdi.

90-cı illərdə əsas istiqamət toxuculuq məhsullarının keyfiyyətinin və dünya bazarındakı rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması idi. Bunun üçün toxuculuq sənayesinin texniki modernləşdirilməsi, istehsalın bütün mərhələlərində müasir texnologiyaların tətbiqi üçün əlavə investisiya tələb olunurdu. Nəticədə toxuculuqun əsas üstünlüyünü - ucuzluğu itirərək, toxuma sektoru Avropa keyfiyyət standartlarına cavab verən məhsullar istehsal etməyə başladı. Hal-hazırda, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş Türkiyə toxuculuq sənayesi dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur. Bundan əlavə, sənayeni yüksək keyfiyyətli xammal ilə təmin etmək, son zamanlarda Türkiyə istehsalı olan toxuculuq məhsullarının ənənəvi dünya liderlərinin - İtaliya və Almaniyanın məhsulları ilə rəqabət aparmasına şərait yaratmışdır. Son illərdə böyük türk şirkətlərinin əksəriyyəti holdinqə birləşdi, bu da iqtisadi və strateji baxımdan əlverişlidir. Bir qayda olaraq, holdinq qapalı istehsal dövrünü - liflər və iplərin istehsalından hazır geyim istehsalına qədər aparır ki, bu da qiymətləri rəqabət səviyyəsində saxlamağa kömək edir. Türk toxuculuq sənayesinin sürətli inkişafı həm türk, həm də xarici investorların sərmayələri ilə asanlaşdırıldı. Belə ki, 2001-ci ildə xarici investisiyaların həcmi 177 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bunlardan İsveçrə 25%, Almaniya 23%, Fransa 16%, İtaliya 13% təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, türk tikiş şirkətləri də tanınmış xarici şirkətlərlə tolling sxemləri, o cümlədən tolling xammalı üzərində işləyirlər. Toxuculuq sənayesinin inkişaf strategiyası və taktikası, Türkiyənin dünyada hazır geyim və toxuculuq tədarükü üzrə 5 ən böyük, Avropa Birliyinin 15 ölkəsi arasında ikincidir. Toxuculuq məhsulları və hazır geyimlərin ixracı ümumi ixracın təxminən 40% -ni təşkil edir. Türk iş adamları Türkiyənin dünyanın ən böyük tədarükçülərindən biri olmağa və Avropa ölkələri arasında lider olmağa səy göstərirlər. Bu vəziyyətə gəlmək üçün şərtlərdən biri toxuculuq və geyim istehsalçıları ABŞ-a mallarının rüsumsuz idxalı təmin edilməsini düşünürlər. Bununla birlikdə, sahibkarlar ABŞ senatorlarını inandırmağın çətin olacağını söyləyirlər, çünki bu vəziyyətdə Amerika tekstil işçiləri işsiz qalacaqlar. Bununla yanaşı, daxili və xarici bazarlara təqdim olunan toxuculuq məhsullarının və geyimlərin keyfiyyətinin artırılması istiqaməti prioritet olaraq qalmaqdadır. Daxili

bazarda toxuculuq sektorunun "daralması" olduğu təqdirdə, türk sahibkarlar xarici bazarlarda idxalı artırmaqla bunun əvəzini almağa çalışırlar. Türk sahibkarları tərəfindən istifadə olunan məhsulların digər ölkələrin bazarlarına çıxarılmasının yollarından biri də bu ölkələrdə tekstil sərğiləri təşkil etməkdir. Son illərdə hər il Moskvada "Türk Moda" və "Ev Tekstil" ixtisaslaşdırılmış sərğilər keçirilir.

Rusiya bazarı ənənəvi olaraq türk toxuculuq məhsulları üçün vacib bir bazar sayılır və türkiyəli sahibkarlar üçün ən cəlbedicilərindən biridir. Bununla birlikdə, türk mütəxəssislərinin fikrincə, bazara məhsulların "idxal" rəsmi toxuma məhsullarının idxalından 4-5 dəfə yüksəkdir. Rusiyada yüngül və toxuculuq sənayesinin inkişafının mümkün yollarını təsəvvür etmək üçün ilk növbədə Rusiyanın dünya əmək bölgüsündə mövcud mövqeyini fərqli nöqtələrdən qiymətləndirmək lazımdır; xammalın mövcudluğu, əməyin dəyəri, enerji və resursların dəyəri və s. Bu gün əlbəttə ki, Çin, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri, eləcə də Cənubi Amerikanın sürətlə inkişaf edən ölkələri yüngül və toxuculuq sənayesinin liderləridir. Ancaq Rusiyanın coğrafi mövqeyi, yəni Avropa, Hindistan və Çin arasındakı yerləşmə ona yüngül və toxuculuq sənayesinin inkişafı üçün bir sıra əlavə üstünlüklər və fürsətlər verir, daha doğrusu özünəməxsus istiqamətlərini göstərir. Hal-hazırda Rusiyada və xaricdə parça istehsalı üçün müxtəlif növ liflər istifadə olunur, yəni:

- 1) təbii liflər - pambıq, kətan, ipək, yun, viskoza;
- 2) müxtəlif növ sintetik liflər.

Yuxarıda göstərilən təbii liflərdən, bəzi qaba yun növləri, həmçinin kətan hazırda Rusiyada istehsal olunur. Sintetik liflərin istehsalı hazırda xaricdə, o cümlədən Belarussiyada yerləşir. Beləliklə, hazırda Rusiya toxuculuq istehsalının əsas növləri üçün xammal istehsalçısı deyil və buna görə də bu xammal, ceteris paribus-un alınması və idxalı, kütləvi bazar segmentində xammal və hazır məhsul istehsal edən ölkələrlə müqayisədə rəqabətli olmayacaqdır. Yüngül sənayedə işləyənlərin ümumi sayı 600 mindən çoxdur. 2004-cü ilin sentyabr ayında orta

sənaye əmək haqqı 3530 rubl təşkil etdi - digər sənaye sahələri arasında ən aşağı orta əmək haqqının 42% -dir. [1, 18]

Yüngül sənaye müəssisələri Rusiya Federasiyasının demək olar ki, bütün tərkib hissələrində yerləşir. Rusiya bölgələri arasında, yüngül sənayenin əsas sənayesi olan İvanovo bölgəsi xüsusilə diqqətə layiqdir. İstehsalın strukturunda əhali üçün mallarla yanaşı, sənaye, texniki və xüsusi təyinatlı məhsullar və əmlak da böyük yer tutur. İstehsal güclərinin 1/3 hissəsi sənayedə dövlət müdafiə sifariş məhsullarının istehsalında iştirak edir. Yüngül sənayedə tədqiqat və elmi-texnoloji inkişaf həyata keçirən 20 təşkilat var. Bunlardan 9-u federal dövlət unitar müəssisələri şəklindədir. Sənayenin maraqlarına uyğun tədqiqat və inkişaf üçün dövlət maliyyəsi 3,6% -dir. Yüngül sənaye müəssisələrinin istehsal gücləri tam gücdə işləmir. Yüklənmənin orta faizi 50-dən azdır. Maşın və avadanlıqların ümumi köhnəlmə dərəcəsi 58,8% -dir. Investisiya mühiti əlverişsiz olaraq davam edir. Mütəxəssislərin fikrincə, yüngül sənaye üçün avadanlıqların bazar gücü ildə 320-350 milyon dollar təşkil edir. Bu gün ehtiyat hissələri və komponentləri nəzərə alınmadan 75 milyon dollara avadanlıq alınır. Yerli mühəndislik yüngül sənayenin müasir avadanlıqlara olan tələbatını ödəyə bilmir. Mühəndislik fabriklərinin yarısı sənaye üçün avadanlıq istehsalını dayandırdı. Ölkədə bir çox növ avadanlıq ümumiyyətlə istehsal edilməmişdir. Bu əsasən toxuma alt sektoru üçün bitirmə və toxuculuq avadanlıqlarına, həmçinin dəri və ayaqqabı və xəz alt sektorlarına aid bir sıra mövqelərə aiddir, avadanlıqların demək olar ki, 100% -i polimer film materialları və süni dəri alt hissələrinə idxal olunur. Rusiyanın yüngül sənaye bazarı 1 trilyon dollar dəyərində qiymətləndirilir. Yerli malların payı 20% -dir. Dövlət, əlavə 200 min iş yeri yaradacaq və bütün büdcələri 20 milyard rubla artıracaq daxili bazarda yerli malların payını 55% -ə çatdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Bununla yanaşı, xammal və kütləvi hazır məhsul istehsal edən ölkələrin, eləcə də Avropanın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, düzgün iqtisadi yanaşma ilə Rusiyanın toplu olaraq istehsal olunmayan məhsulların istehsalı üçün bahalı yüksək texnoloji parçalar istehsalını saxlayacağını söyləmək olar.

Mütəxəssislərin ənənələrini və yüksək ixtisaslarını, habelə cəlbədicə şərait yaradarkən Avropada istehsalın durğunluğunu nəzərə alsaq, bir çox Avropa şirkətləri Rusiyada bu cür istehsal və sifarişləri məmnuniyyətlə yerləşdirəcəklər. Bundan əlavə, ənənəvi bölgələrdə kətan və ondan hazırlanan məhsulların istehsalına sərmayə qoymaq Rusiya üçün maraqlı bir inkişaf ola bilər. Kətan bazarı bu gün o qədər də geniş deyildir, lakin bu, Rusiyanın tam dövrdə mövqelərini tuta biləcəyi bir segmentdir: xammal istehsalından iplik, toxuculuq və sona qədər. Sintetika bazarına gəldikdə, Rusiyada kimyəvi lif istehsal edən bir fabrikinin inşa ediləcəyi və toxuculuq sənayesi üçün hər cür lif istehsal ediləcəyi təqdirdə, bu bazar segmentində Rusiya bütün digər ölkələr üçün çox ciddi rəqabət edə bilər; Liflər üçün əsas xammal neft məhsullarıdır. Yun haqqında - bu "Beynəlxalq Yun Katibliyi" ilə sıx əməkdaşlıq və istehsalçı ölkələrdə xaricdən xammal almaq üçün şərait yaradılması. Pambığa gəldikdə, Rusiya şirkətlərinin Orta Asiyaya, Tacikistan, Özbəkistan, Türkmənistan pambıq istehsalına sərmayə qoymaq, iplik istehsalına sərmayə qoymaq məqsədi ilə pul qoyması üçün şəraitin yaradılması perspektivli sayıla bilər. Aydın məsələdir ki, bu strategiyanın və ya ideologiyaya yaxın olan bir günün işi deyil, müəyyən bir istiqamətdə bazarın qurulması və hazırlanması məsələsidir. Buna görə də, bu gün yaşaya bilən və inkişaf etməkdə olan toxuma müəssisələri bu strategiyanın segmentlərini bir dərəcədə ya da başqa bir şəkildə həyata keçirdikləri bir vəziyyətdə, qalanları sağ qalır və mahiyyət etibarilə gizli və ya açıq şəkildə gəlirsizdir.

Bununla yanaşı, mövcud vəziyyət yüngül sənayenin bütün sahələrdə, o cümlədən ayaqqabı və dəri kimi vacib bir sahəsini inkişaf etdirməyə imkan vermir. Bu gün toxuculuq sənayesini "ört-basdır etmək" cəhdi idi ki, xaricdə istehsal olunan bir sıra parçaların qiyməti, hətta bütün gömrük rüsumları ilə birlikdə, daxili bazarda müəssisələr tərəfindən istehsal olunan parçaların qiymətinə bərabər idi və keyfiyyətdə də bir qayda olaraq çox üstündür. Bununla əlaqədar olaraq, geyim istehsalında çox böyük bir həcm daim çatmır, baxmayaraq ki, bu istiqamət Rusiyada fəal şəkildə inkişaf etdirilə bilər, çünki digər şeylərlə yanaşı, yüngül və toxuculuq sənayesində ən yüksək sürətli tipdir. Rusiyada bu şəkildə istehsal olunan məhsullar, əgəlabatan bazar tənzimlənməsi ilə parça üzərində gömrük rüsumlarının olmaması,

Rusiya müəssisələrinə bu gün ölkə daxilində və Avropa bazarında orta, ucuz, nişan içində ciddi rəqabət apara bilər.

Yüngül sənayenin ərazi təşkili ilk növbədə istehlakçı və xammal amillərinin təsiri ilə əlaqədardır. Bu amillərin hər biri fərqli bir şəkildə - istehsalın mərhələlərindən və müəyyən bir sənayenin texniki və iqtisadi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq təsir göstərir. Sənayedə və istehlakçı amillərinə əlavə olaraq, müəyyən bir ərazidə işçi qüvvəsinin olması da böyük əhəmiyyət daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, qadınlar yüngül sənaye müəssisələrində əsas işçi qüvvəsidir.

Xammalın ilkin emalı müəssisələrində əhəmiyyətli miqdarda tullantı var və buna görə xammal bazalarına çəkilir. Lifli bitkilər becərildiyi yerlərdə emal olunur, heyvan xammalı xammal bazalarından çox uzaqda ilkin emal olunmaq məcburiyyətindədir. Beləliklə, yunun ilkin emalı su və yanacaq təchizatı olduqda xammalın daşınması yolu ilə aparıla bilər.

Dəri istehsalının paylanması həm heyvan bazası, həm də ət istehlakı mərkəzi ilə birləşdirilə bilər. Yüngül sənayenin xüsusilə onun əsas sənayesi - toxuculuq yerləşdirilməsinə elmi və texnoloji inqilabın təsiri böyükdür. Bu, ilk növbədə toxuculuq istehsalının konsentrasiyasında, onun xammal bazasının dəyişikliklərində əks olunur. Təbii lif tədricən kimyəvi liflərlə əvəz olunur, çünki kimyəvi liflərin istehsalı daha asan və daha az xərclidir. Çox sayda parça təbii və kimyəvi liflərin qarışığı ilə istehsal olunur. Dəri sənayesində süni dəri əhəmiyyətli yer tutur, çünki orijinal dəri bahalı bir xammaldır və istehsalda çoxlu miqdarda həqiqi dəridən istifadə etmək mümkün deyil.

Üzvi sintez sənayesi yüngül sənayenin xammal bazası kimi müəyyən sahələrdəki müəssisələrinin vəziyyətini kökündən dəyişdirdi. Xammalın ilkin emalından fərqli olaraq, hazır məhsul istehsalı daha mürəkkəb yerləşdirmə ilə xarakterizə olunur. Yerləşdirmə seçimini seçərkən xammal, istehlakçı və əmək amilləri nəzərə alınır. Əsas rolu əmək ehtiyatları amili oynayır, çünki yüngül sənaye ən çox əmək tələb edən sənayedir və eyni zamanda əhali hazır məhsulun istehlakçısıdır. Beləliklə, əmək ehtiyatları ilə təmin olunan sahələr, yüngül sənaye məhsullarından kütləvi

şəkildə istifadə edir və bununla da müəssisələrinin yerləşməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Təbii lifin ən vacib növü dünya toxuculuq xammalının yarısını təşkil edən pambıqdır. Dünyanın ən böyük pambıq istehsalçıları bunlardır: Çin, ABŞ, Hindistan, Pakistan, Özbəkistan, Türkiyə, Avstriya, Misir, Argentina, Braziliya. Pambıq Parça İxracatçıları: Pakistan, ABŞ, Çin, Hindistan, Yaponiya, Rusiya. Əsas idxalçılar Avropa, Kanada, Avstraliyanın qabaqcıl ölkələridir.

Dünya istehsalındakı yun parçaların xüsusi çəkisi əhəmiyyətsizdir, lakin yun bir hissəsi onların ümumi dəyərində böyükdür, çünki yun bahalı bir parça növüdür. Yun parçaları əsasən sintetik çirkləri ehtiva edir. Yun parçalarının ən böyük istehsalçıları: Çin, İtaliya, Yaponiya, ABŞ, Koreya, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, Rusiya. Bu ölkələrin əksəriyyəti yun parçaları ixracatçısıdır və aşağıdakı ölkələr xammalın əsas istehsalçıları və ixracatçısıdır: Avstraliya, Yeni Zelandiya, Çin, Uruqvay, Argentina, Cənubi Afrika. Əsas idxalçılar Avropa ölkələri və Şimali Amerikadakı bir sıra ölkələrdir. [1,17,18]

İpək parça istehsalında süni və sintetik liflər böyük əhəmiyyət daşıyır. Selüloz ipək, neylon, neylon təbii ipəyi uğurla əvəz etdi, lakin son zamanlar təbii ipəyin dəyəri getdikcə artır. Bu, təbii ipəyin müəyyən xüsusiyyətlərinin süni şəkildə bərpa edilə bilməməsi ilə izah olunur. Təbii ipəyin əsas istehsalçıları və ixracatçıları: Yaponiya, Koreya, Çin, Hindistan, Rusiya. Digər toxuculuq növləri arasında - çətənə-jüt və kətan sənayesi. Ən böyük jüt sənayesi Hindistan və Banqladeşdə öz xammalı, İngiltərədə isə idxal olunan xammal üzərində yerləşir. Çətənə və jut məhsullarının əsas idxalçıları: ABŞ, Avropa ölkələridir. Kətan sənayesi Rusiya, Belarusiya, Ukrayna, Polşa, Baltıqyanı ölkələrdə inkişaf edir. Abacus, sisal, genekəndən ip və hörmə istehsalı da mövcuddur. Abacusdan hazırlanan məhsulların əsas istehsalçıları Filippindir, sisaldan - Tanzaniya, geneke - Meksika. Bütövlükdə toxuculuq sənayesinin yerləşməsini nəzərdən keçirsək, inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq dünyanın bir çox ölkələrində sənayenin hər gün genişləndiyini söyləmək lazımdır. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yüngül sənaye iqtisadiyyatın

aparıcı sahələrindən biridir və inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında çox vaxt uğurla rəqabət aparırlar. Daha uğurlu rəqabət istehsalın aşağı səviyyəsinə mane olur.

1.2. Yüngül sənaye, onun sahələrinin yerləşməsinin əsas prinsipləri və problemləri.

Mühüm təsərrüfat sahələrindən biri də yüngül sənayedir. Yüngül sənaye ölkənin iqtisadi vəziyyətinə böyük təsir göstərən sahələrdən biridir. Yüngül sənaye sahəsi qoyulmuş kapitalın tez zamanda qayıtmasına görə və kapitalın sürətli dövr etməsinə görə fərqlənir. Kənd təsərrüfatı, kimya sənayesi və maşınqayırmanın inkişafına təkan verməkdə yüngül sənaye sahəsi böyük rol oynayır. Yüngül sənaye sahəsini kimya sənayesi boyalarla və liflərlə, maşınqayırma müxtəlif növ avadanlıqlarla, kənd təsərrüfatı isə müxtəlif növ xammallarla təmin edir. Yüngül sənaye sahələrinin bu sahələri vardır: Toxuculuq, gön-dəri, xalçaçılıq, tikiş, xəz-dəri, trikotaj, ayaqqabı. Yüngül sənayenin formalaşmağa doğru gedən strukturunda aparıcı mövqe kimi toxuculuq sənayesi dayanır. Toxuculuq – yüngül sənaye sahəsində mühüm sahələrdən biridir. Bu sahədə qadın əməyi üstünlük təşkil etdiyinə görə əsasən əhalinin sıx yerləşdiyi rayonlarda tikilir. Pambıq, kətan parça, ipək və yun müəssisələrində toxuculuq məhsulları yaradılır.

MDB ölkələrinin əksəriyyətində və eləcə də Azərbaycanda olan yüngül sənaye sahəsinin vəziyyətinin böhranlı olmasının əsas səbəbi texnoloji cəhətdən əksəriyyət müəssisələrin geri qalmasıdır. Bu problemin aradan yeni müəssisələrin qurulması, qaldırılması üçün elektrik enerjisinin sərfinin azaldılması, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, hazırda mövcud olan müəssisələrin texnoloji cəhətcə yenidən qurulması lazımdır.

Yüngül sənaye sahələri yaradılarkən müxtəlif ölçülərdə və işçi qüvvəsindən istifadə etməklə yaradılır. Kiçik ölçülü və orta ölçüdə olan istehsal müəssisələrinin yaradılması imkanı böyük olduğu üçün bu müəssisələr kiçik ölçülü və orta ölçüdə olan şəhərlərdə, rayonlarda, qəsəbələrdə yaradılır. Bu müəssisələr şəhər yaradıcı amil

olmaqla yanaşı şəhər əhalisinin və ətraf ərazilərdə məskunlaşmış əhalinin iş ilə təmin olumasında böyük rol oynayır. Keçid dövründə yaranmış çətinliklər səbəbindən yüngül sənaye sahələrində olan fəaliyyətin dayanması əhali təbəqəsini və ölkədəki yaşayış məntəqələrini əhatə etmişdir.

Bazar iqtisadiyyatında müəssisələrin davamlı şəkildə fəaliyyəti üçün keyfiyyətli məhsulların istehsalı və çeşidinin dəyişilməsi, dövrün tələbinə uyğun olaraq məhsul istehsal etmək, məhsulun istehsalı üçün çəkilən xərci aşağı endirmək, bazarın tez-tez dəyişən vəziyyətinə tez zamanda alışmaq tələb olunur.

Müəssisələri düzgün yerləşdirilməsinin yüngül sənaye sahələrinin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsində rolu böyükdür. Bu səbəbdən müəssisələrdə yerli xammal hesabına istehsalın aparılması və ya yüngül sənaye sahəsi müəssisələrdə idxal prosesi hesabına istehsalın cəmləşməsi və istehsal müəssisələrinin xammal mənbələrinə yaxın yerləşdirilməsi vacib şərt kimi götürülür. Müəyyən həddə kimi istehsal müəssisələrini cəmləşməsi istehsal edilən məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə və istehsal edilən məhsulun həcmnin artmasına imkan verir. Məhsullara olan tələbatların dəyişməsinə nəzərə alaraq yüngül sənaye sahəsinin kiçik ölçülü və orta ölçülü müəssisələri bazara qısa bir müddət ərzində uyğunlaşır. [7]

Yüngül sənayenin məhsullarına demək olar ki, hər yerdə tələbat olduğuna görə kifayət qədər xammal ehtiyatlarının olduğu şəhərlərdə, rayonlarda müxtəlif çeşiddə məhsulların istehsalı üçün müəssisələr təşkil oluna bilər. Yüngül sənayenin müxtəlif sahələri regiondaxili tələbatı təmin etməklə yanaşı regionun təsərrüfat komplekslərini də tamamlayır.

Yüngül sənaye sahələrinin yerləşməsinə 3 amilə görə qeyd etmək olar:

1. Əmək ehtiyatları amili. Bu amildə ixtisaslı kadrların və əmək ehtiyatlarının miqdarının mühüm əhəmiyyəti var. Buna səbəb yüngül sənaye sahələrinin yetərinə əmək tutumlu olmasıdır. Yüngül sənaye sahələrində lap qədim zamanlardan da qadın əməyindən istifadə üstünlük təşkil edir. Regionlarda həm kişilərin, həm də qadınların əməyindən istifadə etmək üçün şəraitin yaradılması nəzərə alınmalıdır. Kişi əməyindən istifadə etmək üçün yüngül sənaye müəssisələrinin cəmləşdiyi

rayonlarda kişi əməyinə müvafiq olaraq yeni sahələrin yaradılması zəruridir. Ağır sənayenin inkişaf etdiyi regionlarda yüngül sənaye sahələrinin yaradılması da vacibdir.

2.İstehlak amili. Yüngül sənaye sahəsinin məhsulları material tutumlu və az daşınmaq imkanına malik olurlar. Məsələn, xam pambığı daşımaq pambıq parçanı daşımaqdan ucuz başa gəlir.

3.Xammal amili. Bu amil əsasən müəssisə obyektlərinin yerləşməsinə kənd təsərrüfatında xammalın ilkin emalı zamanı təsir göstərir. Məsələn yun yumaq üçün çay sahilində, qoyunçuluq inkişaf etmiş rayonlarda yuma fabrikləri yerləşdirilir. Kətan istehsalı yüksək olan rayonlarda kətanı emal etmək üçün müəssisələr tikilir. Əvvəllər yanacaq-energetika ehtiyatlarının yüngül sənaye müəssisələrinin yerləşməsində rolu böyük idi. Çünki, ayaqqabı istehsalı sənayesi və toxuculuq sahəsi yanacaq-enerji tutumlu sahələrdir. Yüngül sənaye sahələrinin olduqca geniş xammal bazası var. Bu sənaye sahəsi yun, dəri, pambıq, kimyəvi lif ,barama və digər xammallarla müəssisənin böyük bir hissəsinin tələbatını təmin edir. [7]

Elmi cəhətdən də bəzi metodlar vardır ki, nəzərə alınması vacibdir. Bu metodların köməyi ilə sahələri yerləşdirmək üçün əsas variantlar seçilir, yerləşdirmə ərazisi təyin olunur, elmi əsaslarla ərazi və istehsalat effektivliyi nəzərə alınır. Yüksək effektivliyin alınması elmi tərtibatın əsas məqsədidir. Ərazi yerləşdirilməsinin elmi tərəfinin araşdırılmasında və bir çox elmi biliklər sahibi olan alimlər vardır ki, onlar öz tədqiqatlarına əsaslanaraq elmi biliklər, təsnifatlar vermişlər. Alman alimi İ.Tyunen, V.Launxard, daha bir iqtisadçı alim A.Veber və digərləri sənaye sahələrinin yerləşdirilməsi üçün nəzəriyyələr, elmi biliklər, iqtisadi cəhətdən faydalı seçim planları tərtib etmişlər. Onlar yerləşdirmə, xammal sərfi, gələn gəlir, bazar satış münasibətləri, nəqliyyat və istehsal xərclərini tədqiq edərək daha optimal nəticələr üzərində dayanmışlar. Bütün bu elmi biliklərin tətbiqinə əsaslanaraq yerləşdirmənin iqtisadi faydalılığı nəticə olaraq müsbət olacaqdır.

Yüngül sənaye sahələrinin inkişafı zamanla ölçülmüş olsa da, ərazi və məkan baxımından da əlverişli və kompleks təşkili olmalıdır. Yerləşmə və təbii coğrafi şərait inkişafa bütünlüklə təsir göstərən amildir. Ərazi elə seçilməlidir ki, təbii-

coğrafi şərait, su, meşə, açıq ərazilər, münbit torpaqlar, geniş əkin sahələri olmuş olsun. Bu zaman yüksək keyfiyyətli xammal, məhsul, material əldə olunur ki, bu yüngül sənaye sahələrinin xammala olan tələbatını ödəmiş olar. Sənaye sahələrinin yerləşdiyi ərazini seçərkən, əməyə qənaət və texniki avadanlıqdan istifadəni yüksəldərək, əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyiş və inkişafa nail olmaq olsun. Rayon və regionlarda sənayenin yerləşdirilməsi zamanı bu göstəricilər diqqətdə olur. Bu ictimai istehsalın yüksəldilməsinin əsas səbəbi olaraq təsərrüfata və istehsalata mənfi təsir edir.

Yüngül sənaye sahələri və müəssisələrinin ərazi baxımından düzgün və əlverişli yerləşdirilməsinin digər bir tərəfi də yükdaşıma azaldılması baxımından da sərfəlidir. Bu zaman yüngül sənaye sahələrini təmin etmək üçün xammal və material kimi yükdaşıma sayı və ona qoyulan xərc azalmış olur. Şəhər, kənd və rayonlar arasındakı daşıma azalır, lazım olan xammal yerli və yaxın ərazilərdən əldə edilmiş olur. Yüngül sənaye sahələrinin yerləşdiyi ərazilərdə, rayonlarda işsizlik azalır, ixtisaslı kadrlar işlə təmin olunur, rayonların iqtisadi vəziyyəti və səviyyəsi yüksəlir. Bu zaman həmçinin xalq təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı və onlar arasında əlaqələr də artmış olur. Buna görə də istehsalın artmasına və səmərəli şəkildə yüksəlməsinə xalqın tələbatının ödənməsinə, ehtiyacları olan xammal və məhsullarla təmin olunmasına şərait yaranacaqdır. [7,10]

Yeni müəssisələrin yerləşməsində sadalanan bu prinsiplər əsas və vacibdir – Ölkə ərazisində sənaye sahələrində istehsalın tam və bərabər paylanması təbii resurslardan və əməkdən istifadə; iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş rayonlarda təsərrüflərin tam inkişaf etdirilməsi, əməyin bölüşdürülməsi, əməyin ölkələr qismində paylanması, istehsal sahələrinin əmək bölgüsünə nəzərən yerləşdirilməsi; xammal və məhsullarına görə rayonların dünya bazarına tanıtılması. Bu göstərilən prinsiplər sənaye sahələrinin ərazi strukturunda, yerləşməsində təsirli amillərdəndir.

Təbii cəhətdən əsas təşkil edən mineral xammal, heyvan və bitki mənşəli ehtiyatlar, yanacaq, su kimi sərvətlər sənaye və sənaye sahələrinin ərazi baxımından yerləşdirilməsində rolunu əsaslandırır. Bəzi hesabat və qeydiyyatlar əsasında

sənaye rayonlarının xammal, yanacaq, su və enerji ehtiyatlarının keyfiyyəti və yararlılıq səviyyəsini öyrənmək olar.

Ərazi baxımından sənaye sahələrini yerləşdirərkən, bəzi amilləri hazırlanan planlaşdırmanın gedişatında vacib olaraq nəzərə alınmalıdır. Bu amillərdən biri ictimai əməyə qənaətdir ki, bunun da fərqli formalarda həlli vardır. Məsələn; əməktutumlu, materialtutumlu, enerjিতutumlu istehsalarda. Əməktutumlu istehsal zamanı əmək qüvvəsi hansı rayonlarda çox istifadə olunursa və bu daha əlverişlidirsə, istehsalın həmin rayonlarda yerləşdirilməsi tələbə uyğundur. Materialtutumlu istehsal zamanı isə daşınmaya çəkilən xərclərin azaldılması tələbə uyğundur. Enerjিতutumlu istehsalarda enerjinin kənara, uzun məsafələrə verilməsinə və sərfiyata görə, ona daha qüvvəli enerji mənbəsi lazımdır.

Müəssisə və sahələri yerləşdirərkən əsas nəzərə alınmalı və vacib olan prinsiplərdən biri də odurki, həmin ərazidə, yaxud da müəssisə yaxınlığında yerli resurs və ehtiyat mənbələrinin olmasıdır. Əgər bu bir vacib şərt kimi nəzərə alınarsa, istehsal zamanı rayonlararası daşınma prosesi olmaz və buna çəkilən xərcə də yerli istehsala xərclənmiş olar. Buna ciddi bir məsələ kimi əməl olunsa, həmin müəssisələrin inşası üçün seçilən ərazi istehsal fəaliyyətinə görə səmərəli və sərfəli olacaqdır.

Yerli xammalın olması kompleks bir inkişaf deməkdir. Yəni bir rayondan resurs digər rayona daşınıb emal və yaxud istehsal olunmayacaqdır. Həm xammal, həm də istehsal eyni ərazi daxilindəki bir proses olarsa, bu daha sərfəli və az məsrəfli olacaqdır. Mütləq şəkildə nəzərə alınacaq bu məsələ bazar iqtisadiyyatına, xariciəlaqələrə, birgə fəaliyyətə və birgə müəssisələr yaradılmasına müsbət təsir edəcəkdir. Sənaye sahələrinin yerləşdirilməsindəki digər bir amil də təmərküzləşmədir. Yəni bir neçə iri həcmli müəssisələrin birlikdə fəaliyyəti. Bu zaman bir deyil bir neçə iri müəssisə üçün xammal, nəqliyyat, enerji, və s. bazasının artırılmasını tələb edəcəkdir. İstehsal zamanı xammal, enerji, daşınmanın həcmi, daşınma ərazisinin genişlənməsi olacaqdır. Digər bir amil isə müəssisə və sahələrin kimpleksləşdirilməsidir ki, bu zaman istehsala aid olan hər bir iş kompleks şəkildə aparılır. Sənaye sahələri və müəssisələrini yerləşdirərkən lazım olan bir neçə variantı

nəzərdən keçirib, ən optimalını əsaslandırmaq üçün baxaq: - ən əsası olan ərazi, təbii şərait – mühit, yanacaq, təbii xammal, nəqliyyat, istehsal səviyyəsi, ixrac, çatdırılma, xalis dəyər, ümumi vəsait, yeni texnologiya, işçi qüvvəsi və mütəxəssislər.

Yüngül sənəyin yerləşməsində xarakterik olaraq bu istehsal amillərini nəzərdən keçirək. Götürək toxuculuq sənayesini. Bu zaman amil olaraq nəqliyyat amilini araşdıraq. Nəqliyyat sərfəli və daha vacib amildir. Səbəb olaraq bunu göstərə bilərik ki, toxuculuq sənayesində iş prosesi zamanı yükdaşımalara ehtiyac vardır. Bu proses zamanı yük, yəni istehsal olunan material bazardan həmin istehsal olunan müəssisəyə, daha sonra isə orada istehsal olunmuş məhsullar bazarlara satış üçün çatdırılır. Bu amil – nəqliyyat amili mütləq nəzərə alınmalıdır. Daşınma zamanı səmərəli və qeyri-səmərəli daşınmaya da nəzər yetirilməlidir. Məsələn: Toxuculuq və tekstil sahəsində ilkin malın daşınması heç də sərfəli olmayacaqdır. Səbəbi odur ki, istehsal zamanı alınan məhsul heç də faizləri əvəz etmir. Deməli, xammalın tədarükü, həmin sahələrin yerləşdiyi ərazilərə yaxın olan sahələrdə yerləşdirilməlidir. Əgər lifin, ipəyin alınması 1/3, kətanın cəmi 25%, yuyulmuş yun isə 50-60% olusa, deməli heç də sərfəli deyildir. İlk emaldan alınan liflərdən məhsul istehsal olunmada bu daha yüksək və səmərəli olur. Əvvəki faizlərlə nisbətə nəzərən yun 80-85%, pambıq – 90%, ipək – 98-99%, kətan – 75-80% məhsul alınır. Burada nəqliyyat üzrə xərclər hazırlanma prosesindəki maliyyəyə əlavə olunaraq maya dəyər hesablanır. Bütün bunların hamısı daşıma məsafəsindən, həcmindən, istehsalçı və istehlakçı arasındakı müqavilədən, onun şərtlərindən, tariflərdən və ödənişin hansı şərtlərdə, şəraitdə aparılmasından asılıdır.[7]

Digər bir amil kimi yanacaq – enerji tutumuna nəzər salmaq. Buraya elektrik enerjisi, qaz, su, yanacaqdan istifadə aiddir. Nəqliyyat amili kimi toxuculuq sənayesi bir o qədər enerjitutumlu deyildir. Bəzi enerjitutumlu sahələrdə il dövriyəsində 500-1500k.vt /saat enerji işlənirsə toxuculuqda bu 25-50 min kvv/ saat işlənir. Əsasən avadanlıqları qoşulmasında elektrik enerjisindən istifadə olunur. Deməli məsrəf azalır və səmərəli iş prosesi alınır. Müəssisə və kombinatlarda istixanalardan istifadə edərək naxışqoyma, boyama prosesləri aparılır. Buna görə də az məsrəf üçün axar su sistemi daha əlverişli və az məsrəflidir.

Sənaye sahələrinin yerləşdirilməsində digər bir amil demoqrafik amildir. Əmək ehtiyatlarının bölgüsü, istifadəsi, işçi qüvvəsi hər bir sahə üçün əhəmiyyətlidir. Əsasən əmək tutumluluq yüksək olduqda maya dəyər bir o qədər sərfəli tənzimdə olacaqdır. Hər bir rayon üzrə struktur baxımdan əmək ehtiyatları diqqətdə olmalıdır və bu üzrə sənaye sahələri yerləşdirilməlidir. Tək avadanlığa görə texnoloji cəhətdən işçi əməyinin çəkisinə görə məsrəfin çox olması bəllidir. Əgər bir toxuculuq fabrikində növbəli iş prosesində 8-10 min işçi lazımdırsa, onda yeni sexlərin, müəssisələrin, fabriklərin yerləşdirilməsində həmin qədər nəzərə alınmalıdır.

Məqsədə uyğun olardı ki, işsizliyin və ağır sənayenin inkişaf etdiyi bölgə və rayonlarda toxuculuq sahəsinə aid olan müəssisələr yerləşsin. Yeni müəssisələr tikilən zaman bu məsələləri diqqətlə planlaşdırmaq lazımdır:- müəssisələrin nəzərdə tutulan gücü və imkanı, istehsal edəcəyi məhsulların çeşidləri haqqında hesabat; həmin məhsulların paylanma və satış ərazisi; tikinti aparılarkən həmin rayonda, enerji, su və lazımi başqa ehtiyatların olması; yeni tikiləcək müəssisənin başqalarıyla əlaqələrinin olması və ya olma imkanı; işçiyə olan tələbatı; nəqliyyatla daşıma imkanları, məhsulların maya dəyəri və ümumilikdə tikintiyə çəkilən xərc və dəyər.

İqtisadi səmərəlilik baxımından sənaye sahələrinə aid olan hər hansı müəssisənin, kombinatın yerləşdirilməsi zamanı xərc, dəyər əmək və əməyə qənaətdə hesaba alınır.

1.3.Yüngül sənayenin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeri və rolu.

Respublikanın bəzi kənd, qəsəbə və rayonlarında fabrik, zavod və müəssisələr bağlanmışdır ki, buna görə də işsizlik artmış, işləmək üçün öz yerlərini ərazilərini tərk edərək əhali iş axtarmaq üçün başqa ərazilərə axışmışlar. Həmin sahələrin də bağlanmasına səbəb torpaqların kəndlilərə verilməsi olmuşdur. Bu infrastruktur problemi yaratmışdır. Son dövrlərdə əvvəlki illərə nisbətən iqtisadiyyatımızda

gedən yeniliklər, dirçəliş sayəsində əhalinin və istehsal sahələrinin vəziyyətinin yaxşılaşmasına, inkişafına, işini dayandırmış sahələrin bərpasına şərait yaratmışdır.

İnkişaf baxımından biznes infrastrukturu sahibkarlara işlərini davam etdirmək üçün şərait yaradır. Yəni vəziyyətin daha yaxşı olması üçün vasitələri, ehtiyatları rahatçılıqla almağa yardımçı olur.

Bəzi xarici ölkələrin təcrübələrindən tikiş sənayesinin inkişafında istifadə etmək məqsədə uyğundur. Bunun üçün bəzi materiallar, istehsal avadanlıqları, lazımi parçalar gətirməklə iş prosesini gücləndirmək, tikiş müəssisələri yaratmaq və digər ölkələrin iş təcrübələrindən istifadə etmək lazımdır. Bu müəssisələri yaratmaqla, güclü və bacarıqlı ixtisas sahibi olan işçi qüvvəsini bu müəssisələrə cəlb etməklə istehsal və istehlak səviyyəsini artırmaq, xarici ölkələrlə əlaqələri genişləndirərək yüksək gəlir əldə etmək olar. İstehsal zamanı tikiş və dəri ayaqqabı sahəsini genişləndirərək, məhsulların keyfiyyətini artıraraq bəzi xarici bazarlarda yüksək fəaliyyət göstərmək olar. Bəzi inkişaf etmiş ölkələrlə, Türkiyə kimi və yüngül sənayenin daha yüksək səviyyədə irəlilədiyi dövlətlərlə əlaqələr yaradaraq xarici bazarda yer alaraq rəqabətə qoşulmaq olar. Yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməklə bütün bu imkanlara sahib olmaq olar.

Rəqabətyönümlü sahələrdən olan toxuculuq – yüngül sənaye sahəsində mühüm sahələrdən biridir. Bu sahədə qadın əməyi üstünlük təşkil etdiyinə görə əsasən əhalinin sıx yerləşdiyi rayonlarda tikilir. Pambıq, kətan parça, ipək və yun müəssisələrində toxuculuq məhsulları sahələri yaradılır. Pambıq- toxuculuqda əsas xammallardan biri sayılır. Su ehtiyatlarının pambığın becərilməsində böyük rolu vardır. Pambığın becərilməsi quru və isti iqlimdə aparılır. Pambığın əsas istehsal müəssisələri Hindistan, Braziliya, Çin, Pakistan, Mərkəzi Asiya, ABŞ kimi ölkələrdə yerləşir.

Gön-dəri- yüngül sənaye sahəsinin mühüm əhəmiyyətli sahələrindən biridir. Bu sənaye sahəsi xammalını heyvandarlıqdan alır. Bu sahə Azərbaycanda yüngül sənaye sahələrini xammal ilə tam təmin edə bilər. Lakin gön-dərinin kiçik bir hissəsi istifadə edilir, böyük bir hissəsi isə qonşu ölkələrə satılır. Ölkəmizdə ayaqqabı istehsalı və başqa məhsulların istehsal edilməsi üçün xarici ölkələrdən xammallar

gətirilir. Bu prosesə görə ölkədə saxlanılan mal-qaranın və bu mal qaradan alınan dəri xammalının istehsalı üçün xərclər artır.

Kətan parça istehsalı sənayesi. Kətan parçadan əsasən kisə hazırlanmasında istifadə edilir. Bundan əlavə texniki məqsəd üçün də kətan parçadan istifadə olunur. Sadalanan məqsədlər üçün kətan parçanın əksər hissəsi Rusiyada istifadə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə qablaşdırma üçün kimyəvi lifdən və çutdan alınmış parçadan istifadə edildiyi üçün kətandan istifadə edilmir. Kostyum istehsalı, eləcə də tikmə sənayesi yetərincə inkişaf etməmişdir. Kətandan bir çox ölkələrdə müxtəlif məhsullar alınır, eəcə də Rusiyada çadırlar, su keçirməyən geyimlər, xüsusi texnika, yanğından mühafizə üçün borular hazırlanır. Kətançılıq- Polşa, Kanada, Belarusiya, Almaniya, Rusiya kimi ölkələrdə geniş yayılmışdır. Bu sahənin ciddi böhran keçirməsinə səbəb kətanın əkilməsinin son illər azalması ilə əlaqədar olaraq məhsuldarlığın aşağı enməsidir

İndiki dövrdə xammal amili müəssisənin yerləşməsində mühüm rol oynayır. Əvvəllər isə bu müəssisələr xammal istehsal edən rayonlarda yerləşdirilirdi. Kətanın əkildiyi regionlarda həmişə onun ilkin emalı gedir. Kətan mülayim iqlim şəraiti olan ölkələrdə mühüm sahələrdəndir və kətan parçanın toxunması bu ölkələrdə aparılır. Bu ölkələrə Rusiya, Polşa, Belarus, Kanada, Almaniya aiddir. Bu sahə Rusiyanın Ural, Şimal-Qərb, Volqa boyu hissələrində yaradılmışdır. [7]

İpək parça. Uzun illərdən bəri ipək parçanı toxumaq üçün ipəkqurdundan alınan təbii mənşəli xammaldan istifadə etmişlər. Bu sahə baramaçılıq adlanır. Bu üsul bir çox ölkələrdə inkişaf etmişdir. Bu ölkələrə Ukrayna, Mərkəzi Asiya, Moldovanı misal göstərmək. Xüsusilə ipək parçalar süni və sintetik lifdən hazırlanır. Xammal bazasında təbii lifin faizi çox azdır. Baramaçılıq sahəsi müəyyən dövrdə inkişafını dayandırsa da, son zamanlar onun inkişaf etdirilməsi üçün yenidən başlanılmışdır. Baramaçılıq sahəsinin inkişaf etdirilməsi bir neçə amildən asılıdır:

- Ərazinin coğrafi quruluşu,
- İşçilərin müəyyən dərəcə təcrübədə olması,
- Nəqliyyatın növü,

- Əhalinin məskunlaşması və s.

Son dövrdə texnikanın və elmin geniş inkişaf etdiyi bir zamanda süni ipəkdən hazırlanan parçaların keyfiyyəti və kəmiyyəti təbii ipəkdən hazırlanmış parçalara nisbətdə üstünlük təşkil edir. Yüngül sənaye sahələri içərisində özünəməxsus yeri olan ipəkçilik respublikamızın sənaye rayonu olan Şəkiddə istehsal olunmuşdur. İlk fəaliyyətinə 1827-ci ildə başlamış bu istehsal birliyi getdikcə öz istehsalını artıraraq, müəssisə və fabrik kimi davam etmişdir. Keçmiş Sovetlər birliyi zamanı ümumi çəkinin 19%-ə qədərini Şəki ipəyi təmin edərək yüksək gəlir götürürdü. Azərbaycanın istehsal etdiyi xam ipəy Zaqafqaziyada da öz məşhurluğunu və şöhrətini tapmışdır. İqtisadi cəhətdən çox gəlirli olan bu sahə yerli xammal ehtiyatını artırmaq üçün Şəkiddə baramaaçma fabrikinin inşasına başlandı. Xeyli işçi qüvvəsilə bu fabrik 1861-ci ildə fəaliyyətə başladı.

Gön- Dəri və ayaqqabı sənayesi – Bu sənaye sahəsi hərtərəfli inkişaf etmiş və müxtəlifçəşidli bir sahədir. Bu sahədə yüksək əmək və əmək qabiliyyətli işçilər tələb olunur. İstehlakçı səviyyəsi yüksək olduğundan gön-dəri ayaqqabı istehsalı sənayesi güclü iş rejiminə malikdir. Fərqli çeşidlər istehsalı ilə çalışan bu sənaye sahəsi süni və təbii materiallardan məhsullar istehsal edir.

Mövsüm dəyişdikcə modellər və çeşidlər də dəyişir. İldən – ilə bu sahəyə ixtisaslı kadrlar cəlb olunur. Təkcə gön – dəri ayaqqabı deyil, müxtəlif model və çeşidli çantalar, gödəkcələr, idman ləvazimatları, dəri toplar və əlcəklər, kəmərlər, kənd təsərrüfatında lazım olan qoşqular və digər məmulatlar hazırlanır və istehsal olunur.

Ölkə iqtisadiyyatındakı yerinə görə yüngül sənayenin inkişafını daha da artırmaq və gəlirli etmək üçün əlverişli yol olan nəqliyyat şəraitinin olmasıdır. Bu imkanlardan istifadə etməklə xarici dövlətlərlə iqtisadi münasibətləri genişləndirmək fürsəti vardır. Şəbəkə olaraq daha sərfəli idxal və ixrac üçün dəmir yolu və dəniz nəqliyyatının istifadəsi lazımi qədərdir.

İnkişaf baxımından yüngül sənayenin daha çox sürətlənməsi üçün göstərilmiş tədbirlər yerinə yetirilməlidir:

-ölkə daxili xammala – yuna,pambığa, gön-dəriyə və ipəyə olan tələbatı nəzərdə tutaraq və ixrac ediləcək məhsulları istehsal edəcək olan, hazırda olan müəssisələrin faliyyətinin dəstəklənməsi və bu müəssisələrə göstərilən köməyi artırmaq;

- toxuculuq və yüngül sənaye sahəsində geyim, xammal, material və başqa mühüm istehlak ediləcək malların keyfiyyətinin daha çox yaxşılaşması və istehsalını daha da genişləndirilməsi istiqamətində layihələrin,planların və yeni texnologiyaların hazırlanması tədbirlərini həyata keçirmək;

- İnsanın əl əməyi vasitəsi ilə toxunmuş kilim,xalça və palazların toxunması üçün yaradılmış müəssisənin iş prosesini, göstərdiyi fəaliyyəti dəstəkləmək və bu məhsulların istehsalını genişləndirmək vacib şərtidir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında toxuculuq sənayesi mühüm olduğundan və dünya bazarı qaydalarına uyğun olaraq yüksək dərəcədə keyfiyyətli,ekoloji baxımdan və cəhətdən təhlükəsiz olan məhsulların istehsalına icazə verən yeni texnologiyaların yaradılması və daxili məhsulların rəqabətə davamlı olmasının artırılması məqsədi ilə bu sahədə geniş təcrübəyə qadir olan xarici tərəfkeşlərin iştirak etməsi dəstəklənməkdədir. Rəqabət yönümlü yeyinti məhsulunun istehsalının təşkil edilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərin yerinə yetirilməsi davam etdirilməlidir:

- yeyinti və ərzaq məhsullarının ixracatının və istehsalının genişləndirilməsi;
- ərzaq məhsullarının yerli istehsalının artırılaraq inkişafı üçün antidempinq siyasətinin tətbiqi;

- dəyərliliyinin, keyfiyyətin və dad baxımından keyfiyyətinin təmini;

- yeyinti məhsullarının qablaşdırılması üçün texniki təchizatla təmin olunmanın artırılması;

- məhsulların sterilizə edilməsi proseslərinə nəzarətin gücləndirilməsi;

- emaldan başlayaraq, məhsulların qablaşdırılmasına kimi olan hər bir prosesin avtomatlaşdırılması;

- istehsal olunmuş məhsulların saxlanması və emalı müddətində itkilərin sayının azaldılması, xammalın bütünlüklə istifadə olunması, xammalın təkrar ehtiyatlarının emal edilməsi və əlavə məhsulların növünün artırılmasına görə yeni texnologiyaların stimullaşdırılması.

Məhsul istehsalına qoyulan xərclərin aşağı endirilməsində və keyfiyyətinin artırılmasında, müəssisələrin yeni və keyfiyyətli xammalla təmin olunmasında mühüm əhəmiyyətini nəzərə almaqla istehsal müəssisələrinin səmərəli yerləşdirilməsi məqsədilə vacib proseslər həyata keçirilməlidir. Həmçinin, zeytunçuluq, tütünçülük, taxılçılıq, üzümçülük, eləcə də ölkədə olan yüksək potensiallı kənd məhsullarının inkişaf sahələrinin genişləndirilməsi məqsədilə sürətləndirilmiş şəkildə bir çox istehsal müəssisələrinin yaradılmalıdır. [29]

1.4. Yüngül sənayenin inkişaf mərhələləri, tarixi coğrafi xüsusiyyətləri və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti.

Hansı ölkədə sənaye inkişaf etmişdirsə, həmin ölkəyə güclü dövlət, ölkə deyirlər. Bunun üçün də əsasən kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin inkişafı gərəkdir. Sənaye nə qədər çox inkişaf edərsə, cəmiyyət və dövlətin çəkisi artar və dünyanın güclü sayılan dövlətləri sırasında yer alar. Ölkənin, dövlətin, cəmiyyətin inkişafında sənayelərin rolu daha böyükdür. Ərzaq, geyim, bəzi əşyalar, paltar, ayaqqabı və digər məhsullara həmişə tələbat olmuşdur. Buna görə də yüngül sənayeyə xammal və materialın lazım olması geniş əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Dünya ölkələri üzrə sənaye üzrə inkişaf etmiş ölkələr cərgəsinə nəzər yetirək. Burada ümum daxili məhsula görə ölkələrin sıralaması verilmişdir.

**Dünyada və ayrı-ayrı ölkələrdə ÜDM-un quruluşu (1997-ci il
%-lə)**

Ölkə və regionlar	Ümumi daxili məhsul			
	cəmi	O cümlədən mənbələri üzrə		
		kənd təsər-rüfatı	sənaye	xidmət
Bütün dünya	100	6,7	37	56,3
o cümlədən ölkə və regionlar üzrə				
ABŞ	100	3	32	65
Rusiya	100	7	39	54
Türkiyə	100	17	28	55
Yaponiya	100	2,0	38	60
Azərbaycan	100	22	18	60
Ermənistan	100	44	35	21
Gürcüstan	100	35	35	30
Fransa	100	2	26	72
Aşağı və orta gəlirli ölkələr	100	16	36	44
Cənubi Afrika (cənubdan Saxaraya qədər)	100	25	36	39
Şərqi Asiya	100	19	45	36
Avropa və Orta Asiya	100	11	36	53
Cənubi Asiya	100	27	28	45
Yüksək gəlirli ölkələr	100	3	36	61

Mənbə: [1]

Yüngül sənayenin inkişaf edərək təşəkkül tapması bizim ölkəmiz üçün də önəmli olmuşdur. Respublikamızda heyvandarlıq, maldarlıq, qoyunçuluq, son vaxtlarda dəvəçilik, baramaçılıq, pambıqçılıq, pambıq parça, ipək istehsalı, toxuculuq, ayaqqabı istehsalı müəssisələri və sənaye sahələri fəaliyyətə başlayaraq daha yüksəlməyə başlamışdır. Artıq nənə babalarımızın əl əməyi ilə geyim, xalça, palaz, corab toxumaq, yunəyirmək kimi əziyyətli işləri artıq texnologiya sayəsində yüngül sənaye sahələrində inkişaf etdirilir və hazırlanır. Sarayları və muzeyləri bəzəyən, əl əməyi ilə əyrilmiş, boyanmış, təbii ipəkdən və yundan hazırlanan geyimlər, kilim,

xalça, palazlar, dəri ayaqqabılar, gildən, palçıqdan hazırlanan qablar indi artıq sənaye müəssisələrində hazırlanır. Bu məhsullardan olan xalçalar, ipək parçalar xarici ölkə bazarlarında yer almış, turistlər və xarici qonaqlar tərəfindən maraqla qaşılmaqdadır.

Yüngül sənaye sahəsi digər sənayelərə nisbətən daha çox əmək sərf olunan bir sahədir. Bu sahədə daha çox qadınların əmək fəaliyyəti yer tutur. Tikiş, toxuculuq, ipəkçilik sahəsində qadınların əməyi daha çox sərf olunur. Kimya sənayesi, kənd təsərrüfatı və maşınqayırma sənayeləri yüngül sənaye ilə əlaqəli şəkildə inkişaf edir. Kimya sənayesi mürəkkəb və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş bir sahədir. Burada təbii olmayan materiallardan – sintetik liflərdən olan parçalar istehsal olunur. Bu sahədə də yeniliklər artmaqdadır.

Yüngül sənaye hər zaman lazımi və irəliləməkdə olan bir sahə olub. Bu respublikamızda da hər zaman özünü biruzə vermişdir. İstehsal tutumuna görə yüngül sənaye yeyinti sənayesindən geri qalaraq ikinci yerdə qalmışdır. Bu sahənin də tənəzzül və geridə qalma problemləri olmuşdur. Sənayenin silahı, aparıcı qüvvəsi, onun səmərəli ərazi təşkili, xammalı, avadanlığının olmasıdır. Sənaye və onun sahələri eləbir lazımlı kompleksdir ki, onun istehsalı olan hər bir məhsul bütün sahələrdə istifadə olunur. İqtisadi potensialın güclənməsi səbəbi olan sənayeyə güclü qayğı və diqqət onun yüksəlişi və faydalılığının təminatıdır. Sənayeyə diqqət və qayğı, onun dövlətə verəcəyi iqtisadi artımı deməkdir.

Respublikamızın yerləşdiyi ərazi və siyasi vəziyyətdə yaranan məsələlər bu sahəyə də öz təsirini göstərmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdəki vəziyyət, təsərrüfat sahələrində və yüngül sənayedə yaranan boşluqlar məhsul istehsalına və ümumiyyətlə bu sahənin iş gedişatına və fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Sənaye sahələrini iş fəaliyyəti və məhsul istehsalı azalmışdır. Bu enmə əhalinin yaşamasına və məşğuliyyətinə ciddi təsir etmişdir. Yüngül sənaye sahələrində çalışanların faiz göstəricisi onu göstərir ki, əvvəlkinə nisbətən bir neçə faiz enmə olmuşdur. Bu tək yüngül sənaye sahələrində deyil, digər sahələrdə də aşkar görünürdü. Kənd təsərrüfatı sahələrində də ciddi enmələr müşahidə olunurdu.

Yüngül sənayenin əsas sahələrindən olan parça istehsalı, corab məmulatları, ayaqqabı istehsalı, xalçaçılıq, paltar, palto, gödəkcə, köynək, şalvar və digər sahələr xeyli geriləyərək və azalaraq, hətta dayanmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu sahələrdən ipək parça və toxuma materiallar sahəsi öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Ayaqqabı istehsalı sahəsi bir müddət istehsal faizini azaldaraq çalışmış və dayanmaq məcburiyyətində qalmışdır. Xalçaçılıqdan da yan keçməyən bu böhranlı vəziyyət öz izlərini bu sahədə də qoymuşdur. Həmin illərə nisbətən artıq bir neçə ildirki, xalçaçılıqda geniş imkanlar yaranmış, bir neçə rayonlarda xalça sexləri tikilib istifadəyə verilmiş və yüksək məhsuldarlıq əldə olunmuşdur.

Yüngül sənayenin belə böhranlı vəziyyətə düşməsi əhalinin yaşamasına, tələbatına ciddi təsiri olduğundan, xarici bazarlardan, dövlətlərdən gətirilən mallara, məhsullara tələbat artımı baş vermişdir. Bir sıra xarici dövlətlərdən- Pakistan, Hindistan, İrandan, Çindən olan məhsullar artıq bizim bazara yol açdı və gündəlik tələbatlarını ödəmək üçün əhalı bu keyfiyyətsiz və ucuz məhsullardan istifadə etməyə başladı. Ucuz və sağlamlığa ziyan vuran bu məhsulların axını bizim zəifləmiş olan yüngül sənaye sahəmizi daha da zəiflətməmiş oldu.

Yüngül sənayenin xammal bazası olan pambıqçılıq və baramaçılıq da aşağı səviyyəyə endi. Bu sahədə istehsal olunan yun, mahlıç, pambıq və tədarük olan digər məhsullar lazımı qədərdə istifadə olunmadığından, ona çəkilən xərcin belə ödənilməsi mümkün olmadığından, sahə öz fəaliyyətini dayandırmışdı. Əlbətdəki bu digər sahələrə də mənfi təsir göstərdi.

1991-ci ilə qədər davam edən təsərrüfatçılıq sistemi ləğv olundu və xüsusi mülkiyyətçiliyə - yəni bazar iqtisadiyyatına keçirildi ki, bu da yüngül sənayeyə təsir etmiş oldu. Bu zaman özəl sektor artmış oldu. Toxuculuqda və geyim istehsalında müəyyən faizlərlə dəyişikliklər olmuşdur. Nəinki ölkəmizdə, dünyada baş verən siyasi proseslər dövlət büdcəsinə, sənaye sahələrinə, bəzi sektorlara təsir etmişdir. Yüngül sənayenin xammal bazası olan baramaçılığın və pambıqçılığın geridə qalması buna bir nümunədir. Bu sahələrin inkişaf etdirilməsi, yeni komplekslərin təşkili yenidən həmin sahənin bərpası və yüksəlməsi dövlət nəzarəti altında baş tuta

bilər. Bu zaman əhali keyfiyyətli məhsulla təmin olunaraq, ixracata nəzarət qaydasında olacaqdır.

Sosial-iqtisadi baxımdan inkişaf -Dövlət Proqramı qəbul olunduqdan sonra baş vermişdir. Bölgə və regionlarda sənaye sahələri səmərəli formada inkişaf etmiş, yeni iş sahələri açılmış, işsizlik azalmış, əhalinin yaranmış problemləri müəyyən qədər həll olmuşdur. Sosial-iqtisadi artım və inkişaf haqqındakı Dövlət Proqramında bir çox layihə və əsaslar vardır ki, bunlar da iqtisadiyyatdan yüksəlməsi üçün sənaye sahələrinə ayrılan diqqətin artmasıdır. Yüngül sənaye sahələrində iş fəaliyyətinə dəstək bir çox nəliyətlərə gətirib çıxarmışdır. Əsasən yüngül sənayedəki irəliləyişlər, xammal təminatı, müasir avadanlıqlarla təchiz olunma, yüksək iqtisadi inkişafdan xəbər verir. Yerli məhsul, xammal olan ipək, pambıq, dəri, yun kimi xammallara olan tələbatlara əsasən yeni-yeni xalça fabrikləri, toxuculuq-tekstil müəssisələri və digər yüngül sənaye sahələrinin artması tədbirləri davam etməkdədir. Bu o deməkdir ki, sahələr yerli xammala təmin olunarsa, yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalı artar, maya dəyər azalacaqdır.

Ölkəmizdə yeni iqtisadi şəraitə keçidlə əlaqədar sahələrin yerləşdirilməsində bəzi dəyişikliklərin olmasına şərait yaratmışdır. Təsərrüfatçılıq bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşması, dünya üzrə iqtisadi zonaya qatılması əlverişli və xeyirli töhfələr verəcəkdir.

Aydın məsələdir ki, bazar iqtisadiyyatında istehsal olunmuş məhsulun həcmi və dəyəri əsas aparıcı qüvvədir. Buna görə də sahibkarlar öz müəssisə və komplekslərini yerləşdirərkən ərazini uyğun formada seçir. Bundan sonra dövlət və adiyatı qurumlar istiqamətlərini verirlər. Yüngül sənaye sahələrinin düzgün və əlverişli yerləşdirilməsi sahibkar və dövlətdən asılı olduğu üçün bu təminatları da nəzərə almalıdır:

- yerli, təmiz, təbii sərvətlərdən və təbii ehtiyatlardan istifadə etmək, xammal bazasının sərfəli şəkildə yaxınlıqda olması;
- çox da baha olmayan işçi qüvvəsi;
- işsizliyin minimuma endirilməsi;

- infrastrukturun artması, iqtisadi vəziyyətin yüksəlməsi, rəqabətin sağlam formalaşması;

- regionlar, bölgələr, rayonlar arasında büdcə üzrə gəlir rəqabəti;

- yerli daxili istehsalın artması və s.

Sənaye müəssisələrinin effektiv,iqtisadi cəhətdən səmərəli,yerləşdirilməsi əsaslandırılmış variantlarla aparılarsa,sosial-iqtisadi əhəmiyyəti də yüksək olacaqdır. Beləki, daşınmalara sərf olunab xərclər azalacaq, əhali daha yaxşı təmin olunacaq, xammal olaraq yerli xammal və materiallardan istifadə olunacaq, enerji istifadəsi daha asan üsullarla əldə olunacaqdır. Bunun üçündə yaxın və daha dolğun ərazilər seçilməlidirki, həm lazımsız və artıq xərclər olmayacaqdır, həm də sosial iqtisadi cəhətdən inkişaf artacaqdır. Hər halda bu məsələlər əsaslandırılmış olaraq aparılarda səmərəli istehsal, az xərc və məsrəf, artırılmış əmək məhsuldarlığı yüksək fayda verəcəkdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YÜNGÜL SƏNAYENİN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ, ONUN XAMMAL BAZASININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.

2.1. Aqrar- sənaye kompleksinin yüngül sənaye sahələrinin ərazi-təşkilində rolu və təsiri, xammal bazasının genişləndirilməsi məsələləri, kənd təsərrüfatı ilə bağlılığı.

Qədim tarixə köklənən sahələrdən biri də yüngül sənaye sahəsidir. XVIII əsrdən formalaşmağa başlamış bu sahə nəqliyyat, kimya, yeyinti, avtomobil və digər başqa sahələr üçün məhsullar hazırlayır.

Respublikamızda yüngül sənayenin, onun sahələrinin inkişafı qədimlərə gedib çatır. Buna misal və sübut ölkəmiz ərazisindən keçən məşhur İpək yoludur. Rayonlarımızda – Şəkiddə, Şirvanda, Şamaxıda istehsal olunan ipək və ipək parçalar bu yol vasitəsilə xarici bazarlara çıxarılmış və tanınmışdır. Getdikcə daha çox ehtiyac duyulan ipəkçilik sahəsi Şəkiddən başqa digər rayonlarda da İsmayıllı, Qax, Ağdam kimi bölgələrdə də baramaçılıq və ipəkçilik sahələri yayılaraq inkişaf etməyə başladı. Ordubad, Şamaxı, Qarabağ, Gəncə kimi iri şəhərlərdə ipək parçaları ilə məşhurlaşmışlar. Dünya satış bazarlarına qədər çatan Azərbaycan məhsulu Tiflis, Moskva, Yaponiya, İtaliya kimi ölkələrin bazarlarının məhsuluna çevrilmişdir. Hətta bəzi ölkələrdə Ordubad, Qarabağ və Şəki kimi sənaye rayonlarımızın istehsalı olan ipək və ipək məhsulları qızıl və gümüş medallar da qazanmışlar. Getdikcə daha geniş istehsal gücünə malik olduğunda və bunu sayəsində sə xarici dövlətlərin bazar maraqlarını cəlb etdiyindən, Azərbaycan ipəyi bir çox ölkələri iqtisadi sahədə birləşməsi nə səbəb olmuşdur. Beləliklə ticarət yolu olaraq ipək yolu buradan keçərək, Asiya və Avropanın ticarət körpüsü olmuşdur.

İpəkçilik qədər toxuculuq da qədim dövrə təsadüf edir. Bu zaman heyvanların tükündən, yunundan, dərisindən istifadə edilirdi. Toxuculuq və tikiş üçün lazım olan alətlər heyvanların sümüyündən, ağac və taxta materiallardan hazırlayırdılar ki, bu da işlərin daha yaxşı inkişafına kömək etmişdir.[4,7]

Bəzi tapılan tapıntılardan sübut olunmuşdur ki, Azərbaycanda da ipəkçilik, toxuculuq işləri qədim dövrlərdən mövcud olmuşdur. Toxuculuğu inkişaf etdirmək üçün heyvandarlıq sahəsini artırmaq lazım gəlirdi. Yun istehsalında, dəri aşılınıb hazır vəziyyətə gətirilməsində heyvandarlığın inkişafının rolu böyük idi. Getdikcə sənətkarlıq inkişaf etmiş, bəzi toxuculuq dəzgahları yaranmış, dəri emalına başlanmış, paltar, qaytan, ayaqqabı hazırlamışlar.

Ümumi torpaq sahəsi 86,6 min km olan respublikamızın iqtisadiyyatına və təsərrüfatlarına faydalı olan 4227 min ha (4.3 min ha) kənd təsərrüfatı üçün ayrılmışdır ki, həmin torpaqların 44% əkin, 2000 ha isə otlaq sahələrdir. Bu sahələr, perspektivli və gəlirli sahə olan yüngül sənayeni xammala, materialla təmin edir. Kənd təsərrüfatı sahəsi olan heyvandarlığa aid olan qoyunçuluğun inkişafı yun, yun parça, yun iplik hazırlanmasını daha da artırmışdır. Dəvəçilik isə respublikamızda heyvandarlıqda yeni yaranmış sahələrdən olub, geniş imkana malik bir sahədir. Dəvəçilikdə onun yunu ilə yanaşı südündən və ətindən də istifadə olunur. Digər heyvanlar kimi dəvənin dərisini aşılaraq geyim və ayaqqabı hazırlanmasında istifadə olunmuşdur. Hətta həmin aşılınmış dərilərdən örtük vasitəsi və saxlama qabı kimi istifadə edilmişdir. Həmin dərilərdən torba tuluq tikərək yeyinti məhsullar saxlanmışdır.

İpəkçiliyin Çində yarandığı məlumdur. 5000 il tarixi olan ipəkçiliklə əvvəllər gizli şəkildə məşğul olunurdu. Sonralar isə Koreya və Yaponiyaya da məlum olmuşdur. Hazırlanmış ipək dəniz yolu ilə Avropaya, Asiyaya, Hindistana, Rusiyaya gətirilmişdir. Ticarət yolu ilə daha sonralar İtaliya və Fransaya daxil olmuşdur. Bəzi tədqiqatçıların məlumatlarına əsasən V əsrdən etibarən Qafqaz ərazisinə yayılan ipəkçilik Azərbaycana da gəlib çatmışdır. Münbit torpaqlar sayəsində ipəkçilik genişlənmiş və yüksək gəlir sahəsi olmuşdur. Azərbaycanın xam ipəyi və ipək parçaları, əsasən də Şəkinin təbii ipəkdən hazırladığı ipək kələğayılar Avropaya, Misirə, Suriyaya, İrana daşınırdı və bu da onun şöhrətini daha da artırırdı.

İpəyə və ipəkçiliyə olan maraq artdığından, baramaya və baramaçılığa ehtiyac olduğunu göstərdi. Respublikamızın təbii-coğrafi şəraiti və mühiti baramaçılığın inkişafı üçün lazımı şərait idi. Buna görə də getdikcə baramaçılıq inkişaf etdirilir,

ipəkçilik sənayesi canlanır. Bu isə çox uzun sürmür. Müharibənin (II Dünya) fəsadları bir çox dövlətlərdə özünü göstərir. Həmçinin Ukrayna, Rusiya sənayesində geriləmə olur. İpəkçilikdə isə xüsusi olaraq dayanma baş verir. Bir qədər sonralar yüngül sənayedə az miqdarda da olsa yüksəlmə oldu. Lakin bu da çox sürmədi.

Yüngül sənaye mərhələlərlə gah inkişaf edir, gah da dayanaraq tamamilə böhran vəziyyətinə düşürdü. Buna səbəb müharibələr, siyasi vəziyyətin gərgin olması olurdu. Əgər müharibələr zamanı istehsal dayanır və geriləmə baş verirdisə, sonralar yeni fabriklər, müəssisələr yaranır, iş fəaliyyəti tənzimlənir və inkişaf etdirilirdi. Həmin illərdə Gəncədə, Bakıda, Şəkiddə ipək kombinatı, trikotaj fabriki, toxuculuq sexləri tikilmişdir.

Ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında yüngül sənayenin rolu mühümdür. Daha çox əmək sərf olunan bu sahə gəlirli və alıcı qabiliyyəti yüksək olan sahədir. Burada istehsalata çəkilən xərclər az lakin gəliri tez və yüksək olur. Qədim vaxtlardan məlumdurki, Azərbaycanda yüngül sənayenin bəzi sahələri olmuşdur. Çünki, xammal ehtiyatı olduğundan sənayelərdə yaranaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Tük, yun, pambıq, dəri, barama yerli və təbii xammal kimi bu sahələrin məhsulu olduğundan əkin sahələrini və ona qulluğu artıraraq yerli, təbii ehtiyatları artıraraq həmin sahələri təmin etmişlər. Təssərrüfatçılıq daha çox inkişaf etdiyi sahələr pambıq yığma, yun əyirmə əhalini məşğuliyyəti olmuşdur və bu da inkişaf edərək bu günkü günə yeni, müasir formada çatmışdır. Fərqli illərdə fərqli göstəricilər, azalmalar, enmə və qalxmalarla çalışan sahələr yenidən yüksəlməyə başlamış, əkin sahələrini artıraraq pambıqçılığı inkişaf etdirmişlər. [4]

Əgər səksəninci illərdə pambıq yığımını ~ 3 ton olurdusa, qırxıncı illərdə bundan 3-4 dəfə çox olmuşdur. Bu azalmalar da yüngül sənayenin istehsal səviyyəsinə təsir edərək, fəaliyyətində ləngimələr yaratmışdır. Getdikcə inkişafa doğru gedən sahələrdən olan heyvandarlıq pambıq yığımına nisbətən yüksək göstərici kimi yun istehsalında dayanmışdır. Heyvandarlıq sahələrindən qoyunçuluq inkişaf etdirilərək yun istehsalının həcmi artırılmışdır.

Hər bir dövlət üçün ölkəsinin siyasi vəziyyətinin sakitliyi qədər sosial və iqtisadi vəziyyətinin də sabitliyi əsasdır. Bunun tam olaraq davam etməsi üçün də iqtisadi sahənin bir qolu olan aqrar bölmə diqqətdə olmalı və inkişaf etdirilməlidir. Bu bizim ölkəmiz üçün də belədir. Əsas məsələlərdən olan aqrar – sənaye müəssisələrinin bərpası və yaxşılaşdırılması inkişafı daha da sürətləndirəcək, çox güclü əlaqələr yarada biləcək bir şərait yaradacaqdır. Təbii və yerli xammalları, sərvətlərinə görə daha yaxşı inkişaf üçün ölkəmizin imkanları vardır. Bu da imkan verir ki, kənd təsərrüfatı sahələri genişlənsin, aqrar komplekslər artsın, yüngül sənayeyə lazım olan xammal imkanları yüksək olsun. Kənd təsərrüfatı və aqrar sahələrin inkişafı daxili və xarici bazarları təmin etməklə büdcəyə xeyli miqdarda vəsaitin gəlməsini təmin edəcəkdir.

Aqrar sənaye kənd təsərrüfatı ilə digər sənaye sahələrinin bir-biri ilə bağlı olan bir sistemdir. Kənd təsərrüfatı bir sektor olaraq istehsal olunmuş təsərrüfat məhsullarının becərilməsi üçün avadanlıq, emal maşınları bazarıdır, inkişaf mərhələsində təkrarverici qüvvədir. Müasir sənayeləşmənin yüksəlməsinin, formalaşmasının əsas amillərindən biri də investisiya gücüdür. Sənaye sektoru özü də kənd təsərrüfatını təmin edən və mənfəət artıran sektordur. İstehsalçılar kənd təsərrüfat maşınlarını satışı çıxararkən gəlir əldə edirlər ki, bu gəlir də onların iqtisadi durumlarını qorumaq üçün vasitə olaraq, onların kooperativ müəssisə şəklində fəaliyyət göstərmələrinə səbəbdir. Bu sənaye - ticarət əlbirliyinin olmasını göstərən göstəricidir. Yəni pərakəndəlik deyil, bir təşkilat olaraq çalışma şərtidir. Deməli, kənd təsərrüfatı ilə sənaye sektorları arasında əlaqə, qarşılıqlı istehsal, ixracat və idxal qiymətləndirilmiş şəkildə olmasa, artım da ,inkişaf da olmayacaqdır. Belə bir araşdırma Çində aparılmışdır. Məlum olmuşdur ki, kənd təsərrüfatı ilə sənaye sektoru arasındakı asılılıq faktor olaraq qiymətləndirilməli və ticarət əlaqələri zamanı gəlirlər daha yüksək olmalıdır.

Kənd təsərrüfatının bir sahə olaraq ölkə iqtisadiyyatına faydalı təsirini bilirik. Həmçinin kənd təsərrüfatı ilə sənayenin birlikdə olan müxtəlif istiqamətli əlaqələri buna daha faydalı təsiryönümdür. Məsələn: Sənaye sahələrindən olan emal müəssisələrinə lazım olan xammalı kənd təsərrüfatı verir; kənd təsərrüfatında lazım

olan maşınlar, gübrə və başqa vasitələri sənaye verir. Sənayenin istehsalı olan məhsullara istəyin və təbii formalaşdırılmasında kənd təsərrüfatının təsiri olur; iqtisadiyyatın bir neçə sahələrində gəlirin, mənfəətin yığılmasını təmin edir, istehsal zamanı yaranan nisbətlərin götürülən gəlirə təsirini kənd təsərrüfatı nizama salır. Bu sektorun məhsula olan ehtiyacı dəyişkəndir. Yəni kənd təsərrüfatının məhsul tələbatı onun ümumi vəziyyətindən və sənaye sahələri arasındakı ticarətdən asılıdır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə kənd təsərrüfatı sənaye sahələrini xammal və məhsulla yanaşı, maliyyə baxımından da sərfəli işçiyə də təmin edir.

Ölkə iqtisadiyyatının yüksəlməsi üçün sənayeləşmə bir təkandır və rolu böyükdür. Sənayenin də inkişafı və daha gəlirli olması kənd təsərrüfatının rolunun olmasıdır. Tədqiqatçılardan olan Kaleski bildirirdi ki, əgər iqtisadiyyat və sənaye daha geniş, gəlirli olmalıdırsa, bu zaman kənd təsərrüfatının inkişafı lazımdır. Bunun üçündə kənd təsərrüfatı üzrə texnologiyaların fəaliyyətinə daha çox diqqət və investisiya qoyulmalı, yeni texnoloji vasitələr üçün maliyyə sərf olunmalıdır.

İnfrastruktur baxımından yüngül sənayenin onun sahələrinin yaxşılaşdırılması və yüksəldilməsi üçün, yerli olan xammalın həm istifadəsini, həm də istifadə imkanlarını genişləndirmək lazımdır. Ölkənin müasir iqtisadiyyatının inkişafı istiqamətlərindən biri də infrastrukturun artmasıdır. Bu baxımdan təkmilləşmə və genişlənmə işləri iqtisadiyyatın yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Əlbətdə ki, istehsal gücü nə qədər yüksək olarsa, iqtisadiyyatın inkişafı və bərpası bir o qədər səmərəli olacaqdır. İstehsal infrastrukturunu iqtisadi inkişafda əsasdır ki, bu zaman da köməkçi və yardımçı emal sahələrinin gücünü artırmaq məqsəddə uyğundur. Eyni zamanda, yüksək informasiya mənbələrini, istehsal – istehlak dinamikasını, keyfiyyətli məhsulun həcmi artıraraq vəziyyəti müsbətə tərəf idarə etmək olar.

Yüngül sənaye sahələri üzrə istehsal payı inkişaf üçün əsas götürüldüyü üçün infrastruktur baxımından istehsalın genişlənməsinə diqqət daha çox olmalıdır. Texnika, maşın, avadanlıqla olan istehsal əlbətdəki, əl əməyi və yaxud da adi dəzgahlara və ya qustar üsullarla görülən istehsal işlərindən yüksək olacaqdır. Bu baxımda da istehsal çəkisi zəif və azgəlirli idi. İstehsalın texnologiya ilə təmin edilməsi üsulu infrastrukturun inkişafını dəfələrlə artırmış olur. Deməli bu da əl

əməyinin azalması, keyfiyyətli və az əmək sərf olunan istehsal deməkdir. Nəticə bu olur ki, yerli məhsul istehsalı artır və infrastruktur yüksəlir.

İstehsaldan başqa nəqliyyatın funksiyası da burada böyükdür. Nəqliyyat vasitəsilə istehsal olunmuş məhsullar daşınır. Bu zaman da rabitə vasitəsilə bir sahə məntəqəsindən digərinə məlumat və xəbərlər verilir. Beləliklə bu proses bir neçə etapnan başa çatmış olur.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatla bağlı sənaye sahələri üzrə islahatlar aparılmışdır ki, əksər sahələrdə artım olsa da geriləmə ilə müşahidə olunan sahə və müəssisələr də vardır. Belə nəticəyə gəlmək olurki, sahə infrastrukturunu elə də güclü inkişaf etməmişdir. Fəaliyyət çatışmazlığı hər bir sahənin həm özünə, həm inkişafına, həm də iqtisadi sahəyə mənfi təsir edir. Gəlirli və normal çalışan istehsal qurmaq üçün bütün infrastruktur elementlərinin olması vacibdir. Bu zaman hazırlanma və çatdırılmada da heç bir problem yaşanmaz. Fəaliyyəti normal olan bir istehsal sahəsi yaratmaq üçün əlbətdəki, infrastruktur elementlərinin olması vacibdir. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən biri olan yüngül sənayedə infrastrukturun başlıca vasitə olduğunu bilməliyik. İnfrastruktur elementləri kənd təsərrüfatı və kimya sənaye məhsullarından istifadə də, yerləşdirilməsində əsas rolu oynayır. Texniki təmir vasitələri, avadanlıq və maşınları, təchizat işləri vaxtında təşkil olunarsa təsərrüfatçılıqda səmərəli iş prosesi gedər. İstehsal olunmuş məhsulların istehlakçılara vaxtında çatdırılması nəqliyyat vasitələrindən, nəqliyyat yollarından asılı olduğu üçün, bu sahədə də diqqəti artırmaq lazımdır. Nəticə etibarılı ilə belə demək olar ki, lazımi elementlər olmadan ehtiyac duyulan keyfiyyətli məhsul istehsalına, ümumilikdə desək, yüngül sənayenin keyfiyyətli şəkildə gedən iş prosesinə nail olmaq olmaz.[7]

Bəzi ərazilərdə, bölgə və regionlarda istehsal səviyyəsinin aşağı olduğu məlumdur. Bunun da səbəbi, həmin rayonlarda infrastrukturun inkişafı çox zəif olmuşdur. Keyfiyyət və kəmiyyət baxımından problemsiz məhsul istehsalına şərait yaradan infraqurukturdur. Hal-hazırda ölkə üzrə yüngül sənaye sahələrinin istehsalı olan məhsulların faiz göstəricilərinə baxsaq, artım səviyyəsini görmüş olarıq.

Xırda bir statistik göstəricini təhlil etsək görürük ki, 1995-ci ildən 2010-cu ildən faiz və rəqəm fərqi nəyi göstərir. Əgər 1995-ci ildə 1771,2 milyon manatlıq istehsal olmuşdursa, artıq 2010-cu ildə bu rəqəm 27978,2 milyon manat olmuşdur. Müqayisə yetərinə aşkardır.

Ümumilikdə yanaşsaq dünya ölkələri üzrə iqtisadiyyatda ola biləcək geriləmənin və böhranların təsirindən qurtarmaq üçün vacib və zəruri olan fakt infrastruktur sahələrinin inkişafıdır. Araşdırma və müşahidələrdən çıxan nəticə budur ki, iqtisadi sahələrdə maddi maddi istehsalda infrastruktur elementlərinin rolu həm artır, həm də məzmun baxımından zənginlik təşkil edir və daha əhəmiyyətli olur. Elmin, texnikanın inkişaf etdiyi müasir dövrdə sənaye sahələrinin istehsalına təsir edən amillərdən olan texniki amillər istehsalda az da olsa təsir edir. Buna görə də hər bir sahə rəhbəri və sahibkarlar müəssisələri yerləşdirərkən öz planlarında yeni texniki vasitələrin olmasını da qeyd etmələri vacibdir.

Aqrar sahədə və iqtisadiyyatın digər sahələrində infrastruktur baxımından fəaliyyət zamanı yaranan çatışmamazlıqlar istehsal prosesindən də yan keçmir. Məsələn: Hər hansısa bir sahədə, emal və istehsal müəssisələrində daşınma xidməti olan nəqliyyat bölümü ləng iş fəaliyyətində olması istehlak zamanı çətinlik yaradır, bazar əlaqələrini zəiflədir və istehsal prosesi pozulur. Elmi texniki tərəqqinin məqsədlərindən biri də odur ki, təsərrüfatçılıqda istifadə üçün son növ alətlər, avadanlıqlar, maşınlar və yeni iş mexanizmləri yaradılsın. Bu da istehsalın formalaşması və inkişafına müsbət təsir etmiş olacaqdır. Köhnəlmək üzrə olan avadanlıqların yeni, mükəmməl bir texnika ilə əvəz olunması qarşıya qoyulan vəzifələrdəndir. Rəqabətə girmək və davam gətirmək üçün bazara keyfiyyəti yüksək olan yüngül sənaye istehsalı olan məhsullar lazımdır. Əlbətdəki, avtomatlaşdırılmış vasitələrlə, keyfiyyətli xammallarla istehsalı aparmaqla həm rəqabətdə üstün olmağa, həm də iqtisadi baxımdan infrastrukturun qalxmasına səbəb olacaqdır. Ölkəmizdə iqtisadiyyatın vəziyyəti ləng və azalan tempdə olsa da dayanıqlı vəziyyətdədir. Bütün dünyada iqtisadiyyatda olan böhranlı vəziyyətin Azərbaycana da təsir etdiyindən, yerli iqtisadiyyatda və iqtisadi sahələrdə yavaşma, azalma olmuşdur. İndi islahatlar və yeni planlaşdırma sayəsində bütün bu zəifləmə və enmə

templəri qalxmaq ərəfəsindədir. Bunun üçün bazar tələblərinə uyğun istehsalın artımı keyfiyyət və kəmiyyətin göstərici olaraq deyil, həqiqətən standartlara uyğunluğu, bazar münasibətlərinin genişlənməsi üzrə işlər görülməkdədir. Bilirik ki, məhsul hazırlamaqdan, emaldan, qablaşdırmadan, statusdan, tədarükdən və gələn gəlirdən ibarət olan bir prosesdir ki, bu da iqtisadiyyatın inkişaf tempinə təsir edir. Deməli, daha yüksək və gəlirli bir sahə yaratmaq üçün infrastrukturun yüksək olması gərəkdir.

İqtisadi şəraitdə aparılan islahatlar zamanı bir çox amillərin maneçilik yaratmaları aydın olmuşdur ki, əsası da zəif infrastrukturun olmasıdır ki, bu da həm inkişafa, həm də tərəqqiyə mənfi təsir gücündədir. Bu çatışmazlıqların həll olması iqtisadiyyatın inkişaf etmiş ölkələr dərəcəsinə çatması deməkdir. Yəni kompleks bir formada istehsalla bazarı infrastruktur baxımından formalaşdıraraq yaranmış vəziyyət müsbətə doğru dəyişəcəkdir. Düzdür iqtisadiyyat üzrə olan göstəricilər tək-cə bu sahədən asılı deyil. Digər sahələrin də hər zaman infrastruktur baxımından formalaşmasını diqqətdə saxlamaq, məhsuldarlığa nəzarət etmək, inkişafa aparan tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Müasir inkişaf dövründə olan iqtisadi sahələrdən olan yüngül sənayeni daha yüksək daha yüksək və sürətli inkişaf etdirərək bazar keyfiyyətlərinə uyğun həddə çatdırmaq üçün bəzi məsələlər yoluna qoyulmalıdır. Əsasən, səmərəlilik və həcm nəzərə alınmalıdır. İstehsal zamanı həcmi artırmaq, səmərəlilik baxımından səviyyəni qaldırmaq daha vacibdir və zəruridir. İstehsalçıya infrastrukturun bəzi xüsusiyyətləri vardır: - istehsal sahələrində xərclənən əmək gəlirlidir, dəyəri artırandır, məhsul hazırlayandır; - infrastruktur sahəsinin fəaliyyəti ondan ibarətdir ki, həm maddi xidmət edir, həm də istehsalda iştirak edir. İnfrastrukturun formalaşması və inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir. Çünki, cəmiyyətin inkişafına, tərəqqisinə təsir göstərən bir sistemdir. İstehsal infrastrukturunu və bazar infrastrukturunu eyniləşdirmək və qarışdırmaq olmaz. Bazar infrastrukturunu istehsalçıdan məhsulu istehlakçıya çatdırılmasını, münasibətləri, xidmətləri, əlaqələri, sərbəst hərəkəti təmin edir. İstehsal infrastrukturunu fasiləsiz istehsal və iş prosesi yaradandır. İqtisadiyyatın inkişafının vacib məsələlərindən biri də odur ki,

bütün istehsal sahələri bazar tələblərinə görə qurulsun. Çünki, vacib sahə olan yüngül sənaye sahələrində yeni ehtiyatların dövrüyə qoşulmasında və yerləşdirilməsində, həmçinin başqa istiqamətlərdə də infrastruktur elementlərindən istifadə edilməlidir. İstehsal infrastrukturunu inkişafında məsləhət və informasiya element kimi çox mühümdür. Araşdırmalardan çıxan nəticələrdən aydın olur ki, sosial – iqtisadi inkişaf üçün istehsalda kəməççi sahələri də inkişaf etdirmək lazımdır. Regionlarda keçirilən tədbirlər Dövlət Proqramı əsasında aparılır.

Yüngül sənaye müəssisələrinin səmərəli iş aparması üçün məlumat, informasiya, təchizat yenilikləri, topdansatış imkanları haqqında bilgi və informasiya ilə təmin olunmaları vacibdir. Ümumyyətlə, qiymət və müştəri səviyyəsi, rəqabət və rəqiblərin sayı, dəqiq məhsul həcmi haqqında məlumatlı olma ən başlıca işdir. Bütün bunlar hamısı informasiya bolluğuna əsaslanır və vəziyyətə uyğun qiymətləndirilir, həmçinin informasiya vermə dövlət orqanları, təşkilatları və yaxud da həmin rayonlarda fəaliyyət göstərən qurumlar tərəfindən aparılır. Rayonlarda, bölgələrdə qurulan yüngül sənaye sahələrində çalışan mütəxəsislər inkişafın səviyyəsini ölçü götürərək sahibkarlara, xidmət göstərən işçi heyətinə məqsədəuyğun şəkildə istiqamətləndirmə proqramını informasiyalı şəkildə ötürməlidir.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün gəlirli mənbələrdən olan yüngül sənaye sahələri öz istehsal həcmi, istiqamətini, məhsullarının çeşidini dəyişdiyi halda, iqtisadi səmərəlilik, rəqabət artmışdır. Uyğun bir formada aparılan elmi-tədqiqat və təcrübə işləri zonalar üzrə yüngül sənaye sahələrinin daha səmərəli fəaliyyətinə birbaşa təsiri olacaqdır. Gəncədə, Şəkidə, Salyanda, Lənkəranda Elmi Mərkəzlərin yaradılması buna təkandır.

Sahələrdə istehlak olunan pambıq, yun lif, kətan dugər sənaye sahələrində istehsal olunur. İstehlak məhsulları istehsala qədər bir neçə mərhələdən keçir: - yığım, daşınma, emal və saxlama şəraiti. Bu mərhələlər haqqında informasiya ötürülməsi şərtidir. Yüngül sənaye sahələrində son illərdə informasiya sistemi avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində yaradılmasını üstün tutur. İndi infrastrukturun inkişafında məsləhət, məlumatlandırma və informasiya xidmətlərinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bəzi maneələr vardır ki, onlar istehsal

infrastrukturunun bazar tələbinə uyğunlaşmasına təsir edir. Məsələn; Yüngül sənaye başqa sənaye sahələrindən asılı olması, bərabər çalışdığı sənaye sahiblərinin tam formalaşması, toxuculuq sahəsinə diqqətin azalması, işləmək üçün lazım olan maddiyyatın kreditlərlə əldə olunması və s. Əsasən də maliyyənin, maddiyyatın çətinliyi inkişafdan qalmağa səbəb olur.

Müasir zamanla ayaqlaşmağa çalışan yüngül sənaye bir neçə mərhələ qarşısında qalmışdır. Dayanıqlı, davamlı inkişaf üçün nəzərə alınacaq cəhətlər: - infrastrukturun yüngül sənayenin quruluşuna uyğunlaşdırılması, potensial imkanları, prinsipləri bazar prinsiplərinə görə nəzərə alınması və real şərait. Yüngül sənaye sahələri potensiallı şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün dövlət tərəfindən investisiya yatırımı, dəstəyi, düzgün qiymətləndirməsi üçün mexanizmlərin olması vacibdir. Beləki, nəticə olaraq bütün təklif və tövsiyələr, plan və imkanlar nəzərə alındığı təqdirdə ölkə üzrə olan sənaye sahələri iqtisadiyata fayda verəcək şəkildə inkişaf edəcəkdir.

2.2. Yüngül sənayenin mövcud vəziyyəti və inkişaf meylləri.

Respublikamızın regionlar üzrə kənd, qəsəbə və rayon ərazilərində yerləşən müəssisə və sənaye sahələri yerləşdirilməsi qeyri-peşəkar və səmərəsiz şəkildə aparıldığından, sosial – iqtisadi göstəricilərin heç də ürək açan olmadığını aydın görürük. Yəni istehsal zamanı baş verəcək proseslər nəzərə alınmadığından heç də səmərəli bir inkişaf olmamışdır. İllərin statistik göstəriciləri buna əsas verir ki, gəlirli və səmərəli inkişafın olmadığı qənaətinə gəlin. Bunu müəssisələrin qurulduğu ərazilər arasındakı məsafə fərqlərindən də görmək mümkündür. Bu səbəbdən də aparılan araşdırmaların nəticələri heç də xoşa gələn olmadığından, bir sıra tədbirlərə başlanmış, əsasəndə regionlarda yüngül sənaye sahələrini dirçəltmək və iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirmək üçün ölkə rəhbərliyi tərəfindən imzalanmış proqram tərtib

olunmuşdur ki, bu proqramdakı planlar, şərtlər, variantlar, tədbirli layihələr iqtisadi inkişafın tam olaraq yüksəliş zəminir. Dövlət Proqramında 2014 və 2018-ci illər üçün iqtisadi rayonların müəssisələrinin ərazi baxımından yenidən qurulması, əvvəlkilərin yenidən fəaliyyətə başlaması üçün proqramlar hazırlanmışdır. Bu proqramda Abşeron, Şəki-Zaqatala zonası, Qazax - Gəncə zonası, Quba – Xaçmaz zonası; Aran zonası, Dağlıq və Qarabağ zonası, Kəlbəcər – Laçın zonası, Şirvan zonası; Naxçıvan zonalarına daxil ola rayonlar aiddir.[30]

Artıq bu proqramın iş prinsipi əsasında sadaladığımız bu iqtisadi rayonlarda əvvəlki müəssisələrdə bərpa işləri aparılmış və istifadəyə başlamış, yeni müəssisələr tikilərək, yeni iş yerləri açılmışdır. Əsasən investisiyaların, yatırımların və dövlət qayğısının nəticəsində istehsala və emala başlanmışdır. Əvvəlkilərin fəaliyyətini bərpa etməklə yanaşı, yenilərin də tikilərək istifadəyə verilməsi inkişafın və infrastrukturun bərpasına yüksək bir addımdır. Yeni yaradılan müəssisələrin ~ 8% Abşeronda, ~10% Aran zonasında, ~7% Lənkəran rayonunda, ~57% Bakı şəhərində, bölgələrin və rayonların bəzilərində isə qurulmasına şərait yaratmaq üçün ərazilər və kreditlər hesablanaraq ayrılmışdır. Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən Respublika üzrə fəaliyyətdə olan müəssisələr 2005-ci illə 2014-cü illər üzrə Abşeronda – 235, Gəncə - Qazax zonası üzrə 271, Şəki – Zaqatala zonasında 116, Quba – Xaçmaz zonasında 79, Şirvan üzrə 39 və digər rayonlarda da müəssisələr tikilib istifadəyə verilmişdir.

İri və sənaye şəhərlərimizdən olan Sumqayıt şəhəri artıq illərə öz 70 illik möhürünü vurmuşdur. Burada 1969-cu ildən bu günə qədər sənaye sahələri və müəssisələri, fabrik və zavodlar, kombinatlar fəaliyyət göstərirlər. Öz iş prosesi və gəlirli sahələri ilə iqtisadi cəhətdən səmərəli olan bu şəhərin sənaye sahələri də bir zamanlar baş verən hadisələrin təsirinə məruz qalmışdır. İllərlə fəaliyyət prosesini dayandıran və yaxud azaldan müəssisələr yenidən dövlət rəhbərliyinin dəstəyi və göstərişləri ilə canlanmış, yenilənmə tədbirləri və təchizat işləri aparılaraq, iş prinsiplərinin gücləndirilməsi və səmərəli istehsala başlamaq planları ilə start götürmüşlər. İndi dövlət rəhbərliyinin nəzarətində olan iqtisadi regionlar və sahələr tamamilə də olmasa qismən öz iş planlarını başa vururlar. Sumqayıtdakı, tikiş,

toxuculuq, qənnadı və şirniyat müəssisələri, çörək zavodu, kimya sənayesinin sahələri və bu kimi digər sahələr də yerli və xaricdən daxil olan xammallarla çalışaraq, həm daxili tələbatı ödəməyə çalışır, həm də xarici bazarlara məhsul satışında uğurla addımlayırlar. Buradakı müəssisə və komplekslər, ərazi və sənaye baxımından böyük həcmli sənaye parkları hər bir avadanlıqla, işçi qüvvəsi ilə və yeni bir şəraitlə fəaliyyətdədirlər. Ölkə iqtisadiyatına milyonlarla fayda gətirən bu iri sənaye şəhərimiz yeniliklərə doğru getmək, yeni investor, maliyə, investisiya yatırımları sayəsində sənaye baxımından daha artıq gücə qüvvəyə malik olacaqdır.

Cədvəl 2.1

Son illərdə açılmış müəssisələr

Açılış ili	Müəssisələrin adı
2006	- Yevlax rayonunda "Lalə-Tekstil" MMC tikiş fabriki - Lənkəran tikiş fabriki
2007	- Yevlax rayonunda "Gilan-Dəri" MMC-nin dəri emalı fabriki
2008	- "Akkord" şirkətlər qrupunun Ağstafadakı tikiş fabriki - Şirvan şəhərində pambıqtəmizləmə zavodu - Bakıda MKT İstehsalat-Kommersiya MMC-nin Bakı iplik fabriki - Salyanda "Atanur" firmasının yun emalı zavodu
2009	- "Şəki ipək" ASC-nin nəzdində yeni baramaaçan sex - Qax şəhərində istehsalat sahələrində çalışanlar üçün xüsusi geyimlər istehsal edən yeni tikiş sexi
2010	- Daşkəsən rayonunda yeni tikiş sexi - Sumqayıt şəhərində "İntertekstil" ASC
2011	- Saatlı rayonu ərazisində İplik Fabriki
2013	- İsmayıllıda tikiş fabriki - "Gilan" Tekstil Parkı
2014	- "Bakı Tikiş Evi" ASC - Horadiz Tikiş Fabriki - Gilan Tekstil Parkı İplik fabriki - Gikan Tekstil Parkı İplik boyama fabriki - Gilan Tekstil Parkı Parça toxuma fabriki - Gilan Tekstil Parkı Parça hörmə fabriki - Gilan Tekstil Parkı Dəsmal Fabriki

Mənbə: [16]

Xammal və materiallardan çoxçeşidli istehsalla fəaliyyət göstərən yüngül sənaye sahələri artıq inkişaf dövründədir. Dəri, xəz, tikiş, toxuculuq, boyama, ayaqqabı, müxtəlif peşə sahələri işçilərinin geyimlərini istehsal edən bu sahə

əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsində yardımçı bir sənayedir. Bundan başqa kənd təsərrüfatı, səhiyyə, avtomobil və digər xidmət sahələrinin də bu sənayenin istehsalı olan məhsullara ehtiyacı vardır. Əhəmiyyəti çox yüksək olan yüngül sənaye əsasən əhalinin tələbatını ödəmək, ölkəyə gəlir gətirəcək bir iş prosesində çalışmaq iqtidarındadır. Yüngül sənayenin ən çox dəri, xəz, tikiş, ayaqqabı sahələrinin potensial gücü yüksəkdir.

İllərə və göstəricilərə nəzərən sənaye strukturunda xeyli dəyişikliklər vardır. 80-90-cı illərlə müqaisədə, - əgər həmin illərdə yüngül sənayədə göstərici 20-24% idisə, 2014-cü ildə 26-27% ə qədər artmışdır. Əvvəlki illərə və göstəricilərə əsasən son illərin dinamikasına fikir versək artımın və dinamik dəyişikliklərin olduğunu görürük. Bunu statistik göstəricilərdə də görmək olur. Lakin bunu hər ilə də aid etmək olmaz.

Cədvəl2.2

Yüngül sənaye məhsullarının növlər üzrə istehsal göstəriciləri

Mallar	1990	1995	1997	1999
Hər cür parçalar, mln.m ²	150,9	59,5	16,9	0,8
o cümlədən:				
pambıq parça	101,6	57,9	16,8	0,8
yun parça	10,7	0,6	0,04	0,06
ipək parça	33,5	0,8	0,05	-
Parça tipli qeyri-toxynma materialları	5,1	0,2	-	-
Corab məmulatı, mln.cüt	37,8	8,3	3,4	1,0
o cümlədən:				
uşaqlar üçün	15,2	1,7	0,8	0,003
Trikotaj məmulatı, mln.ədəd	36,7	5,8	1,4	0,5
o cümlədən:				
uşaqlar üçün	25,3	4,2	0,6	0,02
Ayaqqabı, mln.cüt	15,2	0,8	0,3	0,05
o cümlədən:				
uşaqlar üçün	7,8	0,3	0,02	-
Xalça və xalçaçılıq məmulatı, min m ²	2243	77	40	20
Palto, yarım-palto və pləş, min ədəd	518	8	76	-
Kostyumlar, min ədəd	1301	38	2	6,5
Paltarlar, min ədəd	6363	110	50	9,4
Şalvarlar, min ədəd	4106	103	204	11
Gödəkçələr, min ədəd	515	94	-	1
Üst köynəkləri, min ədəd	6096	324	1	1

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2000, s. 360

2008- 2017-ci illərin yüngül sənaye məhsullarının istehsal göstəriciləri

	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2016	2017
Hər cür parçalar, min kv.m. O cümlədən	189	150,9	59,5	16,9	7,1	0,8	3,4	2,9
pambıq parça	3,3345*	101.6	57,9	16,8	7	0.8	3,4	2,9
yun parça	0.386*	10,7	0.6	0,04	0,1	0,06	<*	-
ipək parça	1,467*	33t5	0,8	0,05	0	-	*	-
parça tipli qeyri- toxunma material	5,1	5,1	0,2	0	0	0	Ö	0
Xalça və xalçaçılıq məmulatı, min kv.m.	4045	2243	77	40	35	20	10,0	5,9
Ayaqqabı, min cüt	22900	15,2	0,8	0.3	0,3	0,05		
Palto, yarımalto və plaş, min ədəd	566	518	8	76	3		-	1

Mənbə: Sənayenin statistik məcmuəsi Bakı, Səda 2017 [22]

Burada sabit olmayan bir statistik məlumatlı istehsal ölçüləri görürük. Müəyyən illər həm qalxma, həm də ki, enmə müşahidə olunur. Xeyli aşağı düşmüş istehsal səviyyəsi aydındır. Bunun da səbəbi təchizat işlərinin, əlaqələrinin pozulması və avadanlıq, xammal, material tərəfdən çəkilən kəsədlilik olmuşdur. Təşkilatlar və müəssisələr arasındakı bağlantıların pozulması, sənaye sahələrinin xammal baxımından korluq çəkməsinə, bunun da nəticəsində istehsalın aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu da hər bir sənaye müəssisəsi üçün çətinliklər yaratmış, istehsalı davam etmək üçün lazım olan xammalı sahibkarlar özləri tapmalı, müqavilə tərəfdaşları seçməli, bazar əlaqələrini özləri tənzimləməli idilər. Əlbətdə ki, bu respublikanın və iqtisadiyyatın düşdüyü vəziyyətdə mümkün deyildi.

Böhran vəziyyətindən son dövrlərdə çıxan yüngül sənaye sahəsi inkişaf etməyə başlamış xarici dövlət bazarlarına öz məhsulları ilə çıxmağa başlamışdır. Respublikamızın təbii şəraiti, mühiti, münbit torpaqları imkan verir ki, yüngül sənaye sahəsi üçün lazım olan xammal əldə olunsun. Əvvəlki illərdə də məlumdur ki, respublikamızın rayonlarında istehsal müəssisələri vardır ki, onlar keyfiyyətli məhsul – yun, ipək, pambıq parça istehsal etmişlər. Eyni zamanda həmin rayonlarda fəaliyyət göstərən tikiş sexlərində paltar, ayaqqabı, xalça, və digər tikili hazır

məhsullar hazırlanırdı. İndi respublikamızda çoxlu sayda toxuculuq, xalçaçılıq, tikij sexləri və istehsal müəssisələri vardır. Yevlaxda, Salyanda yun emal edən zavodlar, Şəkiddə barama açan sex, təbii ipəkdən hazırlanan kələğayı fabriki yeni istifadəyə verilmişdir. Bu müəssisə və sexlərin çoxu özəl sektorlarda birləşmişdir.

Bildiyimiz kimi toxuculuq qədimlərə söykənən bir sahədir. Respublikamızda toxuculuq əsasən Ordubad, Şamaxı, Şəki rayonlarında əsaslanmışdır. Əvvəl bu rayonlarda sadə toxuculuq dəzgahlarından, alətlərindən istifadə edərək emalatxanalarda istehsalat yaratmışlar. Müəssisə kimi ilk olaraq bakıda tikilmiş olan toxuculuq müəssisəsini H.Z.Tağıyev tikdirmişdir. Sonralar isə bu müəssisələrin sayı artmışdır.

Sərfəli və gəlirli sahələrdən biri də yun parça istehsalı sahəsidir. Burada əsas material və xammal yun olduğu üçün deməli kənd təsərrüfatının bir sahəsi olan qoyunçuluğun inkişafı daha vacib və lazımlıdır. Yun parça istehsalı üçün rayon məntəqələrindən gətirilən yundan və yun iplikdən istifadə olunur. Əsasən qoyunçuluqda yunluq qoyunlar bəslənir. Tovuzda, Gədəbəydə, Laçında, Füzulidə, Tərtərdə, Ağsu, Şamaxı və İsmayıllıda, Talış dağ zonasında yunluq qoyun cincləri saxlanılır. Pambıq parça istehsalında azalma olmuşsa da, yun və yun parçalar istehsalında artım olmuşdur. Bəzi rayonlar üzrə enmə və alxma müşahidə olunmuşdur. Quba, Qəbələ, Ağcabədi, Cəlilabad rayonlarında faiz göstəricisi yüksək olmuşdur. Yerləşmə baxımından məntəqələr su mənbələri bol olan yerlərdə yerləşdirilir. Çünki yunun yuyulmasında xeyli su sərf olunur. Ərazi təşkilində bu amil də nəzərə alınır.

Yüngül sənayenin toxuculuq sahəsinin gəlirli bölmələrindən biri də ipək parça istehsalıdır. Məlumdur ki, ipək parça istehsalı üçün lazım olan xammal baramadır. Lakin bu sahədə də enmə, azalma vardır. Baramaçılıqla məşğul olan fermerlər azaldığı üçün material və xammal da azdır, ipək parça istehsalına da təsir edir. Bilirik ki, respublikamızda barama və ipəkçilik əsasən Şəkiddə və bir neçə rayonlarda fəaliyyət göstərir. Baramaçılıqda azalma olduğundan, xammala olan ehtiyacı ödəmək üçün xaricdən xammal gətirmək lazım olmuşdur. Buna görə də istehsalatda yüksəlmə, artım qeyd olunmuşdur. İllər keçdikcə baramaçılığa maraq artmağa

başladı. Buna görə də xaricdən ağac tingləri gətirilərək ölkəmizdə becərməyə başladılar. Baramanın qidalandığı tut ağacları becərilərək ətraf rayonlara da yayıldı. Tinglərdən başqa daha yaxşı məhsuldarlıq üçün barama toxumları da alınaraq (Çindən, İrandan) rayonlara paylanmışdır. Baramaçılıqla İmişli, Sabirabad, Yevlax, Kürdəmir, Ağdaş rayonlarının əhalisi məşğul olur. Bu da ipəkçiliyin inkişafına kömək etmişdir.

Nənə - babalarımızın əl əməyinin bəhrəsi olan xalçacılıq yüngül sənayenin bir sahəsidir. Bilirik ki, xalçaçılıq qədimi sənət növlərindəndir. Xalça, palaz, kilim həmişə istehsal olunmuş və gəlirli bir sahə olmuşdur. Əsasən yundan və pambıqdan istifadə olunaraq hazırlanan bu məhsul əl əməyinin sərf olunduğu bir sahədir. İqtisadi baxımdan ölkəmizdə olan vəziyyət bu sahədən də yan keçməmişdir. Bu sahəni dirçəltmək və həmişə fəaliyyətdə saxlamaq üçün hökumət tərəfindən diqqət və qayğı artırılmış, rayonlarda bu sənaye sahəsinin inkişafı üçün nəzarət gücləndirilmişdir.

Müasir vaxtlarda respublikamızın bəzi rayonlarında yüngül sənaye müəssisələrinin sayı artmışdır, köhnələr yeniləri ilə əvəz olunmuşdur. Ağdaş, Quba, Qazax, Gəncə, İsmayıllı, Tovuz, Füzuli, Xaçmazda xalçaçılıq inkişaf etdirilərək yeni müəssisələr açılmışdır. 2016-cı ildə Füzuli rayonunda "Azərxalça" səhmdar cəmiyyətinin filialı açılmışdır. Əsasən Şirvan, Quba xalçaları fərqlənmiş və məhsuldarlığı bol olmuşdur. Quba xalçalarının çeşniləri, haşiyə düzülüşü göz oxşayan olmuşdur.

İsmayıllı rayonunda heyvandarlıq, taxılçılıq, tütünçülük, üzümçülük, meyvəçilik, baramaçılıq və s. sahələr inkişaf etdirilmişdir. Ərazi baxımından əlverişli olan bu bölgədə xalça fabriki, şirə və şərab zavodları, ət-süd kombinatları və digər müəssisələr vardır. İsmayıllı rayonunda da xalçaçılıq respublikamızın digər qədimi yaşayış yerlərində ki kimi, qədim tarixə söykənir. Rayonun Qalacıq, Lahıc, Basqal kəndində sənatkarların əll işləri digərlərindən rəng seçiminə, çeşnisinə, sıx toxunuşuna görə fərqlənir, xalçaçıları ilə məşhur olmuşdur. Xalçaların toxunması zəhmət və vaxt və tələb edən əl işlərindən biridir. Qalacıq kənd sənətkarları əsasən təmiz ipə yuna üstünlük verərək qiymətli məhsullar hazırlayıblar.

Xalçaçılığın inkişaf edərək artmasının və gəlirli olmasının əsas sirlərindən biri təmiz ipdən istifadə etmək və fərqli ornamentləri tanımaq, istifadə olunan xammalın təmiz yundan olması, toxuma zamanı sıxlığın qaydasında olmasıdır.

Bütün sahələrdə olduğu kimi, xalq sənətkarlığında da güclü dövlət dəstəyi vardır. İsmayıllı rayonunda müəssisənin inşasına 2016-cı ildə başlanılıb. Tikinti sahəsi 1252,88 kvadratmetrdir. Bu sahədə 150-yə yaxın toxucu və 12 təsərrüfat işçisi çalışır. Geniş emalatxanası, anbarı, rəssam üçün təmin olunmuş otaq, yeməcxanası, xalça - satış salonu, tibbi yardım üçün otaq və ləvazimatları vardır. Emalatxanada fərqli və keyfiyyətli, fərqli ölçülərlə Azərbaycan xalçaları toxunur.

Əsasən də yeni açılmış xalça sexlərində qədim Şirvan xalça çeşnilərindən istifadə edərək daha keyfiyyətli və dəyərli xalçalar toxunur. Şirvan çeşniləri bölgələrdən əldə olunan qədim toxunuşlu xalçalar əsasında, rəssamlar və mütəxəsislər tərəfindən hazırlanıb toxuculuğ sexlərinə və fabriklərinə verilmişdir. Emalatxana xammal, material və ləvazimatlarla, dəzgah və müxtəlif, fərqli, təbii rəngli yun iplərlə, qayçı, həvə, bıçağ və lazım olan digər bu kimi alətlərlə təchiz, təmin edilmişdir.

Yüngül sənəyin bir sahəsi olan ipəkçilik təbii və süni xammaldan istifadə edərək məhsul istehsal edirsə, deməli xammala olan ehtiyacı ödəmək üçün həmin ərazilərdə əlverişli şərait olmalıdır ki, (tut ağaclarının yetişməsi) barama yetişdirilərək xammal əldə olunsun. Bu zonalar Şamaxı, İsmayıllı, Şəki-Zaqatala zonalarıdır ki, barama üçün lazım olan tut ağacları bu bölgələrdə yaxşı yetişir.

Şəki iqlimi cəhətdən mülayim zonadır. Şəki-Zaqatala meşə massivi zəngindir. Təxminən rayonun 27%-ni meşəlik təşkil edir. Əsasən sənaye sahəsi kimi baramaçılıq, gülçülük, tütünçülük inkişaf etmişdir. Respublika üzrə baramanın istehsal faizi 35 faizdir. Xammal baxımından sərfəli şəraiti olmuş olsa da Şəki-Zaqatala zonasında yüngül sənaye zəif inkişaf etmişdir.

Toxuculuq müəssisələri pambıq parça, mahlıç, yun saplar istehsalı sahələri ən vacib və gəlirli sahələrdəndir. 90-cı illərdə pambıqtəmizləmədə, yunəyirmədə gerilik, yun yuma fabrikinin dayanması xalça sexlərinə, sap-iplik müəssisələrinin işinə mənfi təsir etmişdir. Toxuculuğun əsas xammalı olan yun Yevlax rayonunda

yerləşən yunyuma müəssisəsində yuyulub emala göndərilirdi. Bu sahə işləmədiyindən xammala olan ehtiyac Bakıda, Gəncədə yerləşən fabrik və kombinatların bağlanması səbəb oldu. Həmçinin rayon və qəsəbələrdə fəaliyyət göstərən parça fabrikləri, xalça sexləri ipliğin çatışmaması səbəbindən dayanmışlar. Eyni vəziyyət ayaqqabı və xəz-dəri sənayesində də yaşanmışdır. 95-ci illə müqaisə etsək 2013-cü il göstəricilərində enmələr görünür. Belə məlum olur ki, bu sahəyə diqqət və dövlət dəstəyi az olmuşdur.

Cədvəl 2.4

1995- 2013-cü illər üçün məhsul istehsalı göstəriciləri

Göstərici	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Xam ipək (eşilməmiş) (ton)	0.0	0.0	58.4	51.8	8.5	2.1	0.0
Pambıq mahlıcı (min ton)	98.5	37.7	56.0	11.4	14.2	22.9	12.1
Pambıq iplik (min ton)	19.9	0.7	17.7	7.6	9.9	15.4	12.9
İpək parçalar (min kv. metr)	801.0	0.0	437.2	735.8	674.4	660.5	602.4
Pambıq parçalar (min kv. metr)	57908.0	682.7	3098.6	1103.8	843.8	208.9	383.0
Pambıq yataq aqları (fiziki şəxslərin fəaliyyəti daxil olmaqla) (min ədəd)	283.0	384.7	561.6	125.3	31.9	420.3	270.0
Xalça və xalça məmulatı (fiziki şəxslərin fəaliyyəti daxil olmaqla) (min kv. metr)	77.0	15.8	630.1	3.3	2.9	1.9	2.0
Trikotaj corab məmulatları (fiziki şəxslərin fəaliyyəti daxil olmaqla) (min cüt)	8260.0	738.2	2969.0	2003.6	3321.0	5645.6	4499.0
Alt və üst trikotaj geyimləri (min ədəd)	5587.0	419.6	744.6	732.0	622.2	628.6	1060.4
Üstü dəridən olan ayaqqabılar (fiziki şəxslərin fəaliyyəti daxil olmaqla) (min cüt)	395.0	114.9	260.5	240.6	256.4	511.0	326.1

Mənbə: [22]

Bütün bu araşdırma və təhlillərdən aydın görünür ki, respublikamızda yüngül sənaye hələ böhran vəziyyətindədir. Yüngül sənayeni dirçəltmək və yenidən bərpası üçün xammal problemini, maya dəyəri, bazar təcrübəsi və tələbləri, bazar rəqabətləri haqqında təcrübəli olmaq, keyfiyyət göstəricilərini artırmaq, xammala olan ehtiyacı xaricdən deyil yerli müəssisələrdən əldə etmək və bundan sonra da həmin müəssisələrin bərpasına başlamaq lazımdır.

Digər sahələrdən biri də tikiş sahəsidir ki, burada əsasən geyim, yataq dəstləri istehsal olunur. Bu sənaye sahəsində xammal kimi dəri və parçadan istifadə olunur. Respublikamızda bir çox tikiş müəssisələri vardır ki, onlar Bakıda, Gəncədə, Sumqayıtda, Mingəçevirdə, Ağdaşda, Şəkiddə fəaliyyətdədirlər. Bu müəssisələrdə işlənən avadanlıqlar və materiallar xarici ölkələrdən gətirilmiş və quraşdırılmışdır. Tamamilə avtomatlaşdırılmış bu sahə keyfiyyətli məktəbli geyimləri, hərbi formaları hazırlayır. İndi onlar həm yerli, həm də xaricdən alınan xammallarla işləyirlər. Corab, köynək, örtüklər, yataq dəstləri, isti və soyuğa davamlı geyimlər və bukimi məhsullar istehsal olunur. Bu cür müəssisələr əhalinin tələbatını yaxşı ödəmək üçün yaxın ərazi və məsafələrdə yerləşdirilir. Standartlara cavab verən bu məhsullar əhali və istehlakçılar tərəfindən yaxşı qarşılanır.

Sovet dönəmində Bakı tikiş evi Volodarski adına müəssisə və tikiş fabriki kimi 1937-ci ildən işə başlamış, sonradan özəlləşdirilməklə “Bakı Tikiş Evi” adı altında səhmdar bir cəmiyyət olmuşdur. Müəssisədə 1988 -1989-cu ildə bəzi lazımı yenidənqurma və abadlıq işləri görülmüşdür. Bu tikiş evinin bütövlükdə 22300 kv.metr sahəsi var. Bu müəssisədə müxtəlif adda 5 tikiş sahələri, laboratoriya şöbəsi, hazırlıq bölmələri, sınaq və biçim üçün xüsusi otaqlar, bunlardan başqa presləmə və ütü sahələri, ayrıca müasir tipli təmin olunmuş buxarxanalr fəaliyyət göstərirlər. Müəssisədə əsgər və zabitlərin geyimlərlərinin istehsalına başlayaraq onları müxtəlif çeşidli forma və geyimlərlə təmin etməyə başlamışdır. Öz iş prosesini və fəaliyyətini artıraraq bu sahədə böyük təcrübə qazanmış, ixtisaslaşmış bir formada istehsalını artırmışdır.

1998-ci ildən başlayaraq Respublikada öz gücünə arxalanaraq ilk dəfə olaraq yerli mütəxəssislər tərəfindən verilmiş modellər əsasında hərbi geyimlər istehsalına başlanmışdır. Bunun ardınca yüksək nəticələr əldə edərək, (DİN) Daxili İşlər Nazirliyinin işçi heyətinə fərqli və yeni model əsasında geyimlər istehsal etmişdir. Bu müəssisə güc, Müdafiə Nazirliyinin geyimlərini müasir və yeni modellər, furajkalar, çəkmələr, ayaqqabılar, məktəbli geyimləri, corablar, fəsilərə uyğun olaraq yeni modellər əsasında geyimlər istehsal etmişdir.

Bakıda olan Tekstil və Tikiş Fabriki (BTF) 1939-ci ildən etibarən işə başlamışdır. Bu müəssisədə bir neçə müxtəlif sahələrə aid olan geyim və ləvazimatlar - xüsusi təyinatlılar üçün geyimlər, idman geyimləri, promo geyim, tibbi geyimlər, uniformalar, alt geyim dəstləri, məktəbli geyimi, corablar və tələbata uyğun olaraq digər geyimlər istehsal olunur. İqtisadiyyata və büdcəyə gəlir gətirmək, ölkənin inkişafını gücləndirmək üçün ciddi rejimdə çalışan bu müəssisə Qafqazı ərazilərdə dəyərli, böyük və uğurlu tekstil və tikiş fabrikiyədir. [27,30]

2.3. Yeni mərhələlərlə inkişaf və biznes münasibətləri

Artıq müasir müasir mərhələlərlə ayaqlaşan yüngül sənaye modern üsullar və proqramlar tərtibatına uyğunlaşmaqdadır. Sürətlə və dəyişkən bir formada inkişafa başlamış sahələr yeni texnologiyalardan və yerli xammaldan istifadə edərək keyfiyyətli məhsullar istehsal edirlər. Şərqi ölkələri arasında "İpəkçilik ölkəsi" adı qazanmış Azərbaycan yenidən öz inkişaf mərhələlərini gücləndirmiş, baramaçılıq və pambıqçılıq sahələrini genişləndirmiş, dövlət tərəfindən nəzarət və dəstək artırılmış, fermerlərin öz işlərini maneəsiz və keyfiyyətli aparmaları üçün imkanlar yaradılmışdır. Bu təkanverici işlər sayəsində sənaye sektorunda ~16%, tekstil sahəsində ~5-6%, iplik ~ 60-7-%, pambıq parça ~10%, geyim ~3% artmışdır. Bu da əsasən ölkənin güclü xammal vermə mühitinin olmasından irəli gəlir. Beləki, pambıq əkinini, emalı iki qat artaraq məhsul istehsalına da təsir göstərmişdir. Məhsul istehsalında 32 min ton məhsul istehsal olurdusa, bu artaraq 61-62 min tona çatmışdır. Tələbatı və gəlirliliyi ilə tanınan bu sahə tekstil, toxuculuq, geyim sahələrini daha çox inkişaf etdirir. Təkcə geyim sahəsindən büdcəyə trilyonlarla gəlirlər gəlir. Bu sahəni daha da inkişaf etdirərək yüksək gəlirlərə sahib olmaq üçün bazarlarda yer tutmaq, xüsusi ad, marka, brend altında məhsul istehsal etmək gərəkdir. Bunun üçün xüsusi mütəxəssislər, dizayn və moda ustaları lazımdır. Bununla da öz markası adı altında istehsal olunan məhsullar daha gəlirli və tələb olunan olacaqdır.

Tikiş fabriklərinin daha çox olduğu sahələr ipək, yun, yarım yun olan xammallardan istifadə edərək öz işlərini və keyfiyyətli məhsullarını artırmaq üçün kənd təsərrüfatının inkişafı da vacibdir. Pambıqçılığın artırılması, heyvandarlıqda yeni üsul və avadanlıqlardan istifadə bu sahəyə təkan verəcəkdir. Xaricdən gətirilən xammallara çəkilən xərc məhsul istehsalı və yaxud satışı zamanı maya dəyərə əlavə olunduğundan sərfəsiz və daha az gəlirli bir prosesin yaranması deməkdir. Lakin yerli təbii sərvətlərdən xammallardan istifadə etməklə aparılan istehsal prosesi məqsədə uyğundur.

Yeni inkişaf mərhələsi keçən dövlətimiz digər dövlətlərlə ticarət əlaqələrini genişləndirmiş, sərfəli biznes əlaqələri yaradılmışdır. Rusiya kimi nəhəng bir dövlətlə ticarət əlaqələri yenilənmiş və genişləndirilmişdir. Rusiyanın bir çox şirkətləri bizim dövlətimizdə fəaliyyət göstərərək kapital dövriyyəsini gücləndirmişdir. Son qayğı və diqqətin nəticəsidir ki, pambıqçılıq sahələri genişləndirilmiş, pambığın hər kiloqramına görə verilən subsidiyalar fermerlərdə bu sahəyə marağı artırmış, keyfiyyətli və yüksək məhsuldarlığın alınmasına imkan verəcəkdir. Dövlətin qayğısı sayəsində 2020-ci ildən verilən subsidiyalar (hər hektara 220 man) sayəsində pambıqçılıq daha sürətlə inkişaf edərək yüngül sənayenin toxuculuq sahəsinə də fayda verəcəkdir. Göstərilən qayğının nəticəsidir ki, mahlıca, iplik ixracında artım olmuş və sıralamada irəliyə keçmişdir. Rusiya və Türkiyə kimi dövlətlərin mahlıca olan tələbatı ölkəmiz tərəfindən ödənilməkdədir. İxracat baxımından pambığı xammal kimi deyil, iplik və digər alınan məhsullar kimi ixrac etmək daha sərfəlidir. Ölkəmizdə tədarükün daimi olması yüngül sənayenin yeni sahə və müəssisələrinin qurulması, bazarlarda məhsulların yer alması, idxalın azaldılması deməkdir. Pambıqçılığın yenidən daha geniş inkişaf etdirilməsi yüngül sənayenin inkişafına, işsizliyin azalmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, yerli xammal ehtiyatının daha bol olmasına səbəb olacaqdır. Bu baxımdan mahlıca, iplik sahələri artmalı, özəl sektorların qoşulması, dövlətin pambıqçılıqdan daha yüksək gəlir əldə etməsinə səbəb olacaqdır.

Respublikamızın ərazisində yerləşən bir çox müəssisə və birliklər vardır ki, onların istehsal etdikləri məhsullar yerli və xarici vətəndaşları, turistləri, dövlətləri

razı salır. Fəaliyyətini müxtəlif ərazilərdə aparən –Qafqaz Metal Qablaşdırma Sənayesi, Kağız emalı sənayesi, İnter Tekistil müəssisələri, Gilan Dəri emalı sahəsi, Gəncə Tekistil birliyi, El - Plastik, Enıar, Bakı Tikış Evi, Azəri-İlmə, Azərxałça, Aygün və Akkord Tikis Fabriki kimi müəssisə və fabriklər xidmət sahəsi kimi çox geniş istehsala malikdirlər.

Sultan Grafics –yasamal rayonunda yerləşən bir müəssisədir və müasir texnologiyalı avadanlıqlarla təchiz edilmiş, qablaşdırıcı karton qutu istehsalçısıdır. Geniş həcmli iş fəaliyyətlərində aldıkları sifarişləri yerinə yetirməklə, tədarükü yüksəltmişdir. Bu sahə istehsalla bərabər çatdırılma xidməti də göstərir.

İnter Textil ASC – İri sənaye şəhərimiz olan Sumqayıtda yerləşən bu müəssisə Almaniya və İtaliyadan gətirilmiş avadanlıqla təmin olunmuşdur. İstehsal olunan məhsullar bəzi ölkələrə ixrac olunur: Rusiya, Türkiyə, Ukrayna. Burada 260-a yaxın işçi fəaliyyət göstərir.

Ağstafada fəaliyyət göstərən Akkord Tikış Fabriki yarandığı gündən uniformaların tikışinə başlayıb . Müəssisə sonradan fərqli şirkətlərdən işçi və məktəbli uniformaları, kişi və qadın geyimləri daxil olunub. Müəssisə Türkiyə və Almaniyanın tikış təchizatları ilə təmin edilib. Burada düyməli kişi köynəkləri, klassik kişi kostyumları da tikilir. Müəssisədə 200 nəfərə yaxın işçi çalışır və istehsal edilən məhsulları Avropa standartlarına uyğundur. İstehsal üçün lazım olan xammal, parça Türkiyədən gətirilir.

Müasir sənayedəki vəziyyət xeyli dəyişmişdir. Sumqayıtda tikış, trikotaj, iplik əyirmə fabrikləri, Mingəçevirdə toxuculuq, Bakıda ayaqqabı, dəri, Gəncədə xalça, tikış, Ordubadda barəma açma kimi fabriklər mövcuddur. Yüngül sənaye müəssisələrindən olan “Bakı Toxuculuq Qalantereya”, “Bakı ayaqqabı 1”, “Bakı ayaqqabı 2”, “H.Z. Tağıyev adına tikış kombinatı”, “Xırdalan xəz müəssisəsi, “Şəki tikış evi” kimi müəssisələr öz istehsal gücünə görə müəyyən bir yer tutmuşlar. Yevlax, Astara, Lənkəran, Şirvan, Salyan kimi bölgələdə yeni sexlər işə salınmışdır. İkinci iri şəhərlərimizdən biri olan Sumqayıtda “Gilan Tekatıl Parkı” yüngül sənaye kompleksi kimi fəaliyyətdədir. Qafqazyanı ərazilərdə mükəmməl iş qabiliyyətinə malik olan müəssisələrdən biridir. Dövlətimiz üçün hər cəhətdən önəmli yerdədir.

Bu iri həcmli müəssisə geniş istehsalhəcmlidir. Xarici dövlətlərin istehsal texnologiyaları ilə təchiz olunub. Həmin ölkələrin mütəxəsisləri müəyyən məlumat və iş prinsiplərini burada cəmləmişdir. Gilan Tekstil Parkı xammal kimi yerli məhsul olan pambıqdan istifadə edərək həm kənd təsərrüfatına, həm də əhali tələbatına xidmət edir. Burada hərbi geyimlər, idman geyimləri, bəzi iş uniformaları, yataq dəstləri istehsal olunur. Tərkibində bir neçə bölmə və sahələr vardır. Ayrı-ayrı tikilmiş sexlər toxuma, tikiş, hörmə, boyama işlərini yerinə yetirirlər. Artıq bəzi dövlətlərlə müqavilələr bağlanmışdır. Ukrayna, Rusiya, Türkiyə kimi dövlətlərə ixrac olunmaya başlanmışdır. Öz məhsulu ilə xarici dövlət bazarlarına çıxan Gilan Tekstil Parkı uğurlu işlər üçün geniş planlar qurmaqdadır.

Qeyri-neft sənaye sahələrinin Respublikamız üzrə inkişafında sənaye parklarında xüsusi əhəmiyyəti vardır. İrəli sürülmüş fikirlər və planlar əsasında belə sənaye parkları bizim də iqtisadi rayonlarımızda salınmaqdadır. Artıq Hacıqabul, Mingəçevir, Sumqayıt şəhərlərində bu işlərə başlanmış və bəziləri başa çatmışdır. Təməli 2016-cı ildən qoyulan Mingəçevirdə olan Sənaye Parkı (MSP) artıq istifadədədir. Burada yüngül sənayenin məhsulları, tibbi kosmetik vasitələr, toxuma, iplik, boyama, tikiş, ayaqqabı və corab istehsalı sahəsində fabriklər yaradılmışdır. Bir neçə ardıcılıqla keçirilən tədbirlər sayəsində bu sənayenin xammalla təchizatı, davamlı olaraq fəaliyyəti nəzarət daxilindədir. Aqrar sektor sahə olan pambıqqılıq inkişaf mərhələsində olduğu üçün bu sahəyə diqqət artırılmış, mütəxəsis fikirləri və təklifləri keçirilən müşavirə və tədbirlərdə dinlənilmiş, pambıqqılığın inkişafına dəstək üçün sərəncamlar qəbul edilmişdir. Bununla da pambıq istehsalında artımlar olmuşdur. İstehsal sahələrinə müsbət təsir göstərən bu artımlar iplik sahəsinə də aiddir. Respublika üzrə mövcud olan bu iplik fabrikləri pambıqqılığın yaxşı inkişafı sayəsində xammala yüksək təchiz olunmaqdadır. Mingəçevirdə yaradılmış bu parkın tərkibində bəzi xırda müəssisələr və fabriklər də açılmışdır. Mingəçevir Tekstil fabriki yeni fəaliyyət göstərən fabriklərdəndir. Bu fabrik yüksək səviyyədə iplik istehsalı ilə məşğuldur. Bundan başqa, bir neçə sahənin fəaliyyət göstərdiyi bu sənaye parkında tələblərə müvafiq olan yüngül sənaye məhsullarından – geyim,

ayaqqabı, corab, iplik, tikiş, sahələri də cəmləşmişdir. Yeni proqramlar və planlar əsasında daha bir neçə min iş yerlərinin açılacağı da realdır.

Sahibkarlığın genişləndirilməsi üçün regionlarda sənaye zonaları – Neftçalada 3 iri müəssisə fəaliyyətdədirlər. Yeni layihələr əsasında Masallı rayonunda infrastruktur yenilənməsi başlanılıb, rayonlarda iri və texnologiyalı xalça sexləri tikilib, iş yerləri öz işçi qüvvələri ilə sərbəst iş fəaliyyətindədirlər. Yerli xalça məhsullarının istehsalına lazım olan xammal üçün yun tədarükü məntəqəsi və müəssisələrində bərpa olunma işləri aparılmışdır. 144 milyon dəyərində başa gəlmiş Mingəçevir Sənaye Parkında müasir texnologiyalar qurulmuş, Yaponiya, Almaniya, Türkiyə, İsveçrə şirkətlərinin avadanlıqları ilə təminlənmiş, yerli və xarici dövlət mütəxəssisləri tərəfindən məlumatlandırılmış işçi qüvvəsi ilə işə başlamışdır. Artıq burada istehsal olunan məhsullar “ Made in Azerbaijan” markası almış və bu adla yerli və xarici bazarlara məhsul ixrac edirlər. Yüngül sənayenin inkişaf etdiyi bir çox ölkələrə Çin və digərlərinə iplik tədarükü başlanmışdır. Tələbatı daha güclü olan yun və akriliplikləri daha gəlirli və ixrac yönümlüdür.

Ayaqqabı, corab istehsalında da göstəricilər müsbət və sərfəlidir. Tibbi kosmetik vasitələr, steril sarğı bezləri, steril pambıq, steril bandlar da ehtiyac duyulan istehsal məhsullardır. Rəqabət qabiliyyəti güclü olan bu park həm ixrac gücünü artırmaqdadır, həm də yeni brendlər alaraq məhsul istehsal etməkdədir. Bu da Mingəçevirin zəngin təbii mühitindən, bacarıqlı və işgüzar kadrlarının olmasından irəli gəlir. Bu fabriklərdə istehsal olunan iplik məhsulları İstanbuldakı sərgidə marağa səbəb olmuşdur. Azərbaycan məhsulu Avropadan, Rusiyadan qatılan qonaqlarda və iştirakçılarda da maraq yaradaraq, onlarda iş birliyi qurmaq arzusu yaratmışdır.

İqtisadiyyata, onun sahə və bölmələrinə yetirilən diqqət və qayğını nəzərə alaraqdan, belə bir təklif üzərində işləmək və çalışmaq faydalı, həm də gəlirli olardı ki, istehsal zamanı (paltar, yataq, üst geyim, hərbi geyimlər, uniformalar) trikotaj və tikiş sahəsində istifadə olunan xırda aksesuar məmulatları istehsalı sexi və müəssisələri öz respublikamızda açılmış olsun. Bu lazımı ehtiyatlar, ləvazimatlar, aksesuarlar xarici dövlətlərdən İrandan, Pakistandan, Türkiyədən gətirilərkən, ona

sərf olunan maddiyat öz büdcəmizdə qılmış olar və yeni iş yerlərinin artması, işlə təmin olunmasının bərpası, gəlirin daha səmərəli, xammal kimi istifadə olunan bu aksesuarların öz istehsalımız olması iqtisadi sahədə artımın bir hissəsi olmuş olar. Bunun üçün qurğular, dəzgahlar, avadanlıqlar xaricdən gətirilərək, yeni iş yerlərinin açılmasına başlamaq olar. Bu zaman hətta qənaət prinsipi də, təkrar istehsal da əsas işin başlanması və gedişatı zamanı nəzərə çarpacaqdır. Belə ki, digər sahələrin tullantılarından təkrara istehsal və xammal kimi istifadə edərək lazımı aksesuarlar olan plastik və metal düymələr, iri və xırda ölçülü iynələr, sadə və rəngli muncuqlar, saplar, etikətlər və digər məhsullar istehsal etmək olar. Bu da qənaət prinsipinə əməl olunması və təkrar istehsal deməkdir.

III FƏSİL. YÜNGÜL SƏNAYENİN İNKİŞAF STRATEGİYASI, SAHƏ VƏ ƏRAZI QURULUŞUNUN VƏZİYYƏTİ.

3.1. Yüngül sənayenin əsas inkişaf strategiyası.

İqtisadiyyatın əhatəli şəkildə gəlirli və dayanıqlı olması üçün Strateji Yol Xəritəsi proqramı 2016-cı hazırlanaraq təqdim olunmuş, buradakı planlar, məqsədlər izahlı şəkildə, araşdırmalarla qurulmuşdur. Planda sahə və sektorları sürətli, səmərəli inkişaf etdirməklə iqtisadiyyatı genişləndirmək vəzifələri vardır: İqtisadi vəziyyətə nəzarət etmək və qiymətləndirmək, regionlar üzrə iqtisadi göstəricilərə nəzarət etmək, hər iqtisadi rayonun xammal ehtiyatları bazaları göstəricilərini müəyyənləşdirmək, təkmilləşmə işlərinə və proseslərinə nəzarət etmək vacibdir. Əsas nəzarət sistemi ixracın artırılması problemi üzərində qurulmalıdır. İxracın qiymətləndirilməsi, genişləndirilməsi və bu kimi digər amillər də vardır ki, xarici ticarət modelinin faydalılığı burada özünü göstərəcəkdir. Dünya bazarlarına və birjalarına qoşulmaq üçün şaxələnmiş, qollu budaqlı, kanalları bol olan bir sistem formalaşdırmaqla, bazarlarda da hərəkət perspektivliyini möhkəmləndirmək olar. Respublikamızın iqtisadiyyatında da ən əsas və mütləq olan infrastruktur qurmaq, maliyə bazalarını genişləndirmək, kredit sisteminin yenidən işlənməsi, şaxələnmiş formada sənaye sektorlarının bərpası üzrə qərarların, proqramların qəbulu lazımdır. Əvvəlki illərə nisbətən sənaye sahələrindəki uğurlu islahatlar ciddi dəyişikliklərə, artıma, gəlirə, yeni sahələrin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Sənaye sahələrinin xammal, texnika təminatı, onların iqtisadiyyata verdiyi milylarla, milyardlarla faydanın, gəlirin göstəricisidir.[4]

Ənənəvi və qədim sahələrdən olan yüngül sənaye Respublikamızın iqtisadiyyatı üçün geniş potensiala malikdir. Bu sahəyə aid olan müəssisələr ipək, yun yuma, yun əyirmə, pambıq, dəri kimi xammallardan istifadə edir. İqtisadiyyat sahəsində aparılan islahatlar sayəsində bəzi müəssisələr özəlləşdirilmişdir. Yenidən qurulan sahələr artıq dirçəlmiş və istehsalın həcmi ilə bərabər keyfiyyəti də artmışdır. Dəri gödəkcələr, ayaqqabılar, çantalar və digər dəri məmulatları istehsalında fəaliyyət

daha güclü olmuşdur. Perspektivli bir sahə olaraq yüngül sənaye sahələri rəqabəti gücləndirmiş, keyfiyyəti asdırmış və bir sıra tədbirlər planı hazırlamışdır. Bunun da sayəsində perspektivli iş prosesi aparən müəssisələrin sayı artacaqdır. Respublika üzrə sənaye sahələri və müəssisələrinin yenidən qurulması, xammal olaraq yerli bazanın möhkəmlənməsi, emal sahələrinin modernləşməsi, kreditlərin güzəştli verilməsi, sərmayələr cəlb olunması, mənfəət vergisinin azaldılması, geyim və toxuculuq sahələrində müasir texnoloji şəraitin qurulması və bütün bunların hamısının dövlət tərəfindən dəstək alması ilə tamamlanmışdır. Milli iqtisadiyyatımızın keçid dövründəki yaşadığı problemlər artıq geridə qalmaqdadır.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün hazırlanmış dövlət proqramındakı plan və tədbir proqramları inkişaf üçün şərait yaradır. Beləki, rəqabət yaradan, satışayönlü məhsullar istehsal etmək üçün tam texnologiyalı müəssisələr qurmaq, dünya bazarlarına ixrac üçün stimül vermək, iqtisadi rayonlarda investisiya gücünü nəzərə almaq, bir çox sənayelərin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması, rəqabətin yüksəlməsi, daha çox yerli xammaldan istifadə etməklə keyfiyyətin artırılması lazımdır. Sadalanan bir çox şərtlər, variantlar, proqramlardan əlavə iki variantı nəzərdən keçirmək olar: Birincisi – effektivliyi artırmaq üçün investisiya fəallığı olmalı, ikinci isə - dövlətin iqtisadi sahədə qurduğu siyasətlə və ona uyğun formada fəaliyyət göstərməli. İnvestisiya lazımdır: - yeni müəssisə, obyekt, fabriklər, zavod, komplekslərin yeni və müasir avadanlıqlarla qurulanda; - istehsal həcmi artırılması üçün sahələrin genişləndirilməsi zamanı, - yeni texniki vasitələrin alınması və quraşdırılması; - qiymətli kağızlarla yatırımlar; - istehsal sahələri öz fəaliyyətlərini artırmaq üçün başqa çeşidli məhsullar istehsal etmək istəyirsə, bu zaman qoyulan investisiyalar və s. Təkmilləşmə, rəqabətə dözmə və qalib gəlmə, rəqabətə davam gətirən məhsullar istehsal etmə, ixrac gücünü artırma investisiya xidmət hesabına daha səmərəlidir. Yatırım zamanı texnologiyaların da yenilənməsinə, standartlara uyğun keçid etməyə, azad və ənənəvi istehsalı artırmaya nail olmaq olar. Bundan başqa investisiya yatırımları yeni müəssisələrin, fabriklərin, zavodların, sənaye komplekslərinin açılmasına və istehsalın genişlənməsilə bərabər işçi sayının artırılmasına da kömək edəcəkdir.

Müstəqilliyə yeni keçid zamanı bəzi iqtisadi islahatlar keçirərək mövcud olan sənaye və digər müəssisələr üçün özəlləşdirmə elanı verildi. Bununla da həmin müəssisələr özəlləşdirildi. Lakin bu sistem şəraitində tam formalaşmayanları da oldu. Bir neçə səbəbdən – yeni avadanlıqlar, maliyyə və digər səbəblərdən bəziləri tam olaraq, bəziləri isə az fəaliyyətlə çalışmışlar və bunula da sənayedə geriləmələr və aşağı enmələr olmuşdur, investisiya yatırımları, maliyyə, kreditin güzəştli formaları və s. kimi əməliyyatlardan heç biri olunmayıb. Ölkə daxili investisiya isə az olduğundan çalışan sənaye sahələri də az olmuşdur. 2013-2014-cü illərə qədər azalaraq, artıq 40 - 42 müəssisə bağlanmışdır. Toxuculuq üzrə çalışan 114 müəssisə 72-yə, gön-dəri, toxuculuq sənayesi sahələri azalaraq işçi sayını və istehsalı aşağı endirmişlər.

Bütün bu zəifləmələrin son nöqtəsi Respublika Prezidentinin imzaladığı sərəncam oldu. 2015-2020-ci illərə şamil olunmuş dövlət proqramı bütün sənaye sahələrinə bir dirçəliş, oyanış, hərəkət verdi. Bu proqramda iqtisadi baza yaratmaq, bu baza sayəsində iqtisadi inkişaf yenilənmə, keyfiyyət və kəmiyyət artırma, istehsal, ixrac, idxal proseslərinə nəzarət, səmərəli, inteqrasiya, sağlam rəqabətə qoşulmaq kimi tədbirlərisistemi qurulmuşdur. Davamlı olaraq sənayeni inkişaf etdirmək üçün rəqabətin artırılması, bazar mühitinin yaranması və qorunması, stimül və dəstəyin möhkəmlənməsi, təkmilləşdirmə işlərinin aparılması, ən əsas da qanunvericilik mexanizminin təkmilləşdirilməsi lazımdır. Bütün bu vəziyyətin icra olunması davamlı inkişafa açardır. İndi qarşıda duran əsas hədəf, məqsəd odurki, ölkə üzrə sənayenin inkişafını sürətləndirmək, tam şəkildə rəqabətə davam gətirmək, daxili tələbləri ödəyərək xarici bazar əlaqələrini artırmaq, yeni və gəlirli istehsal müəssisələrinin sayını çoxaltmaq, iqtisadiyyata səmərəli gəlir gətirmək. Bölgələr üzrə əsasən yerli material və xammalla çalışan sahələrin iş prosesi haqqında planlar və tədbirlər hazırlanmış, yeni texnologiyalı avadanlıqların tətbiqi gücləndiriləcək, texnoparklar qurulacaq, sənaye şəhərlərinin infrastrukturunun əhatələnməsinə dair işlər aparılacaqdır. Beynəlxalq standartlara uyğun tələblərə cavab olaraq, standartlaşdırma siyasəti daha güclü, modernləşmə, təkmilləşdirmə, təsərrüfat münasibətlərini daha dərin və davamlı planlaşdırma mümkün olacaqdır. Dövlət

köməyi ilə qəbul olunan bütün proqram və təkliflər hər biri yerinə yetiriləcəkdir. İqtisadi zonalar üzrə infrastruktur yenidən qurmalarının davamı olaraq, innovasiya və investisiya prosesləri, texnoloji yenilik, sərfəli gəlir, işçi və kadr səviyyəsini artırmaq, yeni kadrlar hazırlamaq, davamlı və dinamik bir iqtisadi dövlətin olması deməkdir. Bir iqtisadi sahədə irəlidə olan dövlət kimi tanınan Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının yüksələrək davamlı və dinamik olması üçün tədbirlər görülür, gələcək inkişaf üçün planlar hazırlanır. Bəzi layihələr qurulur, dövlətin dəstəyi və investisiya qoyuluşu ilə dövlət tədbirləri keçirilir.

Dünya iqtisadiyyatına qarışmaq, xarici bazarlarda davamlı nümayəndə olmaq, rəqabəti artırmaq, dünya bazarına inteqrasiya etmək də strateji planlar çərçivəsində işlər davam etməkdədir. Əsasən də gələcək planlar içərisində yüngül sənaye sahələrinə dəstək üçün sertifikatlaşma və standartlaşdırma işləri, ixrac proseslərini yeniləşdirmək üçün məqsədli planlar tərtib edilmişdir. Daha güclü və sürətli bir sahə quraraq fəaliyyət göstərmək üçün ən zəruri və lazımlı tədbirlərdən başlamaq lazımdır: -yerli xammala tələbatı olansahələri təmin etmək üçün dövlətdən dəstək olunması; - dövlətin stimolverici layihələrinin sayəsində toxuculuq, tikiş, və digər sahələrin geniş istehsalla davam etmək və ixracatı artırması; - əl əməyi ilə toxunan xalçaçılıq müəssisələrinin, hər bir sahədə yüksək texnologiyaların genişləndirilməsi və tətbiqi; - xarici tərəfdaşlarla sıx-sıx əlaqə. Bütün bu sadalanan variantların həyata keçməsi üçün mütləq olaraq dövlət tərəfindən dəstəyin olması vacibdir.

İnkişaf etmiş, yaxud inkişaf etməkdə olan bütün dövlətlər üçün istər iqtisadi, istərsə də digər cəhətdən inkişafı vacibdir ki, bu da elmi-texniki inkişafdan asılıdır. Əsasən də az məsrəf, az maliyə sərf edərək, sürətli istehsala yiyələnərək məqsədə çatmaq. İstehsalla məşğul olan sahibkarların məqsədi tələbatı ödəmək və iqtisadiyyata fayda verməkdir. Burada, dövlətin qayda qanunlar çərçivəsini gözləmək və yüksək texnologiyalı istehsalla məşğul olmaq şərtidir. Həmin müəssisələrin davamlı, fasiləsiz, stabil işləyərək, keyfiyyətli məhsulları yeni texnologiyalar sayəsində hazırlaya bilərlər. Texnologiya ilə bərabər keyfiyyətli, yerli xammal və material, həmçinin peşəkarlıq da vacibdir. Bütün bunlar da hamısı infrastrukturun qurulmasından asılıdır. Araşdırma və tədqiqatlardan da məlumdur

ki, infrastruktur elementlərinin yüksək səviyyədə yaradılması xüsusilə əhəmiyyətlidir. Nəticə olaraq belə aydın olur ki, infrastruktur olmadan istehsalla məşğul olmaq faydasızdır. Elmi-texniki tərəqqinin və infrastrukturun genişlənməsi, keyfiyyətli formada inkişaf nəticələndir. Yüngül sənaye ilə kənd təsərrüfatının bağlılığını bilir ki, kənd təsərrüfatı bir xammal rolunu oynayır, yüngül sənayeni xammala təmin edir. Bunun üçün də kənd təsərrüfatı və onun sahələrini də inkişaf etdirmək, hər bir şərait üçün vasitələr və vəsaitlər ayırmaq lazımdır. Yüngül sənayenin tələbatı olan xammal kimi yeni növ pambıq toxumları əkmək, ona qulluq qaydaları, suvarma işləri üçün yeni texnologiyalar tətbiq etməklə yüksək gəlirli bir sahəyə şərait yaratmaq deməkdir. Həmçinin daxili və yerli xammaldan istifadə etməklə az məsrəf olmuş olur. Heyvandarlıq sahəsində də maldarlıq və qoyunçuluq sahələrini inkişaf etdirərək artırmaq, yeni cins heyvanlar bəsləmək, daha keyfiyyətli dəri və yun əldə etmək əsasdır. Heyvandarlıq sahəsinin məhsulları geyim, ayaqqabı, toxuculuq istiqamətində məhsuldar xammal mənbəyidir. Digər sahələr qədər kənd təsərrüfatının da dövlət dəstəyi və stimullaşdırıcı tədbirlər planına ehtiyacı vardır.

Elmi texniki tərəqqinin inkişaf etdiyi bir vaxtda yüngül sənaye sahələrinin fəaliyyətini yüksəltmək, iş rejimini gücləndirmək, kadrların sayını artırmaq əsas vəzifələrdəndir. Bu sahəyə aid olan tikiş, trikotaj, dəri ayaqqabı, çantalar və bəzi tikiş sahələrini yaratmaq, bir müəssisə kimi genişləndirib güclü iş rejimi ilə çalışmaq, yeni istehsal bazası yaradaraq xammal əldə etməklə güclü gəlir sahibi olmaq əsas vəzifə və üstünlükdür.

Hər bir sahədə olduğu kimi yüngül sənaye sahələrinin inkişafında və genişləndirilməsində bəzi problemlər olmaqdadır. Əsasən də bu sahədə informasiyanın, məlumatların az olması satışda, ticarət bazarında özünü göstərir. Bilirik ki, sənaye sahələri xammal hesabına çalışır. Bəzi material və xammallar əldə etmək üçün birjələrdə və yaxud dəyişmə üsulundan istifadə olunur. Vaxtında və səmərəli şəkildə əldə olunmuş xammallardan yüksək keyfiyyətli məhsullar hazırlayaraq bu sahəni inkişaf etdirmək olar. Digər tərəfdən də daha yaxşı inkişaf və gəlir üçün : - iri müəssisələr yaradılmalı, ticarət əlaqələri genişləndirilməli, topdan satış işləri gücləndirilməli, marketinq, maliyyə və bank işləri genişləndirilməlidir.

İnvestisiya qoyuluşları iqtisadiyyatın inkişafına təsiri olan amillərdəndir. Ağır vəziyyətdən çıxan ölkəmiz və onun iqtisadiyyatını yüksəlməsi üçün, sənaye sahələrinin fəaliyyətinə investisiyaların tətbiqi vacibdir.

Cədvəl 3.1

1995-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyanın məbləği (mln. ABŞ dolları)

İllər	Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşu		O cümlədən			
			Xarici investisiya		Daxili investisiya	
	məbləği	x. çək. %	məbləği	x. çək. %	məbləği	xüs. çəkisi %
1995	544,0	100	375,1	68,9	168,9	31,1
1996	932,5	100	621,0	66,6	311,5	33,4
1997	1694,5	100	1307,3	77,1	387,2	22,9
1998	1932,2	100	1472,0	76,2	480,2	23,8
1999	1571,0	100	1091,1	69,4	479,9	30,6
2000	1441,4	100	927,0	64,3	514,4	35,7

Mənbə:[1]

Göründüyü kimi ünvestisiya və kapital qoyuluşu bir neçə il arasında dəyişmişdir. Xarici dövlətlərdən ABŞ, Türkiyə, Fransa, Rusiya, Böyük Britaniya, İran, Yaponiya kimi ölkələr bu prosesdə iştirak etmişlər.

Bu sahədə reklamın, tanıtmağın da böyük rolu vardır. Bununla yanaşı dövlət dəstəyinin olması da vacibdir. Reklam, marketinq xidməti güclü olmuş olsa belə dövlətin köməyi daha üstün və zəruridir. Rəqabət apararaq xarici bazarlara daxil olaraq, məhsullarını reklam edərək xarici bazarlarda yer almaq, Dövlət proqramına daxil olaraqdan inkişaf etmək daha səmərəli bir yoldur.

3.2. Yüngül sənayenin xammalla təmin olunma problemlərinin həlli məsələləri.

Məlumdur ki, ölkəmizin yüngül sənayeni inkişaf etdirmək və istehsal gücünü artırmaq üçün yüksək imkanları vardır. Bunun üçün sənaye siyasəti və planlaşması xammala təminatı probleminin həlli yoludur. Əsasən bazanın yaradılması, bu baza sayəsində güclü və keyfiyyətli istehsal, məqsədli bölgünün aparılması səmərəli istehsalın təminatıdır. İnkişaf ölkələrdən olan Avstriya, Zelandiya, Amerikada torpaq sahələrinə qulluq və onlardan istifadə onların xammal ehtiyatının artımı və təminatı deməkdir. Ölkəmiz iqlim qurşağının doqquz tipinin sahibi olduğu üçün bizim də təbi ehtiyatlarımızın, yerli xammalımızın olduğu bir işarəsidir. 1995-ci ildən bu günə aparılan islahatların nəticəsindən məlumdur ki artıq iqtisadiyyat dirçəlir və öz faydasını artırır. Faydalılığın və gəlirin yüksək olması baxımından yüngül sənaye sahələri yerli xammal bazasına arxalanır. Yerli məhsullardan istifadəyə əsaslanan bu sahəni xammal və materialla təmin etmək üçün pambıq əkin sahələrini genişləndirmək, heyvandarlıq sahəsinə görə otlaq sahələrə diqqət yetitmək vəziyyəti normaya salmaq deməkdir. Xammal olaraq pambıq, yun, dəri kimi materiallar bazasının güclənməsi həmin sənayelərdə istehsal gücünə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Yüngül sənayenin tələbi olan xammal ehtiyatlarının təmini üçün tədbirlər və tələblər vardırki, texnologiyaların yenilənməsi, sahibkarlara güzəştli kreditin ayrılması, sərmayə və investisiyaların qoyulması, vergilərin nisbətən azalması, əlverişli əkin və torpaq sahələrinin yaradılması, əsasən toxuculuq sənayesinin xammalı olan pambıq sahələrinə qulluq üçün investisiyalar, texnikalar və dövlətin dəstəyi lazımdır. Bu da kənd təsərrüfatı sahələrinin öhdəliyinə düşür ki, deməli bu sahəyə də bütün bu sadalanan imkanlar lazımdır. Yüngül sənaye kənd təsərrüfatının işini, fəaliyyət sistemini artırırki, bu da onun xammal və materialla təminatı deməkdir. Bu sahəyə lazım olan heyvan və bitki məhsulları, materialları kənd təsərrüfatı tərəfindən ödənilir. Təkcə, ayrılıqda kənd təsərrüfatının inkişafı heç də

faydalı və iqtisadiyyata gəlirli olmayacaqdır. Deməli iki sahə - sənaye və kənd təsərrüfatının birliyi əsasdır.

Təsərrüfatın və təsərrüfat sahələrinin ölkənin inkişafında, iqtisadiyyatında, insanların həyatının, yaşayışının təmin olunmasında böyük rolu vardır. Təsərrüfat və təsərrüfat sahələrinin özündə də yüngül sənayenin öz yeri vardır. Əhalini ərzaqla, geyimlə təmin etmək təsərrüfatın və sənayenin inkişafı üçün vacib şərtədir. Bu zaman qida məhsulları, geyim və avadanlıqlar, bəzi ləvazimatlar sənaye sahələri tərəfindən təmin olunur. Təsərrüfat sahələrinin son, yeni texnologiyalarla təmin edilməsi, infrastrukturun yüksəlməsi, xammalla təminatın imkanlarını artıracaqdır. Əlbətdəki iqtisadi artımın əsas mənbəyi kapital qoyuluşu, sahə infrastrukturunun formalaşması, yerli istehsal və yerli xammaldır. Bunun sayəsində də rəqabətə girəcək məhsullar istehsal edilərək iqtisadi artıma, güclü rəqabətə, xarici bazar əlaqələrinə nail olunacaqdır.

Ərzaq və geyim əsas, vacib təsərrüfat məhsuludur. Qədim insanlar heyvanları ovlayaraq həm ərzaq, həm geyim əldə etmişlər. Onlar heyvanların ətindən qida, sümüyündən alətlər, dərisindən, tükündən, yunundan isə ayaqqabı və geyim kimi istifadə etmişlər. Deməli ta qədimdən yüngül və yeyinti sənayesi bir-birinə bağlı olaraq inkişaf etmişdir. Bu sahələr mərhələ-mərhələ inkişaf edərək digər sənayələrin və sənaye sahələrinin yaranmasına təkan vermişdir. Bu sənayələr əvvəllər əl əməyi və işçi qüvvəsi ilə irəliləyirdilərsə, getdikcə mexanikləşmə və avtomatlaşdırma işin daha sürətlə inkişafına kömək etmişdir. Düzdür, yüngül sənaye məsrəfləri çox tələb edən bir sahə deyildir. Lakin xammala əsaslanan bu sahənin bazası və ehtiyatları bol olarsa, həm lazım olan tələbat ödənməmiş olar, həm də faydalılıq və gəlir artar. [10]

Toxuculuq fabriki və müəssisələrinin ən əsas sahələrindən olan pambıq parça istehsal sahəsi sərfəli və gəlirli sahələrdəndir. Əsas material mənbəyi pambıq olduğundan möhkəmliyi və davamlılığı ilə fərqlənir. Pambıqçılıq Şəmkir, Cəlilabad, Kür-Araz ovalığı, Füzuli, Naxçıvanda əkilib becərdilir. Statistika görə alınan gəlirin çox hissəsi pambıqçılıqdan alınmışdır. Lakin respublikamızda gedən bəzi çətinliklər bu göstəriciyə mənfi təsir göstərmişdir. Müstəqillik dönməsində pambıq

əkini azaldı, yüngül sənayenin xammala olan ehtiyacı ödənilmədiyindən istehsal və gəlir də azalmış oldu.

Xammal və material kimi kənd təsərrüfatının təbii məhsulları işlənən yüngül sənaye, bəzən də kimyəvi üsulla hazırlanmış sintetik və süni liflərdən, dəridən, saplardan istifadə edir. İndi tam təbii parça və ondan hazırlanmış geyimlər, digər məhsullar azalmış, əvəzində isə süni, kimyəvi liflərdən hazırlanmış məhsullar çoxalmışdır. Buna səbəb kimyəvi məhsullara qoyulan xərcin az olması, əvzində isə gəlirin yüksək olmasıdır.

Kimyəvi xammallar neftdən, mazutdan, qətrəndən alınır. Emal prosesi zamanı geridə qalan tullantılardan kimyəvi liflər hazırlanır. Süni liflər ağacdən və pambıq istehsalı zamanı alınan tullantılardan, sintetik liflər kimya sənayesində neftdən qazdan alınan tullantılardan hazırlanan liflərdir. Sintetik məhsullar neylon, kapron, lovsan kimi hamının istifadə etdiyi parçalardır. Sintetik liflərdən hazırlanan məhsullar həm möhkəm, həm elastik, həm də davamlı olur. Kimyəvi üsulla hazırlanan bu saplar özü də fərqli olur. Onları təbii yolla hazırlayanda heyvanların - əsasəndə atların tükündən, kimyəvi üsulla hazırlayanda isə polimerlərdən istifadə olunur.

Yüngül sənayedə kimyəvi xammalın istifadəsi elmin, texnikanın irəliləməsindən yaranmışdır ki, texnika inkişaf etdikcə imkanlarda artmışdır. Beləki təbii materiallardan hazırlanan materiallar – geyim, örtük, parça və s. istifadə olunduqda sürtülmə, dartılma zamanı tez korlanır və xarab olur. Buna görə də həmin təbii liflərlə, saplarla bərabər sintetik və ya süni saplardan da istifadə olunur.

Kimya sənayesinin yüngül sənayedə istifadə olunan digər materialı da süni dəridir ki, bu da çanta, ayaqqabı, gödəkcə istehsalında istifadə olunur. Deməli yüngül sənaye kənd təsərrüfatı ilə bərabər, kimya sənayesi ilə də əlaqədardır. Bu məhsulları hazırlayan kimya sənaye və zavodları Sumqayıtda yerləşir. Burada xüsusi laboratoriyalar, sınaqlar keçirilərək, onların davamlılığı, təmizliyi, sıxlığı, istiyə, soyuğa, sürtülməyə dözümlülüyü yoxlanılır.

Yüngül sənaye gəlirli və daima fəaliyyətə olan bir sahədir ki, o, yerli və təbii xammala, məhsullara əsaslanmadan inkişaf edə bilmir. Buna görə də bu sənaye

sahəsini kənd təsərrüfatı və onun sahələri ilə birlikdə inkişaf etdirmək müsbət olaraq qiymətləndirilir. Çünki kənd təsərrüfatı sahələrinin bir hissəsi olan heyvandarlıq yüngül sənaye sahələrini yun, dəri kimi xammalla təmin edir. Heyvandarlığın bir bölməsi olan xəzlik heyvandarlıq – xəz dəri almaq üçün qiymətli xəzi olan çöl heyvanlarını təsərrüfatda xüsusi qulluq etməklə yetişdirərək sənaye üçün lazım olan xammal və material alırlar. Qiymətli xəzi olan bataqlıq qunduzu respublikamızda da xüsusi təsərrüfat qaydaları ilə yetişdirilir. İqtisadi rayonlardan olan Ağstafa, Şəmkir, Şabran və Lənkəran rayonlarında yetişdirilərək qiymətli xammala çevrilir. Təsərrüfat sahələrində yetişdirməkdən başqa Azərbaycanda yırtıcılar dəstəsində aid olan bəzi heyvanlar ovlanma üsulu ilə də həm xammal kimi, həm də ticarət məhsulu kimi əldə olunur. Xəzli heyvanların – bir çox gəmiricilərin, dovşanların, bəbirlərin və başqalarının dərisi xəz sənayesi üçün qiymətli material və xammaldır. Sənayenin qiymətli xammalı olan xəz sənayenin xammalı və istehsal materialı olmaqdan əlavə, həm də ölkələr arasındakı qiymətli beynəlxalq ticarət əşyasıdır.

Yerli xammalla çalışan bölgə üzrə olan sahələr müəssisə və fabriklərinin istehsalını keyfiyyətli formada qurulması üçün innovasiya istiqamətli texnologiyaların, texnoparkların, infrastrukturun yaradılması tədbirlərinin görülməsinə əsaslanır. Həmin müəssisələrdə standartlaşdırma, modernləşmə, təkmilləşmə prosesləri fəaliyyət prosesinə tələbat yaradacaqdır. Dövlət tərəfindən dəstəyin olması – sahələr üzrə qəbul olunan proqramları həyata keçirəcək, yeni idarəetmə prinsipləri tətbiq olunacaq, rəqabətə davamlı məhsulların istehsalı artacaq, beynəlxalq standartlara uyğun istehsal gücü tətbiq olunacaq, rayonlar üzrə kompleks və parklar yaradılacaq, ixtisaslı kadrların sayı artacaq və beynəlxalq əlaqələrlə bağlı tədbirlər baş tutacaqdır. Ölkə ərazisində iqtisadi cəhətdən şəraiti və mühiti olan zonalarda yüngül sənaye sahələrinin artırılması, imkanlarının və güclərinin yenidən qaldırılması, təbii ehtiyat və xammal bazalarının artırılması və gələcək istehsal üçün ehtiyatla təmin olunması iqtisadi keçidin daha genişəlaqəli olmasını təmin edəcəkdir. Zəngin ehtiyatları və istifadə üçün gərəkli olan xammallar diyarı olan respublikamızın sərvətləri öz sənayələrini təmin etmək gücündədir. Bundan faydalanaraq sənaye istehsalını genişləndirmək daha məqsəduyğundur,

nəinki digər dövlətlərdən ehtiyat almaq. Gəncə - Daşkəsən zonası üzrə təbii bazanın olması sənaye müəssisələrinin inkişafını, yeni texnoparkların qurulmasına imkan verir. Parklarının yaradılmasında məqsəd rəqabət gücü yüksək olan sənaye istehsalının inkişafı üçün şərait qurmaq, yaratmaq, həmin sahələrdə sahibkarlığı gücləndirmək, davamlı inkişafı təmin etmək, yerli əhalinin məşğulluğunu yaratmaq və artırmaqdır.

3.3. Yüngül sənayenin sahə strukturu, quruluşu, ərazi təşkilinin regional – coğrafi xüsusiyyətləri.

Hər bir ölkənin sənayesinin quruluşu, vəziyyəti, istehsal gücü, təmin etmə və tələbatı ödəmə qabiliyyəti, həmin ölkənin iqtisadiyatının büdcəsinə, inkişafına, iqtisadi artımına güclü təsir edir. Buna görə də əsas və aparıcı bir sahə kimi sənayelər hər bir cəhətdən öyrənilərək araşdırılırlar. Əsasən sənayenin texnoloji avadanlıqları, təmin olunması, istehsal gücü, çeşidli və müxtəlif məhsullu istehsal, onlara verilən qiymət struktur baxımdan öyrənilir ki, bu da struktur üsul adlanır. Burada əsas məqsəd odur ki, seçilən obyekt hissə-hissə öyrənilərək məlumatlar alınsın. Sənaye daxilində olan iş yerləri əsaslı özülü təşkil edir. Bu iş yerləri sənayenin sərbəstləşməsinə və ayrılıqda bir sahə olmasına yardım edir. Sərbəst şəkildə fəaliyyət zamanı istehsala olan tələbat artarsa, həmin iş yerlərinin də sayı artır, sexlər, müəssisələr çoxalır, istehsal işi sürətlənir.

Müasir sənayenin strukturunun izahı belədir ki, müəssisənin ayrı-ayrı bölmələri, onların formalaşması, tərkibi, göstərici nisbətləri aydın olur. İqtisadi fayda mənbəyi olan sənaye sahələrinin tərkibində bir neçə tip müəssisələr olur. Dünya iqtisadiyyatında faydalı və gəlirli olan sənaye, onun sahələri intensiv surətdə ölkə tələbatını ödəyərsə, deməli düzgün sahə strukturuna malikdir. Dayanıqlı sahə strukturu yaratmaq üçün daimi və intensiv, vaxtlı vaxtında istehsal, onun sürətlənməsi, potensialı elmi texniki tərəqqiyə istiqamətlənməkdir. Deməli

sənayenin dinamik və intensiv olması elmi texniki tərəqqidən asılıdır. Strukturun təkmilləşməsinə, yeni növ məhsullar yaranmasına, inkişafına da təsir edir. Bu təsir yüngül sənayenin istehsal dövründə əsaslı bölmələrdə özünü göstərir: Məsələn; ip, sap əyirmə istehsalı artır, yeni sahələr əmələ gəlir, çeşidli məhsullar artır, bəzi sahələr çoxalır və inkişaf edir. Elmi texniki tərəqqi sayəsində yeni, mükəmməl, keyfiyyətli cihazlar, maşınlar, alətlər, sənayenin işini asanlaşdırsa da yeni istiqamətlərə yönəlmək, texnoloji struktur siyasətə qoşulmaq labüddür. Bunun üçün istehsalın möhkəmləndirilməsi, avadanlıqlı və texnoloji istehsalın tətbiqinin artması, az məsrəflərlə təminedicilik istehsalının yaradılması, tullantısı olmayan və yaxud az olan iş prosesi qurmaq, standartlara uyğun daha keyfiyyətli istehsalın artması istiqamətlərini qurmaq lazımdır. Təkcə bizim ölkəmiz üçün deyil, bütün dünya iqtisadiyyatında dayanıqlı sahə strukturu, quruluşu, tərəqqinin sürətlənməsi vacib və əsas şərtidir.[8]

Yüngül sənayenin sahə quruluşu və onun yaxşılaşdırılması hər bir ölkədə olduğu kimi bizim sənayemizdə də ehtiyat və resurslardan asılıdır. Səbəb də odur ki, ehtiyat və resurs qıtlığı və böhranı sənayeni iflic edir, xammal çatışmazlığı sənayeyə və onun istehsal sahələrinə mənfi təsir etməklə bərabər, iqtisadiyyata da ziyan vurur. Sənayenin, onun sahələrinin, müəssisələrin istehsal vəziyyəti, texniki avadanlıqlarla təşkili nə qədər yaxşı təşkil və təmin olunsa da xammal çatışmazlığı öz zərbəsini vuracaqdır. Bəzi inkişaf etmiş ölkələr də bu böhran vəziyyətinə düşməmək və yaxud da ondan çıxmaq üçün resursqoruma tədbiri görürlər. Sənayenin sahə strukturuna ümumi vəziyyət, istehsalın səviyyəsi, digər dövlətlərlə münasibətlərin ölçüsü, ölkə daxilindəki bazarların yerləşməsi, onların həcmi, inkişafı, əhalinin bazar münasibətləri, sahibkarlığın inkişafı təsir edir. Öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra republika üzrə bir sıra bərpa və yeniləmə işləri işlərinin aparılması ilə əlaqədar, yüngül sənaye sahələrinin də inkişafı vacib məsələlərdən biri kimi öndə duran məsələlərdən olmuşdur. Müəyyən illər ərzində sənaye sahələrinin və çalışan işçilərin sayı azalmışdır. Lakin yeni bərpa və planlaşma proqramları sayəsində bu geriləmələr yavaş-yavaş aradan qalxmağa doğru meyillənmişdir.

Hər bir ölkənin inkişafında, sənayeləşməsində, iqtisadi baxımdan yüksəlməsində sənayenin hər bir sahəsinin rolu böyükdür. Yüngül sənaye sahələrinin yerləşməsi, quruluşu, yerləşdiyi mühit və ərazi gedişata tam təsir edir. Bu sahənin inkişaf xüsusiyyəti - yerləşdirərkən təbii mühit, coğrafi şərait, münbitlik, relyefin nəzərə alınmasından asılıdır ki, istehsala və yerli xammal tədarükünə əlverişli olsun. İllərə və göstəricilərə nəzərən sənaye strukturunda xeyli dəyişikliklər vardır. 80-90-cı illərlə müqaisədə,- əgər həmin illərdə yüngül sənayədə göstərici 20-24% idisə, 2014-cü ildə 26-27% ə qədər artmışdır.

Yüngül sənaye sahələrinin rayonlarda təşkil edilməsi zamanı təbii mühit ,ərazi uyğunluğu coğrafi mövqeyi nəzərdə tutulmalıdır. Göstərilən amillər sənaye sahələrinin inkişaf etməsi üçün əsas göstəricilərdəndir.Ölkəmizdə yüngül sənayesahələrini regional baxımdan yerləşdirmək üçün bir neçə səmərəli rayonu misal göstərmək olar. Bu rayonlara misal olaraq Abşeron, İsmayıllı, Ağsu, Aran, Zaqatala, Xaçmaz, Şəki, Lənkəran, Qazax, Naxçıvan, Astara, Gəncəni göstərmək olar.

Son 10 ilin nəticələrinə görə bir çox rayonlarda və Bakıda tikiş, toxuculuq, dəri məhsulları , karton və kağız, geyim istehsalı və ayaqqabı istehsalı sahəsində fəaliyyəti olan müəssisələr tikilmiş və istifadəyə üçün verilmişdir. Sənayenin inkişaf etməsi üçün Respublikamızda bir çox imkan vardır. Sərfəli biznes mühiti,böyük maliyyə imkanı və beynəlxalq bazara çıxış, nəqliyyat və enerji imkanı, ixtisaslı işçilər, material ehtiyatlarının mövcud olması, buna şərait yaradır.

Yüngül sənaye Naxçıvanın ənənəvi sənaye sahələrindən biridir, bir çox vacib və əhəmiyyətli məhsullar burada istehsal edilirdi. Burada iri sənaye sahələrindən birisi isə ipəkçilik olmuşdur. Burada fəaliyyət göstərən fabriklər barama açma işi üzrə fəaliyyət göstərirdi. SSRI zamanında Azərbaycanda böyük ipəkçilik müəssisələrindən olmuş baramaaçma fabriki Ordubadda idi. Bu zavod Texniki avadanlıqlara təmin olunaraq yenidən inşa edildi. Burada yeni baramaaçan dəzgahlar quraşdırılaraq istehsala başlandı. İllər keçdikcə öz keyfiyyətli məhsulu ilə Naxçıvanın ən iri yüngül sənaye fabriki oldu. Naxçıvanın yüngül sənayesində çalışanların 26 faizi, ümumi məhsulun isə 62 faizi bu müəssisəyə aid idi. Ordubad

barama açma fabriki regionlarda çalışan fabriklərə istehsal olunan xammalı göndərirdi.

İri trikotaj fabriklərindən biri də 1981-ci ildə Naxçıvanda fəaliyyətə başlamışdır. Bu müəssisə geniş həcmli məhsul istehsalına görə respublikamızda ən iri fabriklərdən biri olmuşdur. Güclü iş rejiminə və xammal təminatına əsaslanaraq burada artıq 5 milyondan çox fərqli cür trikotaj məhsulları istehsal olunmuşdur. Naxçıvanda Tikiş sənayesinin inkişafı 70-80-ci illərdə çox olmuşdur. Bu sahədə olan fabriklər Naxçıvan İstehsalat Kombinati, Naxçıvan Fərdi Tikiş Fabriki, Naxçıvan Tikiş Fabriki idi. Azərbaycanın digər rayonlarında əhalinin tələbatlarını ödəmək üçün müəssisələrdə bol çeşidli məhsullar istehsal olunurdu. Naxçıvanda yerləşən yüngül sənaye fabrikləri ayaqqabı, kişi geyimləri, pambıq parça, uşaq geyimləri və bu kimi bir çox məhsul istehsal olunmuşdur.[21]

Regionlarımızda olan fabrik, zavod, sexlər, kombinatlar, müəssisələrin bərpası tamamlanmamış və istehsalata hazır deyillər. Buna görə də xalqın, əhalinin tələbatını xaricdən gələn məhsullar ödəyir. Bizim sənayemiz vəsaitin çatışmaması, iş prinsipinin tam və bacarıqla yerinə yetirilməməsi, dövlətin dəstəyinin olmaması, rəqabətin aşağı olması, xaricdən olan idxal və bir çox səbəblərdən tənəzlə uğradı. Maliyyə tərəfdən daha çox əziyyət çəkən yüngül sənaye böhran dövrünü yaşayır. Müəssisələrdə maliyyə problemi həll olunsa, əvvəl regionlarda fəaliyyət göstərən fabrik, zavodlar yeni dəzgahlarla, avadanlıqlarla təmin olunsa, istehsal olunan məhsulun bazar satışı, xarici bazarlara çıxartma işləri yenidən təmin olunsa, həmin sahələr dirçəlib yenidən çalışar və işçi qüvvəsi ilə təmin olunduqda da əhalinin işsiz hissəsi azalar. Hal - hazırda sənayenin bir çox sahələrindəki dəzgahlar, avadanlıqlar yeniləri ilə əvəzlənmişdir. Tam şəkildə fəaliyyət göstərən bu sahələr həm əhaliyə, həm də dövlət büdcəsinə vəsait artırmış olar.

Bölgələrdə, rayonlarda əlverişli coğrafi mühitin olması bu sahənin yenidən inkişafına imkan verir. Böyük şəhərlərimizdən olan Bakı, Sumqayıt, Gəncə kimi şəhərlərdə yenidən müasir avadanlıqlarla təmin olunmuş xalça sexləri, parça, toxuculuq fabrikləri, tikiş müəssisələri açılmışdır. Bundan başqa pambıq əkini

sahələrini genişləndirməklə, pambıqtəmizləmə zavodları, ip, sap, lif istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrə həyat vermək olar.

Yüngül sənayenin inkişafında daxili və yerli bazarların qorunmasının mühüm faydası, əhəmiyyəti vardır. Bu sahələrin yaradılması və inkişafında, idarə olunmasında dövlət tərəfindən dəstəklənməsi hesabına inkişaf etdirilməsi hazırda daha perspektivli hesab edilir. Beləki, bu sahələrin inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən daxili bazarın qorunması tədbirləri ilə yanaşı, güzəştli kredit siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

2014-2018-ci illər üçün qəbul olunmuş iqtisadi inkişaf proqramında əsas məqsəd regionlarda iqtisadiyyatın inkişafına, sahələrin fəaliyyətinin bərpasına və genişləndirilməsinə yer verməkdir. Bu proqrama əsasən regionlarda bərpa işləri, yenilənmə artmaqdadır. Aran rayonları, Mingəçevir, Yevlax, Biləsuvar coğrafi baxımdan pambıq, yun, baramaçılıq sahələri üzrə çox əlverişlidir. Mingəçevirin sənaye şəhəri olduğunu bilirik. Burada iri Sənaye Parkı vardır ki, onun ərazisində yüngül sənaye sahələri öz işlərini davam edə bilirlər. Dövlət proqramına əsasən 15 ha sahəsi olan bu ərazidə 9-10 fabrikin çalışması nəzərdə tutulub. Bu fabriklərdə akril, pambıq, ipək istehsal olunacaqdır. Parkın xammal bazası da kənddən deyil, yerli istehsal sahələrindən olacaqdır. Kənd təsərrüfatı və kimya sənayesi ilə sıx əlaqədə olduğundan, bu sahələrin də iş fəaliyyətində müsbət nəticələr və irəliləyişlər olacağı plandadır.

Regionlarda və bölgələrdə yerli xammalla çalışan sənaye müəssisələrinin istehsal proseslərinin keyfiyyətli formada müasir səviyyədə qurulması və yeni müəssisələrin yaradılması həyata keçirilməlidir. Ölkə üzrə sənaye müəssisələrində innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi sürətləndiriləcək, ixtisaslı sənaye şəhərcikləri yaradılacaq, iqtisadi zonaların yaradılmasına və sənaye şəhərciklərinin qurulmasına üstünlük verilməkdir. İnvestisiya vasitəsilə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması, müasir bazan tələbləri normalarına uyğunlaşdırılması baş tutacaqdır. Bu zaman başqa dövlətlərdən idhal olunan bəzi malların istehsal olunması öz respublikamızda olacaqdır. İnvestisiya qoyuluşu sənaye istehsalının dayanıqlı olmasına, səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradacaq, asad rəqabət inkişaf

etdiriləcək, iqtisadi cəhətdən sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti sürətlənəcək, ixracyönümlü məhsul istehsalı və daxili – yerli istehsal artacaqdır. Elmi - texniki tərəqqinin yüksək inkişafı olan bir dövlətdə iqtisadi vəziyyətin də yüksək səviyyədə olduğu məlumdur. Deməli hər bir dövlətin iqtisadi cəhətdən vəziyyəti onun sənaye sahələrinin və elmi-texniki inkişafından asılıdır.

Müstəqil, güclü və bacarıqlı aparıcı qüvvəyə sahib olan respublikamız olan Azərbaycanca olduqca güclü və potensiallı sənaye sektorları yaradılmaqdadır. Əsasəndə siyasi problemlər və qarışıqlıqlar nəticəsində sıradan çıxmış bəzi sahələr, müəssisələr, fabrik və zavodlar öz güclərini yenidən qazanacaqlar. Bütün bunların hamısının başa gəlməsi üçün pambıqçılıq, baramaçılıq, qoyunçuluq sahələri yenidən dövlət dəstəyi alaraq inkişaf etməkdədir. Bundan sonra dövlətin iqtisadiyyatını və iqtisadi gücünü artırmaq üçün məhv olmuş pambıq sahələrini bərpa etmək, qeyri-neft sektoru olan sahələri inkişaf etdirmək lazım olacaqdır. Artıq bu yönümdə bəzi işlərə başlanmışdır. Dövlət rəhbərliyinin verdiyi tapşırıqlar əsasında planlar və tədbirlər görülərək, torpaqlara qulluq, gübrələmə, şumlama, xaricdən alınan və gətirilən toxumlar, tinglər əkilərək qulluq etmə mərhələlərindədir. Bölgələrdə aparılan tədbirlər və işlər, sənayenin, kənd təsərrüfatının və onun sahələrinin inkişafı, yerli xammal artımı, təhlükəsizliyinə aid olan məsələlərlə bağlı təşəbbüslər öz bəhrəsini verməkdədir.

Elmi-texniki tərəqqinin yüksək inkişafı olan bir dövlətdə iqtisadi vəziyyətin də yüksək səviyyədə olduğu məlumdur. Deməli hər bir dövlətin iqtisadi cəhətdən vəziyyəti onun sənaye sahələrinin və elmi-texniki inkişafından asılıdır. Elmi texniki yönümdən inkişaf, az əməkdən, az maliyyədən istifadə etməklə, yüksək səviyyəli və keyfiyyətli, sürətli bir istehsala sahib olmaq deməkdir. Burada əsasən məqsəslərin bir-birinə uyğun olmasıdır. Beləki, sahibkarın və dövlətin istəyi tələbatı səmərəli şəkildə ödəməkdir. Yüngül sənaye sahələrinin gücünü yenidən yaratmaq və əvvəlki illərə çatmaq üçün Parkda hər bir şərait vardır və bunun üçün də proqramlar işlənib hazırlanmışdır. Dünya ölkələrinin təcrübələrinə əsaslanaraq demək olar ki, sənayenin inkişafı üçün əsasən dövlətin dəstəyi, makroiqtisadi sabitlik, əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə ölkəmizin təbii –

coğrafi şəraiti, təbii sərvətlərinin yerləşməsi, iqlimi, ənənələri və ixtisaslı kadrlarının olması gələcəkdə dövlətimizin sənaye ölkəsi olaraq şöhrət tapmasına imkan verir. Bunun üçün elmi tədqiqat işlərini genişləndirmək, resurs və ehtiyat mənbələrini araşdırmaq, emal proseslərinin sərfəli tərəflərini tapmaq, ümumilikdə onların həcmi haqqında əvvəlcədən məlumat hazırlamaq məqsədə uyğundur. Sürətli inkişaf üçün yanacaq – enerji mənbəyi – bazası, aparılacaq tədqiqatların sürətləndirilməsi, maddi bazanın və təcrübəli, elmi cəhətdən bilikli olan mütəxəssislərin olması, maraqları və bacarıqları olan sahibkarların məqsədyönlü idarə etmələri ilə dövlətin iqtisadiyyatını ayağa qaldırmaq olar. Dövlət tərəfindən qəbul olunmuş kosepsiyaya əsaslanaraq, iqtisadi cəhətdən gələcəyə doğru baxış planında yüngül və digər sənayelərin yüksəlməsinə təkan vermək, sektorların fəaliyyətini artırmaq, büdcə gəlirlərini iqtisadi cəhətdən artırmaq və digər imkanları da artırmaq olar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Dünyanın əksər ölkələrində yüngül sənaye, ölkənin sənayesinin inkişafı üçün zəmin yarada bilən bir sənaye kimi böyük diqqət yetirir. Son onilliklər ərzində bu sənaye əhəmiyyətli qlobal dəyişikliklərə məruz qalmışdır ki, bu da inkişafını planlaşdırarkən nəzərə alınmalıdır. Yüngül sənayedəki mövcud tendensiyalara qlobal istehsal mərkəzlərinin yerdəyişməsi, beynəlmilləşmə, istehsalın klasterləşməsi və parçalanması, bazar oyunçularının aktiv konsolidasiyası və sənayenin intensiv texnologiyasının böyüməsi daxildir. Qlobal iqtisadi böhran sənayeyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi və önümüzdəki illərdə inkişaf istiqamətlərini təyin etdi. Beləliklə, iqtisadiyyatdakı böhran təbii qaynaqlarda qiymətlərin daha yüksək olması, orta qiymətlərin aşağı olması və bahalı lüks markaların zərərinə orta qiymət segmentində üstünlük təşkil etməsi səbəbindən istehsalda qarışıq bir meylin üstünlük təşkil etməsinə səbəb oldu. Dünyanın yüngül sənayesi müasir iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. Əhalini məişət və sənaye malları, istehlak malları ilə təmin edir. Yüngül sənaye kənd təsərrüfatı və digər sahələrlə sıx əməkdaşlıq edir. Bu sənaye sahəsi üçün göstərişlər bunlardır :

-Yüngül sənayedə əhali üçün müxtəlif xammaldan məhsul istehsal edən sahələrin cəmi başa düşülür. Şərti olaraq iki qrupa bölünür:

Birincisi - ucuz kütləvi istehsal daxildir. Zəhməti olmayan istehsal və aşağı ixtisaslı işçilərin olması ilə xarakterizə olunur.

İkincisi - bahalı mallar istehsal edir, təcrübəli işçilər və yüksək texnoloji avadanlıqlarla xarakterizə olunur.

İqtisadi vəziyyət, elmi texniki yenilik, tərəqqi dövlətin inkişafı və yeniliklərlə yüksəlməsidir. Keyfiyyətli məhsulu az məsrəflərlə, lakin bacarıqlı əllər, əmək, texniki yeniliklər, təbii və yerli resurslar, avadanlıqlar tətbiq etməklə əldə etmək olar. Burada sahibkarlarla dövlətin məqsədi bərabər və aydın olmalı, tələbatı tam ödəməklə iqtisadi faydalara çatmaq olar. Həm yaşayışı, həm də gəlirləri artırmaq üçün daima çalışmaq, yeni texnologiya, elm sahəsindəki uğurlardan yararlanmaq lazımdır. Bu mühüm rol daşıyan səbəblər rəqabətə davamlı məhsul istehsalına,

iqtisadi yüksəlişə və gəlirə, məhsul istehsalı artımına, peşəkar və dayanıqlı inkişafa səbəb olacaqdır. Hər bir sahədə yüksək dərəcədə iş prosesinin getməsi üçün, keyfiyyətli xammal, texniki avadanlıqların təşkilindən asılıdır. Hər hansı bir çatışmazlıq, və yaxud ciddi yanaşmama öz mənfiliklərini göstərir və sahəyə, fəaliyyətə təsir edir. Təhqiqat və araşdırmalardan aydın olur ki, infrastrukturun yaradılması, məhsulun hazırlanıqdan sonra çatdırılması maddi və texniki təminatdan, infrastruktur elementlərinin təşkilindən asılıdır. Əlbətdəki, bunlar olmadan dayanıqlı, keyfiyyətli, gəlirli iş fəaliyyəti yaratmaq və istehsalla məşğul olmaq heç də mümkün olmayacaqdır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində tərəqqinin inkişafı, infrastrukturun müsbət təşkili, məhsuldar qüvvələrin olması, keyfiyyətli artımın və irəliləmənin olması ilə nəticələnir. Köməkçi sahələrin artırılması, emal müəssisələrinin inkişafı, dövlətin iqtisadi artımında mütləq təsirini verəcəkdir. Araşdırmaların, təhqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq bu da aydındır ki, müsbət rol olan təsirlərdən biri də məsləhət və informasiya bolluğudur. Bu xidmətlərin də faydası çox vacibdir.

Yüngül sənaye sahələrinin ərazi və xammal baxımdan yüksək dərəcədə təşkili məlumdur ki kənd təsərrüfatı və onun sahələri ilə də əlaqədardır. Deməli belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, kənd təsərrüfatı sahələrinə qayğı göstərərək inkişafını artırmaq, təbii və effektiv xammal əldə etmək deməkdir. Bunun üçün – istehsal metodlarını yeniləmək və gücləndirmək; - heyvandarlıq və bitkiçilik sahələrinə uyğun yeni tədbirlər hazırlamaq; - bölgə və rayonların təbii mühitinə uyğun olaraq bitkiçilik və əkin sahələrini qurmaq; - yunə olan tələbatı təmin etmək üçün heyvandarlığın bölməsi olan qoyunçuluğun, dəvəçiliyin inkişafına uyğun zonaları seçmək; - məhsuldarlığı artırmaq üçün gübrələrdən, yem bitkilərindən istifadəni artırmaq; - toxumçuluğu, baramaçılığını, ting vurma sahəsində təsərrüfat işlərini artırmaq; - yeni təhqiqatlar apararaq daha məqsəduyğun və alternativ variantlar tapmaq lazımdır.

Elmi yeniliklər, biliklər, araşdırmalar üzərində qurulan işlərin nəticəsidir ki, yüngül sənaye sahələrində sürətlənmə, gəlir artmış, yaxşılaşmaya doğru yollar açılmışdır. Məhsuldar və sürətli yüngül sənayeyə sahib olmaq məqsədilə - təbii və

bol xammal bazasının yaxşılaşdırılması, tələbatı və ehtiyacı nəzərə almaqla ixracatı artırmaq, dəstəkləmək; - bəzi məhsulların istehsalına, saxlanması, daşınmasına uyğun olaraq şəbəkə qurmaq; - texnologiyalardan yararlanaraq investisiya tədbirləri keçirmək; - ən əsas dadövlətdən alınan dəstəkdən yararlanmaq.

Təhqiqat işlərinin nəticələrindən ümumi bir fikrə gəlmək olar ki, ölkəmizdə sənaye sahələrindəki bəzi çatışmazlıqları yoluna qoymaq üçün xammal bazasını artırmaq, yeni planlar tətbiq etmək, təsərrüfatçılığı artırmaq, integrasiyanı gücləndirmək lazımdır. Bunun üçün də təklif olaraq onu bildirmək olar ki, fəaliyyəti, integrasiyanı tənzimləmək, maariflənməni daim olaraq genişləndirmək, informasiya bazasını yeniləmək, təhqiqat və təcrübələri artırmaq, dövlətdən alınan kömək, dəstək və maliyədən məqsədli formada yararlanmaq, səmərəli iş planları və tədbirlərini hazırlayaraq müəyyən müzakirələrdən sonra tətbiq etmək və.s. Nəticə olaraq qənat budur ki, təkliflər, tövsiyələr mütləq şəkildə diqqət və nəzərdə olarsa, iqtisadiyyatın əsaslı sahələrindən biri kimi yüngül sənayenin inkişafı da artaraq yüksələcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. A.Əliyev, A.Şəkərəliyev, İ.Dadaşov – Dünya İqtisadiyyatı: Müasir Dövrün Problemləri. Bakı – 2013.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının (2014 – 2018) sosial – iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı”
3. Cəfərov T.V. Yüngül sənaye sahəsində resursların səmərəli istifadə problemləri. AzTU-nun professor-müəllim heyətinin və aspirantlarının 54-cü elmi texniki və tədris-metodiki konfransının məruzə materialları. Bakı-2019, səh-294-295.
4. Məmmədov S.M “ Yüngül sənayenin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi məsələləri”,Dövlət büdcəli elmi-tədqiqat işi. Bakı 2009-2012.
5. M.T.Əliyev “ Azərbaycan iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf problemləri” Bakı – 2011.
6. “ Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramı (2009-2013)” Bakı – 2009.
7. Azərbaycanda yüngül sənayenin ərazi təşkili problemləri. Bakı – 2017.
8. Azərbaycanın sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı – 2015.
9. T.Ə.Hüsyenov. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı – 2000.
- 10.A.A.Nadirov “ Azərbaycan sənayesinin səmərəli yerləşdirilməsinin iqtisadi problemləri” Bakı – 1976.
- 11.A.A.Nadirov “Bazar iqtisadi münasibətləri sistemində Azərbaycanın regionlarının iqtisadi inkişaf məsələləri”.
- 12.Əmiraslanov.A.“Regional layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı və tarazlı inkişafını təmin edəcək”.” Xalq qəzeti”. Bakı-2004, № 40.
- 13.H.B.Allahverdiyev “ İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”. Bakı-2002.
- 14.M.M.Mahmudov, İ.M.Mahmudov. Regional iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı-2001.
- 15.İ.M.Rzayev “ Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı, mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər” Bakı-2010.

16. Yüngül sənaye haqqında arayış. Bakı – 2015.
17. Алиев Б.Г. Региональные проблемы переходной экономики. Экономика - 2002.
18. А.М.Гаджизаде Азербайджанский промышленный комплекс. Баку, Азернешр, 1975 -204 с.
19. Ярдангулиев Р.Л. Современные экономико – географические проблемы текстильной промышленности в Азербайджане и пути их решения. Баку – 2010, 25с.
20. <http://www.anl.az>
21. <http://www.az.wikipedia.org>
22. <http://www.stat.gov.az>
23. <http://www.e-senaye.az>
24. <http://president.az>
25. <http://www.e-qanun.az>
26. <http://www.officelines.az>
27. <http://www.binegedi-in.gov.az/>
28. <https://kayzen.az/>
29. http://elibrari.az/docs/jurnal/jrn2017_856.pdf
30. <http://qanuninfo.az/>